

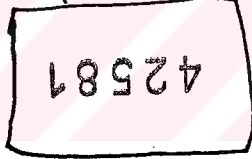
42581

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM DÜNYASI'NA KARŞI
ERMENİLER MOĞOLLAR VE PAPALIK
(1071-1300)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

42581

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MÜNİR ATALAR

HAZIRLAYAN: HASAN OKTAY

VAN 1995

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından

TARİH

Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS/DOKTORA-SANATTA YETERLİK TEZİ olarak kabul edilmiştir.

17.01.1995

Başkan: Doç. Dr. Münir Atalay ^{İmza}

Üye (Danışman): Doç. Dr. Münir Atalay

Üye: Doç. Dr. İsmail ÖZGELİK

Üye: Y. Doç. Dr. Mustafa DELAZ

Üye:

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../....

Müdür

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkilerin tarihi iyi bilinirse ortaya çıkan meselelerin çözümü o nispette kolay olur. Bu tespit Türk Tarihi için çok daha belirgindir.

Zira Türkler'in coğrafi konumu gereği bir çok milletle münasebeti olmuştur. Türk milletinin diğer milletlerle olan münasebeti incelendiğinde Türk milletinin, daima fedakar ve yardımseverlik ilkesi doğrultusunda hareket ettiği görülür. Bu davranışlarının çoğu zaman zararını görmesine rağmen bu tavırlar Türk milletinin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır

Türk Milleti bugün cumhuriyet sınırları içerisinde "Yurta Sulh Cihanda Sulh" ilkesine rağmen rahat bırakılmayarak bir takım taleplerle karşı karşıya gelmektedir. Bu taleplerin başında ise "Ermeni Meselesi" adı altında bugün bile güncelliğini koruyan "katliam" ve toprak talepleri iddiası gelmektedir. Oysa tarih iyi incelenirse Selçuklular'ın Anadolu'ya ilk adım attıkları günlerde, Ermenilerin, korkularından topraklarını Bizans'a satarak İç Anadolu bölgesine göç ettikleri görülür. Bu mesele iyi anlaşılırsa Ermeni iddiaları karşısında daha rahat ve tutarlı karar verilebilir. Tarihçinin araştırmalarından istifade eden siyasetçilerin ne kadar rahat hareket edebilecekleri ortadadır.

Yaptığımız bu çalışmada, Ermenilerin toprak isteklerinin boş bir hayalden ibaret olduğunu ortaya koyarken, Türk - İslam dünyasına karşı nasıl bir son hazırlamaya çalıştıkları vurgulanmıştır.. Haçlı seferlerinin arkası kesilmeye yüz tuttuğu bir dönemde Moğolları İslam dünyasının başına bela sarmaya çalışan Ermeniler, Papalık ile Moğolları ittifak halinde Türk - İslam dünyasına saldırtarak bölgede kendileri için bir devlet kurmanın temelleri atılmış olacaktı. Ermenilerin teşvik ve desteğiyle Moğollarla Papalığın Türk - İslam dünyasına karşı giriştikleri ittifak teşebbüslerini konu alan bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen sayın Doç. Dr. Münir Atalar ve Doç. Dr. İsmail Özçelik'e teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca Sosyal Bilimler Enstitüsünün çalışkan memurleri Mine ve Saliha Hanımlara da ayrıca teşekkür ederim.

Hasan Oktay

VAN

Ocak 1995

KISALTMALAR

age	:adı geçen eser
agm	:adı geçen makale
A. Ü. D. T. C. F.	:Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ayn. Müel.	:Aynı müellif
D. G. B. İ. T	:Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
G. D. A. A. D	:Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
İ. A..	:İslam Ansiklopedisi
S. A.. D	:Selçuklu Araştırmaları Dergisi
T. A.. D	:Tarih Araştırmaları Dergisi
T. D. V. İ. A.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T. M.	:Türkiyat Mecmuası
T. T. K.	:Türk Tarih kurumu
U. Ü.	: Uludağ Üniversitesi

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

İÇİNDEKİLER

Giriş	I.
Kaynaklar	II.
I. BÖLÜM	1
A- Ermeniler ve Siyasi Faaliyetleri	1
I-Kökenleri ve Ortaya Çıktıkları Saha	1
a-Kökenleri	1
b-Ermenilerin Ortaya Çıktıkları saha	2
II-Roma Hakimiyetinde Ermeniler	2
III-Bizans Yönetiminde Ermeniler	5
a-Bizans Yönetimi ile Ermenilerin Mezhep İhtilafları	6
IV-İslam-Bizans Mücadelesi ve Ermeniler	8
a-Dört Halife Devri	8
b-İslam Ordularının Ermeniye'ye İlk Girişleri	9
c-Emeviler Devri	11
d-Abasiler Devri	12
e-Abasilerin Kontrolünde Kurulan Ermeni Emirlikleri	13
II:BÖLÜM	22
A-Selçukluların Anadolu'ya Akınlarından Moğol İstilasına Kadar Ermeniler	22
I-Selçuklu-Bizans Mücadelesinde Ermeniler	22
a-Çağrı Bey'in Doğanadolu Seferi	23
b-Bizans'ın Ermenileri Ortaanadolu'ya Göç Ettirmeleri	24
c-Ermeni Filaretos'un Faaliyetleri	27
II-Haçlı Seferleri ve Ermeniler	30
a-Ermenilerin Haçlıları Karşılamları	33
III-Çukurova Tâbi Ermeni Baronluğu	34
a-Kogh Vasıl (1110-1112)	34
b-Dgha Vasıl (1112-1129)	35
c-I. Leo (1129-1140)	35
d-Toros (1144-1169)	36

e-Mleh (1170-1175)	40
f-Ruben (1175-1187)	40
g-II. Leo (1187-1219)	41
h-Hetum (1226-1270)	46
IV-Moğolların Tarih sahnesine	47
Çıkmaları	
a-Moğol-Harzemşahlar Mücadelesi	48
b-Alaadin Keykubat'ın Güvenlik	51
Politikası	
c-Kösedağ Savaşı	54
III. BÖLÜM	56
A-Moğolların Ortadoğu'ya Yayılmaları	56
a-Ermeni Baronu Hetum'un Faaliyetleri	56
b-Ermeni Baronu Hetum'un Kara-	58
kurum'a Seyahatı	
B-Papalık-Moğol Görüşmeleri	60
a-Papa IV. İnnocentus	60
b-Papa'nın Elçileri Plan de Carpini ve	61
Ascelin'in Seyahatleri	
c-Kral Louis	63
d-Rubruck'un Seyahatı	65
C-Papalık ve İlhanlılar	66
a-Hulagu'nun Hıristiyanlara Karşı	66
Tutumu	
b-Hulagu'nun Bağdat'ı İstilasını	67
c-Aynıcalut Savaşı	70
d-Abaka ve Papalık	71
e-Argun ve Papalık	76
f-Gazan ve Papalık	81
g-Olcaytove Papalık	82
SONUÇ	84
Bibliyografya	85

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Türk tarihinin önemli konularından " *Ermeni Meselesi*"nin ana başlıklarını ortaya koymaya çalıştık. Özellikle Çağrı Bey'in 1016 da Doğu Anadolu'ya yaptığı keşif akımıyla yoğun bir şekilde Türklerle tanışan Ermeniler, daha önceleri Emevi ve Abbasilerin idaresi altında İslam idaresinin gayri müslimlere nasıl davrandığını görmüşlerdi. Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah, yayınladığı bir emirname ile Ermenilere her türlü serbestiyet tanımakta, hatta bazı Ermeni reislerinin kendi çıkarları doğrultusunda dini makamlarını kullanarak Ermenilerin mezheplerini tahrif etmeyi önlemiştir. Kilise inşa etmelerine izin vermiş, vergilerini azaltmıştı. Anadolu Selçuklu Devletinde ise Ermenilerin statülerinde bir değişme olmamış, İslam Hukuku ve Türk hoşgörüsü içerisinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Fakat bunlara rağmen Ermeniler, tarih sahnesine çıktıkları zamandan beri güçlü devletler arasında tampon vazifesi görmüşler ve onlar arasında cereyan eden savaşlarda her zaman darbe yemişlerdir. Bu sebepten dolayı Ermeniler, güç karşısında hemen itaat etmekte, fakat ilk fırsatta da isyan ederek kendi başlarına yaşamaya teşebbüs etmektedirler. Tarih boyunca güçlü devlet kuramadıklarından her hangi bir devlet anlayışları da yoktur. Derebeylik Ermenilerin mizac ve yapılarına en uygun olanıdır. Emevi ve Abbasiler bu durumu iyi keşfettikleri için vergi karşılığı bir çok Ermeni derebeyine " *Krallık*" unvanı vererek hem vergilerini daha kolay tahsil etmiş, hem de onların isyanlarının önüne geçebilmişlerdir. Ermeniler, İslam devletlerinin vassalırken Bizans ile de mezhep ihtilafları söz konusudur. Ermeniler, Bizans ile aralarında bu mezhep ihtilafı söz konusu iken yine de Bizans Devletine yaklaşarak onlardan medet ummaktaydı. Oysa Bizans devleti, Ermenileri asker deposu ve sınırlarının canlı muhafızı addetmekteydi. Fakat Ermeniler, Bizans'ın mezhep iddiaları yüzünden onlardan beklediğini bulamamıştı. Selçuklular ile giriştikleri bütün mücadelelerde mağlup olmuşlar, fakat yapılan anlaşmalar onların akıbeti açısından iç karartıcı olmamıştır. Selçuklular, Ermenilere ne kadar iyi davranırsa davranırsa Ermeniler yine ilk fırsatta onlar aleyhine tecavüzden geri durmamışlardır. Papalık, alakasını doğu Hıristiyanlığına çevirmeye başlayınca Ermeniler, acı feryatlarla imdat istemeye başladılar. Oysa Papalıkla Ermeni mezhebi arasında büyük uçurumlar olmasına

rağmen Papalığı haçlı seferine razı ederek gelen ilk haçlı seferine Ermeniler rehberlik etmişler, erzak, barınak temininde gayretle çalışmışlardır. Fakat Ermeniler, bu seferlerden en az Türkler kadar darbe yemişler, kendilerinin çağırdığı Haçlılar tarafından horlanıp aşağılanmışlardır. Fakat Haçlı seferlerinden dolayı Çukurova bölgesinde meydana gelen otorite boşluğundan istifade ederek bir derebeylik sistemi kurabilmişlerdi. Bu gelişmelerden sonra Papalık ve Avrupalı Krallar, Müslümanlara karşı başarılı olabilmek için bölgede ileri karakol vazifesi görebilecek bir yerleşim birimine duydukları ihtiyacı göz önünde bulundurarak Çukurova Ermenilerine çok hevesli oldukları " Krallık" unvanı verdiler. Bu unvan ortaçağ hukukuna göre vassallıktan başka bir şey değildir. Ermeniler, bu gelişmelere karşısında yine de istedikleri güçte bir devlet kuramamışlardı. İşte bu sıralarda doğudan amansız bir gücün batıya doğru ilerlediği haberi Ermenileri harekete geçirdi.

İlkönce Selçuklulara verdiği sözü unutan Ermeniler, Moğolların sadık müttetikleri oldular. Sonrada Türk - İslam alemini yok etmek ve bu yerlerde güçlü bir Ermeni devleti kurabilmek için Moğollarla Papalığın irtibata geçmesi için çalıştılar. Sonuçta Ermeniler bu hummalı faaliyetin cezasını yağma ve talanlarla çekerken Moğollar da düşmanı oldukları İslam dinini seçerek bölgedeki siyasi varlıkları son buldu.

KAYNAKLAR

Bu çalışmada kullandığımız kaynakların ağırlık noktasını Ermeni kaynakları oluşturur. Türk Tarihi çalışmalarında kullanılan Ermeni Tarihlerinin dışında yeni sayılabilecek bu kaynaklar, Türk Tarihi açısından oldukça önemlidir.

Aristakis'in *Ermeniyin Beyne al Bizantiniyin v'al- Atrak al Salçıkıye* ismiyle tahkikli doktora çalışması Selçukluların Anadolu'ya girişlerini bizzat görerek anlatan bir eserdir. Türklerin Ermenilere karşı tutum ve davranışları açık bir şekilde bu eserde görülebilir. Türk Tarihi ile bu kadar yakından alakalı böyle bir eser, henüz Türkçe'ye tercüme edilmemiştir.

Aknerli Grigor'un eseri H. D.Andreasyan tarafından *Moğol Tarihi* ismiyle yayınlanmıştır. Bu eserde Moğolların zuhurundan Orta Doğuya gelişleri, Anadolu'yu istilaları anlatılır. Özellikle Moğol - Ermeni ilişkileri açısından önemli bir kaynaktır.

E. Dulairier tarafından " *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*" isimli iki kaynak neşri çalışması Ermeni Tarihçileri Vartan ve Kiragos'un eserlerinin

Moğollar ile alakalı kısımların neşridir. Moğollar hakkında kıymetli bilgiler içeren bu iki yayın Türkiyat Mecmua'sında yayınlanmıştır.

Müverrih Vartan'ın Dulairier tarafından yukarıda bahsettiğimiz kısmi neşrinden başka, H. Andreyan tarafından Tarih Semineri Dergisi'nde Türk Tarihiyle alakalı olan kısmı " *Türk Fütühat Tarihi*" ismiyle yayınlanmıştır. Ayrıca Andreyan, bu kaynağı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde mezuniyet tezi olarak hazırlamıştır. Bu sefer ismi "*Ermeni Kaynaklarına Göre Türklerin Anadolu'yu İstilaları*" olarak seçilmiştir.

H. Andreyan tarafından tercüme edilip Tarih Kurumuna basılması için teslim edilen, fakat hala basılmayan *Smbat, Urfalı Vahram, Hetum vekayinameleri* bu çalışmada çokca kullanılan Ermeni kaynaklarıdır. Bu eserler çalışmamızı kapsayan dönemlerde yazılmış olup yazarları Ermeni ileri gelenlerinden oldukları için bilgileri bizim için çok kıymetlidir. Bu eserlerde Çukurova'da kurulmaya çalışılan Ermeni Baronluğunun siyasi faaliyetleri hakkında oldukça fazla bilgi mevcuttur. Ermeni kilisesi ile Papalığın ihtilafları, Moğollar, Haçlılar, Selçuklu Türkleri hakkında da önemli bilgiler mevcuttur.

Urfalı Mateos, en çok tanınan Ermeni Kaynağıdır. Ermenilerin İlk Tarih sahnesine çıkması, Selçuklu akınları Bizans'ın Ermenilere karşı tutumları ve Haçlı seferleriyle ilgili kıymetli bir eserdir.

Abulfarac Tarihi yine Türk Tarihçileri tarafından bilinen ve kullanılan bir kaynaktır. Bu eserde, Ermeniler, Selçuklular, Haçlılar, Moğollar hakkında kıymetli bilgiler vardır.

Abulfarac'ın diğer ismi İbnilibri, adıyla yayınlanan *Tarih-i Muhtasarı'd-Düvel* isimli eserde ise Moğolların Anadolu'yu istilaları, Bağdat'ın istilasası, Ermenilerin Moğollarla görüşmeleri hakkında bilgiler vardır.

İbni Bibi ve Aksarayi'nin M.N. Gençosman tarafından Türkçeye çevrilmiş olan eserleri özellikle Köseadağ savaşından sonra Selçuklu Ermeni Moğol ilişkileri açısından kıymetli bilgiler içerir.

İbni Şeddat'ın eseri ise biyografik bir eser olup, Moğollara ilk mağlubiyeti tattıran Baybars'ın hayatını anlatır.

Cüveyni, yıllardır Moğol saraylarında yüksek görevlerde bulunmuş birisi olarak buralarda gördüklerini yazarak Moğollar hakkında çok değerli bir eser meydana getirmiştir.

Bresneidher'in Ortaçağ Asya Tarihi ile ilgili kaynakları topladığı kitabında Hulagu ve Ermeni Hetum hakkında kıymetli malumatlar verir.

G. Borghezio, D. Sınor ve J. Boyle'nin eserleri ise makale niteliğinde olup Papalık Arşivinde bulunan Papa ve Moğolların Mektuplarının yayınından ibaret olup, çalışmamız için kıymetli malumatlar içerir.

İbnülesir, İbni Kesir ve Makrizi'nin eserleri ise İslam tarihleri olup özellikle Moğolların faaliyetleri açısından çalışmamız için kıymetli kaynaklardır.

I. BÖLÜM

A- ERMENİLER VE SİYASİ FAALİYETLERİ

I- KÖKENLERİ VE ORTAYA ÇIKTIKLARI SAHA

a KÖKENLERİ :

Ermeniler, kendilerini Hz.Nuh'un oğlu,Yafes'in oğlu, Gomer'in oğlu ve Torgom'un kardeşi Ascenez'in oğlu Haig'e bağlarlar.¹ Nordik ve Alpin ırkları karışımı bir halk topluluğu olan Ermeniler, yerli ve Hint - Avrupa unsurlarının karışımından meydana gelmiştir. Avrupa unsuru M.Ö 1200 lerde Balkanlardan başlayan bir göç neticesi bu bölgeye gelmişlerdir. Kafkas unsuru Ermenilere çeşitli vakitlerde karışmış olup bunlar, bilhassa dil özelliklerini veren Alarodlar tarafından temsil edilirler. Böylece şekillenen Ermeni topluluğu bazı akınlarla içine yeni unsurlar almıştır. Bu yeni gelenlerin başlıcaları; İskitler, Kimmerler, Karduhlar ve Çin'deki hakimiyet mücadelesine karışıp sonra da burada tutunamayarak kaçan Mamikonyanlardır. Bu yeni gelen topluluklarla şekillenen Ermeni tipinde genellikle Alpin özellikler hakimdir. Ermeniler, genellikle orta boylu ve tıknaz, brekisafal ve apotomosefal, saç ve göz renkleri koyu olan kimselerdir. Aralarında sarı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu Nordik tiplere de rastlanan Ermeniler topluluk olarak M. Ö VI ve ya IV y.y. da ortaya çıkmışlardır.²

¹ - Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*,(Translation Robert W Thomson) London 1980, s.74; Urfalı Mateos, *Vekayiname*, (Çeviren. Hrant D. Andreasyan) Ankara 1987, s. 171,nt.154; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, (Çeviren Hrant D. Andreasyan) İstanbul 1954, s. 2, nt. 7.

²- Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 173; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1987, s. 226; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1986, s. 43 vd; Salim Çöhce, " Ermeni Kimliği kında Bir Değerlendirme " *Yakın Tarihimize Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1991,s. 95; İsmet Parmaksızoğlu. " Ermeniler" *Türk Ansiklopedisi*, XV, 323; , " Ermeniler",*Anabiritannıca*,VIII, 267; Moses, *age*, s. 367; Nordik ve Alpin ırk özellikleri için bak (Georges Poisson, *Avrupa'nın İskan Tarihi*, (Çeviren Şevket Aziz Kansu) Ankara 1950.)

b-ORTAYA ÇIKTIKLARI SAHA

Ortaya çıktıkları yerler genellikle Van gölünün doğusu ile Hazar denizinin batısı arasındaki bölge, yani bugün ki Sovyet Ermenistan'ı hudutları dahilindeki yerlerdir³

Ermeniler'in topluca yaşadıkları bu yerlere Roma İmparatorluğu zamanında İdari bir bölge olarak Armenia denmiştir⁴

Bu topluluğun ismi Akhamanis kitabelerinde ve Heredot Tarihinde Ermeniler olarak geçer.⁵

Fakat Ermeniler kendilerine ilk tarih sahnesine çıktıkları günden beri Hayk, yaşadıkları yerlere de Hayastan ismini vermişlerdir.⁶

II- ROMA HAKİMİYETİNDE ERMENİLER

Ermeniler tarih sahnesine M.Ö VI. y.y da çıkarlar. Med'lerle İran'lıları birleştiren Kyros Ermenileri de hakimiyeti altına aldı. İskender'in İran seferi neticesi Ermeniler önce O'nun, ölümünden sonra da Seleukos'ların idaresi altına girdiler. Seleukos kralı Büyük Antiakos, M.Ö 190 - 189 kışında Manisa savaşında Romalılara yenilince 188 de imzalanan Apameia barış anlaşması neticesinde Ermenilerin yaşadığı bölge Seleukoslar'dan ayrılarak Roma himayesinde Artaksos ve Lariadris riyasetinde iki tampon devletcik kuruldu.⁷

Fakat bu idare fazla sürmedi ve Artaksos sülalesinden Tigran iki tampon idareyi birleştirerek ilk bağımsız Ermeni kralı oldu.⁸ Ermeniye, Roma ile Parthlar arasındaki mücadele sahasında kaldıkları için büyüme imkanlarına sahip olamadıkları gibi yapılan her savaşta biraz daha küçülerek adeta tampon bir duruma düşmüşlerdir. Bununla birlikte buldukları bölge oldukça stratejik öneme haizdir. Zira Roma Devletiyle Parth Devleti arasında ulaşım bu bölge

³- Ernest Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. (Çeviren Fikret Işıltan) İstanbul 1970, s. 145-188.

⁴- Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*. İstanbul 1985, s.48.

⁵- Streck, " Ermeniye", *İslam Ansiklopedisi*, IV, 322.

⁶- Mehlika Aktok Kaşkarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990, s. XIV; Moses, *age*, s.358; Parmaksızoğlu. T.A, XV. 323; Streck. İ.A. IV, 322; Anabiritannica, .VIII, 268.

⁷- Parmaksızoğlu, T.A. XV, 323.

⁸- Parmaksızoğlu, T.A, XV, 324.

üzerinden gerçekleştirilebiliyordu. Ermeniyeye meselesi Roma ile Parth ülkesi arasında karmaşık ve bir türlü çözülemeyen mesele olarak kaldı.⁹ Ermeniler ise bu iki düşman kuvvet arasında dengeleri kollayarak kendi çıkarlarını doğrultusunda varlıklarını sürdürebiliyorlardı.

Rhandia savaşında Ermeniler, Parthlara yardım etmişler ve bu savaşı Romalılar kaybetmişti. Roma, Ermenilerin bu tutumuna kızarak onların siyasi varlığına son vermeye ve topraklarını ilhak etmeye karar verdi.¹⁰

M.S. 57'de ordusunu düzenleyen Corbula, Ermeniyeye'yi istila için harekete geçti. Ermeni kralı Tridates'e Ermeni tahtını Roma'nın armağını olarak kabul edebileceği bildirildi. Fakat Tridates bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Corbula Ermeniyeye'yi istila etti ve baş şehri yakıp yıktı. Buraya Tigranes isminde bir kral tayin etti.¹¹ Roma tarafından tayin edilen Tigranes Parthlara karşı sefer düzenleyince Parthlar tarafından yenilip ülkesinden kovuldu. Roma imparatoru Nero, Capodocia valisi Caesennius Paetrus'u Ermeniyeye'yi eyalet yapmakla görevlendirdi. Paetrus, M.S 62'de Ermeniyeye'yi istila etti. Daha önce Romalılar tarafından kovulan Ermeni kralı Tridates, Parth kralı Volagasses ile birleşerek Roma garnizonuna bir baskın düzenledi. Roma kuvvetlerini yardım isteklerine rağmen bozguna uğrattılar. Sonrada Volagasses, elçileri Roma'ya göndererek durumu kendi lehine çevirdi. Tridates de garnizona tacını kralın heykeli önüne koydu ve Ermeni krallığı için Nero'dan müsaade alacağını söyledi. M.S. 65'de Tridates'e tacı büyük bir ihtişamla verildi.¹²

Bölgede durumun her an değişebileceğinden endişelenen Roma, Ermeni kralını tahtından azlederek Ermeniyeye'yi Galatia eyaletiyle birleştirdi.¹³

Hadrianus (117-138) Roma'nın daha geniş yayılmasından korkarak bölgeyi Parth kralı Volagasses'e iade ederek bir vassal krallık haline getirdiler.¹⁴

Ermeni bölgesi ve krallığı Roma ile Parthlar arasında sürekli el değiştirdiğinden buldukları coğrafi bölgenin stratejisinden istifade ederek

⁹- Akşit, age, s. 48.

¹⁰- Parmaksızoğlu, T.A, XV, 324.

¹¹- Akşit, age, s. 110

¹²- Akşit, age, s. 111.

¹³- Akşit, age, s. 146

¹⁴- Akşit, age, s. 195

varlıklarını sürdürdükleri gibi devletler arasında devamlı değişen siyasi tercihleri Ermenileri zamanla kaypak bir hale getirdi.

Parthlar ortadan kalkıp yerlerine Sasaniler İran'da hakim olunca (224) bu sefer Ermeniler Sasanilerin kontrolüne girdiler. Bu da beraberinde İrani unsurların Ermeni kültürüne tesiri ve şekillendirmeyi getirdi. Fakat Ermeni kralı, Grigor Lusovariç tarafından vaftiz edilmesi ve dünyada ilk defa Ermenilerin Hıristiyanlığı topluca kabul etmeleri (301) Sasaniler ile aralarının bozulmasına sebep oldu. Bu tarihten itibaren Ermeni bölgesinde Roma ile İran arasında çok çetin mücadeleler başladı.¹⁵ Sasaniler ateşperest idiler. Ermeniler ise Hıristiyanlığı seçince aralarındaki dostluk bozulmuş oldu.¹⁶

387'de Ermeni kralı III. Arşak zamanında Ermeni toprakları beşe bölünmüş, dört parçası İranlıların eline geçmişti. Roma'ya düşen kısmında Arşaklı bir idare kurulmuşsa da sonunda bu bölge Roma genel valileri tarafından yönetilmeye başlandı.¹⁷

İran'ın payına düşen bölgede ise Ermeniler krallıklarını devam ettirmek istemişlerse de İran asıllı ailelerden Marzapanlar, feodal idareyi ele geçirince İranlılar Ermenilere ateşperest din adamları yollayıp kendi dinlerini kabul etmeleri konusunda tavsiyede bulundular. Ermeni din adamlarıyla Marzapanların katıldığı büyük bir meclis toplandı. Uzun müzakereler neticesinde Sasanilerin teklifi reddedildi ve savaş için hazırlıklara başlandı.Yapılan savaşta (451) Ermeniler müthiş bir bozguna uğradılar. Sasaniler tekliflerini reddeden din adamlarını İran'a çağırıp öldürdüler. Fakat zamanla Ermenilerin üstündeki baskıyı gevşettiler ve aralarındaki mücadele baskınlar şeklinde devam etti.¹⁸

Ermeniler, her devirde azınlık olarak yaşadıklarından ve hayatlarını derebeylik sistemi içerisinde idame ettirdiklerinden vatan, millet gibi mefhumlardan yoksundular. Birbirlerine vatan hissiyle değil dinleriyle bağlıydılar. Siyasi bağımsızlık yerine kişisel özgürlüğü ön plana çıkarmışlardır.¹⁹ Ermeniye, Persler ve Romalılar arasında kalan bir tanpon bölge olmuş ve her

¹⁵- Abulfarac, *Abulfarac Tarihi*, (Çeviren Ö.R.Doğrul) Ankara 1987, 1, 144; Parmaksızoğlu, *age*, XV,324.

¹⁶- Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, İstanbul 1983, s.77; Abulfarac, *age*, s. 155.

¹⁷- Parmaksızoğlu, *age*, s.324; Abulfarac, *age*, s.165.

¹⁸- Abulfarac, *age*, s.166; Uras, *age*, s.71; Parmaksızoğlu, *age*,XV, 324.

¹⁹- M. A. Kaşgarlı, *age*, s.XV.

zaman uzun, kanlı mücadelelere sahne olduğundan istikrarlı bir yönetime sahip olamamıştır.

Roma imparatorluğu bu bölgeyi tanpon bölge addetmiş, daha sonra kralları kendi tayin etmek şartıyla küçük krallıklara ayırmıştır. İleriki zamanlarda da direkt iltihak politikası takip etmiştir.²⁰

III- BİZANS YÖNETİMİNDE ERMENİLER

Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra doğuda kalan kısmına Doğu Roma İmparatorluğu dendiği gibi, Bizans İmparatorluğu da denmektedir Coğrafi konumu itibariyle Ermenilerle yakın ilişki içinde bulunan Bizans batı sınırları boyunca Peçenek ve diğer kavimlerle kıyasıya mücadele ederken doğu sınırında ise Sasaniler bulunuyordu. Ermeniler, Bizans - Sasani mücadelesinde coğrafi konumları itibariyle önemli bir yer işgal ettiler. Her iki taraf Ermenileri lehlerine çevirerek birbirlerine galebe çalmak arzusundaydı.

550 yılında cereyan eden bir savaşta Ermeniye bölgesi bir kez daha el değiştirerek Sasanilerin eline geçti. ²¹ Savaş neticesi Bizans her yıl Sasanilere haraç verecekti. Anlaşma gereği verilecek paranın zamanı gelince Bizans bu ödemeyi reddederek Sasanilerle yeniden savaşa tutuştular. Eskiden olduğu gibi savaş yine Ermeniye etrafında cereyan ediyordu. Bu araziye sahip olmak Bizans için şimdi her zamankinden daha büyük önem taşıyordu.²² Uzun mücadeleler sonucu askeri gücü zayıflayan Bizans için Ermeniye toprakları asker deposu olabilirdi. Sasaniler bu topraklardan çekilince bölge Bizansın eline geçti.²³ Fakat Sasaniler ve daha önceki İran yönetimlerinin idaresi altında yaşayan Ermenilerle Bizans ve Bizans Ermenileri arasında büyük kültürel farklar ortaya çıktı.

²⁰ - Akşit, age, muhtelif sayfalar.

²¹- Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çeviren Fikret Işıltan), Ankara 1981, s.176-7.

²² - Ostrogorsky, age, s. 73.

²³ - Vasiliev, age, s.396; Ostrogorsky, age, s.73.

a- BİZANS İLE ERMENİLERİN MEZHEP İTİLAFLARI

Bizans, Ermeniye'de büyük askeri ve siyasi reformlar gerçekleştirdi. Bazı mahalli adetleri ortadan kaldırarak bölgeyi Bizans vilayeti haline getirme siyasetini takip etti²⁴ Bizans bu tutumunun Ermeniler arasında hüsnü kabul göreceğinden emin idi. Zira Ortaçağda siyasi münasebetlerin odağını din belirliyordu. Buna rağmen Ermeniler sadık teba olamadılar. Çünkü hıristiyanlık dini tamamlanmadan Hz. İsa hıristiyanların inancına göre çarmıha gerilerek öldürülmesi ve havariler tarafından dinin intişarı bir çok konuda itilafın su yüzüne çıkmasına sebep oldu.²⁵

Yıllar ilerledikçe Hıristiyanlık dininin problemleri de arttı. Bu itilafları çözüme kavuşturup bir akıde etrafında birleşebilmek için, kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere Piskopos ve yüksek rütbeli din adamlarının meydana getirdiği büyük konsiller toplandı. Fakat mesele çözüme kavuşacağı yerde daha da karmaşık bir hal aldı.²⁶

Hz. İsa'da ilahi ve insani tabiatın birleşerek tek tabiat olduğunu savunan ve kiliselerden bu noktada ayrılan kiliselere monofizist kiliseler denir. Monofizist tek tabiat demektir. Monofizistler, doğu Ortodoks kiliseleri içinde gösterilmelerine rağmen bağımsız ve özerk kiliselerdir. Bunlar Ermeni, Süryani, Habeş ve Kıpti kiliselerdir.²⁷

24- Şahin Uçar, *Anadoluda İslam- Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1991, s. 53; Vasiliev, *age*, s. 397.

25 - Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1990, s.141.

26- Francis Duvornik, *Konsiller Tarihi*, Ankara 1990, s.15; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 113; Ayn. Müel. *Hıristiyan Genel Konsiller ve II. Vatikan Konsili*, Konya 1991, s. 1; Tümer- Küçük, *age*, s.160-3.

27- Leon Arpee, *A History of the Armenian Christian*, London 1976, s.125; F. Duvornik, *age*, s. 16; Uras, *age*, s.124; Tümer- Küçük, *age*, s. 163; Uçar, *age*, s.49; M. Aydın, *Reddiyeler*, s. 124; Aynı Müel , *Genel Konsiller*, s. 82.

Ermeniler, Hıristiyan aleminin ilk üç konsilini tartışmasız kabul ettiler. Fakat dördüncüsü olan Kadıköy konsilini tanımadılar²⁸ Çünkü Ermeniler, bu konsilin toplandığı sıralarda ateşperest İranlılarla savaş halinde idi ve konsil toplantısından haber alamamışlardı. Konsil kararları ise Ermenilere çok çelişkili bir şekilde ulaşmıştı. Ermenileri asıl kızdıran ve artık Bizans'la köprüleri attıran mesele Bizans bu savaşta Ermenilere yardım etmedi ve Ermeniler ateşperest İranlıların kontrolüne girmişlerdi. Bu savaş Ermenilerin Bizans'a düşmanca tavır takınmalarının en büyük sebebi oldu.²⁹ Bizans ile Ermenilerin Arasındaki mezhebi itilaf böylece ortaya çıkmış oldu. Ermeniler toplu olarak Grigor Lusavoriç sayesinde Hıristiyanlığı kabul ettiklerinden kendilerinin havarilere aid bir özellik taşıdıklarına inanırlar. ³⁰ Bu inanış zamanla Hıristiyanlığın Ermeniler arasında "Milli din" halinde tezahür etmesine sebep olmuştur. Ermeniler bu telakkinin kazandırdığı asabiye ile varlıklarını idame ettirebildiler. Kiliselerini tesis edip ayin dilini de Ermenice olarak kabul ettiklerinden dillerini de koruyup geliştirdiler.

Bizans İmparatorluğu bütün bu gelişmelere rağmen Monofizist Ermenilerle müzakerelere girişip aralarındaki ihtilafı kaldırarak dını bir birlik için teşebbüse geçti.³¹ Bu dini birlik endişesi zamanla Bizans'ı haklı çıkardı. Zira Bizans - Ermeni çekişmesi Sasanilerin işine yarıyordu.³²

Bizans İmparatoru Heraklios, doğu seferine çıktığı sırada Ermeni katolikosu olan Yez'i Erzurum'a çağırarak uzun müzakerelerde bulundu ve katolikosa Kadıköy Konsili kararlarını kabul ettirdi. Katolikos memleketine gittiğinde Ermeniler Kadıköy Konsilini kabul ettiği için görevine son verdiler.³³

Bu gelişme Bizans'ın işini zorlaştırıyordu. Bizans'ın coğrafi durumu ve komşularının tutumu her şeyden önce Ermenilerle barış içinde bulunmayı gerektiriyordu. Bu barışı gerçekleştirebilmek için de mezhep meselesi

²⁸ - L. Arpee, *age*, s.112; F. Duvornik, *age*, s.17; Uras, *age*, s.124; Tümer-Küçük, *age*, s.165; M. Aydın, *Genel Konsiller*, s. 18.

²⁹- Mateos, *age*, s.113; F.Dvornik, *age*, s.18-19; L. Arpee, *age*, s.120; Tümer-Küçük, *age*, s.166; Uras, *age*, s.124.

³⁰- L. Arpee, *age*, s.121; Tümer-Küçük, *age*, s.165; Kaşkarlı, *age*, s.XV.

³¹- L. Arpee, *age*, s.131; Tümer-Küçük, *age*, s.131; Uras, *age*, s.127.

³²- Ostrogorsky, *age*, s.102.

³³- L. Arpee, *age*, s.132; Ostrogorsky, *age*, s.101; Uras, *age*, s.127.

halledilmeliydi. Bu mesele çözülmeyen baş gösteren İslam fütühatı doğuda işleri iyice karıştırdı.³⁴

Bizans'ın endişeleri bir bir ortaya çıkarken Ermeniler ise bölgeyi Bizans'ın düşmanlarıyla pazarlık konusu yaparak Bizans'dan mezhebi intikam alma yollarını deniyordu.³⁵

IV- İSLAM - BİZANS MÜCADELESİ VE ERMENİLER

a- DÖRT HALİFE DEVRİ

Hazreti Peygamber'in vefatından sonra gelişen fetih hareketleri tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Fetihlerin sebepleri üzerinde tartışan bu tarihçiler ortak bir noktada birleşmemişler, bağlı oldukları ideolojilerin bakış açısına göre olayı yorumlamaya çalışmışlardır.³⁶

Rum suresinde Bizans - Sasani Savaşı'ndan habar veren ve ehli kitabın galebe çalacağını bildiren Kitab'ın, " Kostantiniye elbet feth olunacak " diyen bir Peygamber'in ümmeti dış dünyaya ilgisiz kalamazdı.³⁷

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin de katılarak gerçekleştirdiği savaşlar neticesi İslam ordusu çekirdeği meydana gelmeye başlamıştı. Fakat düzenli ordu diyebileceğimiz yapılaşma Hz. Ebubekir döneminde ortaya çıkan Ridde³⁸ hadiselerini bastırmak için toplanan askerlerden meydana geldiği ileri sürülebilir. Bu ordu fetih için hazır kuvvet demektir.

³⁴- Abul Faraç, *age*, s.191; Ostrogorsky, *age*, s.102; Ş. Uçar, *age*, s.53.

³⁵- Abul Faraç, *age*, s.191; Uras, *age*, s.128; Uçar, *age*, s.56-57.

³⁶- Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, (Çev. Nezih Uzel) Pınar Yay. İstanbul 1983, s.7-11; Hakkı Dursun Yıldız, " Hulefa- i Raşidin Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Haz. H. Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, II, 56-57.

³⁷- Kur'an-ı Kerim, 30/ 1-2; Ostrogorsky, *age*, s.102.

³⁸- İbnulesir, *El- Kamil Fi't- Tarih*, Çeviren A. Aydın, A. Özyayın, A. Ağırakça, Bahar yay. İstanbul 1989, II, 314-15; H. D. Yıldız, *D.G.B.İ.T*, II, 34.

b- İSLAM ORDULARININ ERMENİYEYE İLK GİRİŞLERİ

İslam ordularının bizim baştan beri kullandığımız ve İslam kaynaklarınca da Ermeniye³⁹ diye isimlendirilen bölgeye ilk gelişleri, Osman b. Ebil As komutasında gerçekleşti. Osman, Harran ve Cezire bölgesini fethe gelen İyad b. Ganem komutasındaki orduda komutan idi. Ermeniye bölgesine giren Osman, yapılan savaşlarda Ermenileri yenerek onlarla cizye⁴⁰ şartıyla barış yaptı.⁴¹ 639-40 yılında Ermenilerin en müstahkem ve en önemli yerleri olan Dvin'i aldılar.

Bizans'ın doğu komşusu ve en büyük düşmanı Sasaniler, Kadis ve Nehavend savaşlarında müslümanlara yenilerek tarih sahnesinden çekildi.⁴² Bu gelişme İslam ve islami idare hakkında hiç bir fikri olmayan Ermenileri dehşete düşürdü. Kısa zamanda alışık olmadıkları bir topluluk yaşadıkları yerleri ele geçirmiş, geçinemeseler bile tanıdık bir devleti ortadan kaldırmıştı. Beklenmedik ve birden bire cereyan eden bu hadiselerin neticesinde Ermeni ileri gelenleri ve Katolikosu Ezras, Bizans İmparatoru Heraklios'a müracaat ederek bölgeye Bizanslı bir idareci tayin etmesini rica ettiler. Bizans, David Saharuni'yi önemli bir ordu komutanlığı rütbesi olan curopolat unvanıyla bölgeye tayin ederek Ermeniye'yi Bizans topraklarına dahil etti. Fakat Ermeni feodal beyleri kilise itilafı yüzünden Davit'i buradan kovarak büyük karışıklıkların çıkmasına sebep oldular.⁴³

İslam ordusu 642 de kuzey doğu yönünden Habib b. Mesleme komutasında bölgeye bir akın daha yaptı. Ermeniye'nin içlerine kadar ilerleyen ordu mühim bir

³⁹- İbnulesir, *age*, II, 488.

⁴⁰- **Kur'an-ı Kerim**, 9/ 29.

⁴¹- İbnulesir, *age*, II, 488; Ostrogorsky, *age*, s.103; H. D. Yıldız, **D.G.B.İ.T.**, II, 80; Streck, **İA**, IV, 318; Parmaksızoğlu, **T.A**, XV, 328;

⁴²- İbnulesir, *age*, II, 444; H. D. Yıldız, **D.G.B.İ.T**, II, 77-85.

⁴³- Çhris Dhel, **Bizans Tarihi**, İstanbul, 1954, s.53; L. Arpee, *age*, s. 75; Vasiliev, *age*, s.397; Ostrogorsky, *age*, s. 102.

başarı elde edemediğinden direnişle karşılaştıklarından geri çekildiler.⁴⁴ Bu akın karşısında çok korkan Ermeniler, panik içinde sağa sola kaçarken Ermeni Tarihçisi Aristakis Ermenilerin İslam askerlerini hafif, hareketli, uçan bir yılanla benzettiklerini söyler.⁴⁵ 645 de Azerbaycan yönünden Selman b. Rabia öncülüğünde yeni bir akın başladı. Ermeni şehirleri yağma edildi. Bizans'a müracaat ederek yardım istemiş olan Katalikos gelen valinin kovulması neticesi bu hallere düşen Ermenileri düşünürken kederinden ölmüştü.⁴⁶

Ermeniye bölgesine yapılan bu keşif akınlarından sonra asıl fetih Hz. Osman zamanında başladı. Suriye orduları komutanı olan Muaviye, Habib b. Mesleme'yi bu bölgeyi fethetmek için görevlendirdi.⁴⁷ Hz. Osman'ın fermanı, Muaviye'nin emriyle Ermeniye'ye giren Habib, Erzurum'a kadar ilerleyerek bölge halkıyla cizye şartıyla barış yaptı. Sonra da Tiflis'e kadar ilerledi.⁴⁸ Habib bölge halkıyla senelik 8000 dirhem ödemeleri şartıyla barış yaptı.⁴⁹ Bu anlaşma ve fetihler Ermeni feodal beylerin kibirlerini kırdı.⁵⁰

Bizans, Habib'in Ermeniye'de bulunduğu sırada Suriye sınır boylarında başka bir İslam ordusuyla uğraştığından doğu sınırlarını boş bıraktı. Bizans Kralı II.Kostant, Suriye seferinden dönerken doğuya uğradı. Bölgeyi tamamen istila eden Kostant'ı Ermeni Katolikosu Nerses güçlüklerle teskin edebildi. Kostant ise müslümanlarla hem güneyde hem de güvenemediği Ermenilerin yaşadığı doğu cephesinde savaşı göze alamadığından Ermenilerle Bizans arasındaki kilise itilafını kaldırmaya teşebbüs etti. Fakat aniden İstanbul'a dönmesi gereken İmparatorun burada bıraktığı ordu Ermeni mezhebine hoş bakmasına rağmen aralarındaki itilaf ortadan kalkmadı.⁵¹

44- L. Arpee, *age*, s. 75; Ostrogorsky, *age*, s.103; Streck, *İ.A.* IV, 318; Parmaksızoğlu, *T.A.* XV, 328.

45- Aristakis Lazdiverd, *Ermeniye Beyne al Bizanstinin Val- Atrak al Salçıkıye*, (Tah. yay. Necip Faiz İskender) İskenderiye 1983, s. 18.

46- İbnulesir, *age*, III, 88; L. Arpee, *age*, s. 75; Streck, *İ.A.* IV, 318; Parmaksızoğlu, *T.A.* XV, 328.

47- Uçar, *age*, s. 70; Streck, *İ.A.* IV, 318; Parmaksızoğlu, *T.A.* XV, 328.

48- H. D. Yıldız, *D.G.B.İ.T.* II, 199; M. H. Yınanç, "Erzurum", *İ.A.* IV, 346; V. Minorsky, "Tiflis", *İ.A.* XII/I, 265.

49- *Aristakia*, *age*, s. 18.

50- L. Arpee, *age*, s. 75.

51- Aristakis, *age*, s. 18; L. Arpee, *age*, s. 75-76.

Yine bir İslam ordusu Azerbaycan yoluyla Ağrı civarlarını yağma akınına girişti. Ermeni komutan Theodors Rştuni önünde zorlanan bu ordu geri çekilince Bizans, Ermenilerden teşekkür ettiği bir ordunun başına Rştuni'yi geçirdi. Bizans, bu siyaseti sayesinde yıllardır İslam akınlarından kendini koruyabilmiş olan Küçük Ermeniye'yi ele geçirmiş oldu.⁵²

Üç yıl kadar süren bir barış döneminden sonra müslüman orduları tekrar Ermeniye üzerine akınlarda bulundular. Bizans'ın Ermeni komutanı Rştuni, hem durumun zorluğu hem de mutaassıp Ermenilerin baskısı yüzünden müslümanların tarafına geçti. Çünkü Bizans askerleri Ermenilere karşı ılımlı olmalarına rağmen mezhep konusu hiç gündemden inmemiş ve az da olsa baskı konusu olmuştu. Müslümanlar, Ruştuni'yi Erran, Gürcistan ve Ermeniye prensi olarak tanıdılar. Doğu sınırlarındaki bu gelişme Bizans imparatorunu oldukça hiddetlendirdi ve yüzbin kişilik bir ordu ile İstanbul'dan hareket etti. Kışı buralarda geçiren kral Rştuni'yi ve Ermeni halkını cezalandırdıktan sonra geri döndü. Fakat meydana gelen boşluk müslümanların işine yaradı ve bölge tekrar hakimiyetleri altına girdi.⁵³

c- EMEVİLER DEVRİ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra devletin nasıl idare olunacağı ve bu idarenin başa geliş şekli konusu pek aydınlığa kavuşmamıştı. Bu sebepten Hız. Ali ile Muaviye arasında büyük bir çekişme olmuş ve bu çekişme iki tarafı savaşa sürüklemiştir. Bu sebepten Muaviye, Ermeniye'deki askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştı.⁵⁴ Bölgenin idaresini ise Mamikonyan ve Bagrat Ermeni ailelerinin kontrolüne bıraktı Bu suretle Ermenilerin gönlünü alan Muaviye, bir il teşkilatı kurdu ve bu amilliği de El- Cezire'ye bağladı. Fakat bu çekişmeler müslümanları zayıflatmıştı. Bu durumdan istifade eden Bizans bölgeyi tekrar ele geçirdi.⁵⁵ Hız. Ali - Muaviye çekişmesi Muaviye lehine neticelenince Emeviye

⁵²- L. Arpee, *age*, s. 76; Streck, İ.A, IV, 318; Parmaksızoğlu, T.A, XV, 328; Küçük Ermeniye Fırat nehrinin sağ taraflarıdır.(Mateos, *age*, s. 116, nt.36.)

⁵³- L. Arpee, *age*, s. 76; Streck, İ. A.IV, 318; Parmaksızoğlu, T.A, XV, 328.

⁵⁴- Streck, İ.A, IV, 318; Parmaksızoğlu, T.A, XV, 328.

⁵⁵- Streck, İ.A, IV, 318; Parmaksızoğlu, T.A, XV, 328.

devleti kurularak dört halife devri son buldu. Bu karışıklıklardan sonra tekrar müslümanlar Ermeniyeye bölgesine taarruz ettiler.

700 yılında Abdullah b. Abdulmelik komutasında bir ordu Erzurum'u alarak Bizans'ın başarılarının önüne geçti. Fakat Ermeniyeye bölgesinde tam bir hakimiyet tesis edemedi.⁵⁶ Abdulmelik, Ermeniyeye'de oturmak, orduya kumanda ve vergileri toplamak üzere askeri sınıftan bir vali tayin etti. Yerli memurlardan idari yetki kaldırıldı ve Ermeniyeye, Ermeniler'in vastigan dedikleri bu valilerce idare edilmeye başlandı. Halife adına hükmeden ve Azerbaycan Amilliğine bağlı bu valiler idam cezasına hükmedemiyorlardı. Ermenilerin kendi aralarındaki münasebetlere karışmadıkları için yanlarında bu işlere bakan Ermeni yardımcıları vardı.⁵⁷

Ermeni topluluğunun içinde iki güçlü aile olan Mamikonyanlar ve Bagratlılar birbirleriyle devamlı rekabet halindeydiler. Müslümanlar ise bu rekabetten istifade ederek bölgeyi kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Mamikonyanlar uzlaşmaz tavırları yüzünden halifenin dikkatlerini üzerinde toplamıştı. Bu sülalenin Ermenilik şuuru kuvvetli olduğundan Ermenilerin bağımsızlığını ancak kedileri tesis edebileceğini iddia ediyorlardı. Oysa daha önce gördüğümüz gibi bu aile Çin kökenlidir. Emeviler ise bu sülalenin Bizans'a meyilli oluşundan çekiniyor ve bu sebepten dolayı da Bagrat sülalesini tercih ediyordu. Emevilerin desteği sayesinde Mamikonyan ailesine karşı bazı başarılar elde eden Bagrat sülalesi daha ılımlıydı.

d- ABBASİLER DEVRİ

Fakat, Emeviler siyasi hakimiyeti Abbasilere terk edince Abbasi halifeleri Bagrat sülalesinden desteği çektikleri gibi Emevilerle dost oldukları için de bu sülale cezalandırıldı. Emevi - Abbasi çekişmesinde bu iki sülale oldukça yıprandı.⁵⁸

Her zaman olduğu gibi Bizans, bu durumdan istifade yoluna gitmiştir. Ermeniyeye'nin batı kısmında kalan Ermenileri kendi mezheplerini kabule zorlayarak bir müdafa hattı kurmayı tasarlıyordu. Ermeni katolikosu III. Sahak,

⁵⁶- M. H. Yınanc, İ. A, IV, 344; Parmaksızoğlu, T.A.XV, 328.

⁵⁷- Uras, age, s.77.

⁵⁸- Aristakis, age, sç 19; L. Arpee, age, s. 76.

dinlerine karışılmaması şartıyla bütün Ermenilerin sadakat ve bağılığını sunmak için halifenin yanına gitmeye karar verdi. Fakat Katolikos Harran'da hastalandı ve öleceğini anlayınca da isteklerini bildiren Arapca bir mektup yazarak bu mektubun avucuna bırakılmasını vasiyet etti. Mezopotamya ve Azerbaycan valisi Mervan b. Ukba, Katolikosun bu isteğini kabul etti.⁵⁹

Ermeniler'in yaşadığı coğrafyada Ermeni beyleri ve halkı birlik değillerdi. Bir aile itaat altına girerken diğer bir aile başıboş bir şekilde isyan ediyordu. Abbasiler tüm bu Ermeni feodal beylerin etkisini zayıflatıp bölgenin hakimiyetini ele geçirince tesirini kaybeden beyler durumlarının daha da kötüleşmesini önlemek için Ermeni halkını Abbasiler'e karşı isyan ettirdiler. Bizans ise bu durumdan yararlanmak için isyana para ve asker bakımından destek oldu. Ermenilerin ve Ermeniye bölgesinin Abbasilerin kontrolundan çıkıp Bizans'ın eline geçmesi için Bizans'ın takip ettiği politika kısmen başarılı oldu. Bazı Ermeni beyleri halkıyla beraber Bizans topraklarına göç etti. Yeni gelen bu Ermenileri Bizans sınır bölgelerine mecburi ikamet ettirdi. Her zamanki güvenlik hattı uygulaması ve mezhebi taassup Bizans'ın arazisinde yerleşmiş olan Ermenilerin rahatını kaçırdığından Ermeniler, hiç vakit geçirmeden Abbasilerle aralarını düzeltmeye çalıştılar. Abbasiler de Bizans'a karşı yapılan mücadelelerde Ermenilerin fonksiyonlarını idrak etmişlerdi.⁶⁰

e- ABBASİLERİN KONTROLÜNDE KURULAN ERMENİ EMİRLİKLERİ

806 yılında Bagrat sülalesinden Aşot'a Dvin'de ikamet eden Müslüman valilere tabi olmak şartıyla emirlik unvanı verildi.⁶¹ Halife Harun Reşid'in gayesi bu sıralarda güçlenen Arzdroni sülalesine karşı Bagrat sülalesinden Aşot'u destekleyerek Bizans'a doğru gerçekleştirilmeye çalışılan göçü önlemek ve Vaspurakan bölgesini ele geçirerek güçlenen Arzdronileri engellemektir. Fakat Halife Harun Reşid'in bu davranışı yeni bir Ermeni feodal ailesini doğurmakla birlikte Ermeni feodalitesini meşrulaştırdı ve Ermeniler arasında sönmeye yüz

⁵⁹- L. Arpee, *age*, s. 77; Uras, *age*, s. 72-3; Uçar, *age*, s. 103.

⁶⁰- Aristakis, *age*, s. 20.

⁶¹- Aristakis, *age*, s. 21; L. Arpee, *age*, s. 80; Uras, *age*, s. 73; Streck, *İ.A.* IV, 319; Ayn. Mül, " Dvin", *İ.A.* III, 683; Parmaksızoğlu, *T.A.* XV, 328.

tutmuş krallık fikrini doğurdu.⁶² Abbasilerde bu sıralarda bazı valiler isyan ederek karışıklıklara sebebiyet verdiler. Bu isyanların bastırılmasında Bagratlılar reisi Aşot'dan yardım talebinde bulunuldu. Halife Mütevekkil'in ölümü ve Abbasilerin içinde buldukları durum Ermenileri isyan etmeye teşvik etti. Abbasi devleti bu isyanı bastırabilmek, ve Ermenilerle aralarındaki itilafı çözebilmek için Bağdat'da gözetim altında tutulan bir iki Ermeni reisini serbest bıraktı. Bu beyler isyanı yatıştıracağına daha da körüklediler. Ermeniy'e de bu hadiseler cereyan ederken devam eden Bizans -Abbasi savaşı Bizans'ın lehine neticelendi. Bunu fırsat bilen Ermeniler Abbasilere karşı bazı başarılar elde edebildiler. Aşot ise bu gelişmelerden istifade ederek Ermenileri birleştirmek ve bu başarısını da Abbasiler sayesinde gerçekleştirmek istiyordu.⁶³ Abbasilere isyan eden beyleri itaati altına sokan Aşot Abbasilerden ayrılmayı düşünmüyor, ve bilakis onlar sayesinde varlığını idame ettirmeye çalışıyordu. Bunun üzerine Abbasiler Aşot'a Emirülümera ünvanını verdiler. Böylece Aşot Abbasiler nezdinde hukukunu sağlamlaştırırken bağımsızlık yolundada büyük ilerleme kaydetmiş oluyordu.⁶⁴ Fakat Aşot bu ünvanın kendisine kazandırdığı aşırı güvenle hemen Bizans'a bir elçilik heyeti göndererek Abbasilerin kendisine verdikleri ünvanın Bizans tarafından da verilmesini istedi. ve " Biz devamlı sizim için en halis hizmetkarız. Biz size itaata hazırız. ve emirlerinizi bekliyoruz Sizlere itaate ve ihtiram göstermeye hazırız." diyordu.⁶⁵ Bu iki yüzlü politika Aşot'a ve Ermenilere pek fazla bir şey kazandırmadı. Zira Bizans, Ermenileri Abbasilere karşı kullanmak ve kendi mezheplerine sokmak istiyordu. Bizans İmparatorunun Aşot'a gönderdiği cevapta ise Ermenilere limeslik teklif edilerek Aşot'un Bizans'ın himayesine girmesini ve bir tür hudut muhafızı olmasını istiyordu.⁶⁶ Oysa Ermeniler durumun nazikliğini göz önünde bulundurarak Bizans'ın artık taassuptan kurtulmuş

⁶²- Aristakis, age, s. 21.

⁶³- Aristakis, age, s. 22.

⁶⁴- Hakkı Dursun Yıldız, "X. y.y da Türk- Ermeni İlişkileri". **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum 1983, s. 30; Aristakis, age, s. 23; Uras, age, s. 73; Streck, İ.A, XV, 319.

⁶⁵- Aristakis, age, s. 23.

⁶⁶- Mehlika Aktok Kaşkarlı, "Ortaçağ Ermeni Tarihleri Kritiği", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum 1983, s. 325.

olabileceğini beklemişlerdi. Bu beklentilerine cevap alamayan Ermeni ileri gelenleri Ermeniyeye valisi Ahmed b. İsa'ya müracaat ederek Aşot'un Ermeni kralı olmasını istediler. Vali Ahmed durumu halifeye bildirdi. Halife bu isteği kabul ederek Aşot'a bir tac, önemli hediyeler, at, silah ve hilat gönderdi. 886 da törenle Aşot'un krallık unvanı kabul edildi.⁶⁷

Aşot'a verilen bu unvanı yalnız kendisi kullanabilecek oğullarına geçmeyecekti. Aşot'un oğlu Smbat iki sefer halifeye müracaat ederek krallık unvanını babasından sonra kendisine geçmesi için ricada bulundu. Fakat halife bu isteği kabul etmedi. Aşot, krallık tacı giymesine rağmen Abbasilere bağlı idi ve yıllık vergilerini muntazaman ödüyordu. Bazı Müslüman valiler Ermeniyeye girip fetihlerde bulunuyorlardı. Bütün bunlara rağmen Aşot'un krallık unvanı Ermenileri birleştirmek için iyi bir vasıtaydı. Zira Ermeniler uzun yıllar himaye altında yaşamışlar ve bu yüzden Aşot'un unvanı onlar için bulunmaz bir nimet idi. Ermeniyeyi Abbasilere karşı bir vilayet haline getirmeye çalışan Bizans, Aşot'a verilen bu unvanı duyunca hiç vakit kaybetmeden harekete geçti.⁶⁸

Bizans imparatoru I. Basil ölümünden biraz evvel Aşot'a bir elçilik heyeti göndererek Abbasiler tarafından verilen krallık unvanının Bizans tarafından da tanındığını bildirdi. Gönderdiği mektupta ise Basil, Aşot'a sevgili oğlum diye hitap etmekte ve bütün devletlerden daha çok ebedi ve samimi müttefik olarak kalacağına dair teminat veriyordu.⁶⁹

Bizans ve Abbasiler'in Aşot'un krallığına ihtiyacı olduğundan değil, birbirleriyle yaptıkları kıyasıya mücadelede Ermenilerden müttefik olarak istifade etmek en azından düşmanca tavırlarından uzak olmak için bu yollara başvurulmuştur.⁷⁰ Bu politikanın tuttuğunu gören Abbasiler vergi karşılığı bir çok Ermeni feodal beyine krallık unvanı verdi. Bu siyasetin sonucu olarak Ani, Vaspurakan, Kars ve Gagik gibi bir çok krallık kuruldu. Aralarındaki geçimsizlik ve çekişme yüzünden devamlı kanlı mücadeleler oluyordu.⁷¹ Kral Aşot 890 da

67- Vardan, " Türk Fütühat Tarihi (889-1269)," İst. Üniv. Ed. Fak. **Tarih Semineri Dergisi**, s.1-2, İstanbul 1937, s. 159; Aristakis, *age*, s. 24; L. Arpee, *age*, s. 84; Vasiliev, *age*, s. 397;

H.D. Yıldız, *agm*, s. 31; Uras, *age*, s. 74; Kaşkarlı, *agm*, s. 326.

68- Aristakis, *age*, s. 24; Ostrogorsky, *age*, s. 221; H.D.Yıldız, *agm*, s. 31; Kaşkarlı, *agm*, s. 324.

69- Vasiliev, *age*, s. 397; Parmaksızoğlu, T.A, c. 15, s. 328.

70- Aristakis, *age*, s. 25; Vassiliev, *age*, s. 397.

71- Gülay Öğün, " Ortaçağda Van", **Van Kütüğü**, Ankara 1993, s. 77; Uras, *age*, s. 78; Bartholt,

ölünce yerine oğlu Smbat geçti.⁷² Smbat babasının makamına oturdu, fakat krallık unvanını kullanamıyordu. Zira Aşot'a verilen bu unvanı yerine geçenler kullanamayacaktı. Hatta bu sebepten Smbat babasının sağlığında iki sefer halifeye müracaat etmiş fakat istediği neticeyi elde edememişti. Bununla birlikte babasının yerine geçtikten iki yıl sonra halifeye tekrar müracaat etti ve babasından sonra krallık unvanının kendisine geçmesi için yalvardı. Halife Mutenid, Smbat'ın bu davranışından çok memnun kaldı. Ermeniler arasında genel memnunsuzluk çıkmaması ve Bizans'a meyletmemeleri için bu unvanın Smbat tarafından kullanılmasına karar verdi. Halife, Azerbaycan valisi Muhammed el Afşın'a bizzat Şirakavan'a⁷³ giderek Smbat'a kendi adına tac giydirmesini emretti. Afşın hediyelerle birlikte Smbat'a tacını giydirdi.⁷⁴ Fakat halife, Smbat'a bu unvanı vermekle berebar pek güvenmiyordu. Aradan bir yıl geçmeden Ermenilerin mezhebi problemleri hat safhada olduğu Bizans'a bir elçilik heyeti gönderen Smbat, Babası Aşot zamanından beri devam eden iyi münasebetin geliştirilmesini ve Bizans'ın vassallığını arzu ettiğini bildirdi. Bizans İmparatoru ile Smbat arasında görünüşte ticari bir anlaşma imzalandı. Fakat bu aslında müslümanlara karşı siyasi bir ittifak anlaşmasıydı. Bizans'ın Ermeni asıllı imparatoru Leon, Smbat'a "oğlum" diye hitap eden bir mektup ile değerli hediyeler göndererek onu Müslümanlara karşı iyi bir müttefik addediğini bildiriyordu. Böylece Leon Ermenileri Müslümanlara karşı rahatlıkla kullanabilecekti.⁷⁵ Ermenilerin bu iki yüzölçümünü yakinen takip eden Azerbaycan valisi Muhammed el Afşın derhal askeri hazırlıklara başladı. Smbat ise durumum vehameti karşısında heyecana kapılmayarak derhal askeri hazırlıklarını tamamladı. İki ordu Azerbaycan - Ermeniyeye sınırlarında karşı karşıya geldiler. Fakat Smbat çarpışmadan çekindiği için Afşın'a bir mektup göndererek "Niçin benim üzerime yürüyorsun, eğer ben İmparator ile dostluk kuruyorsam bu sizin de yararınızdır. Belki bu dostluğa halifenin de ihtiyacı vardır. Onlara bir zaman ihthyacınız olabilir. Dostluk elinizi

" Anı", İ. A, I, 436; F. Kırzioğlu, " Kars", İ.A, VI, 361; N. Göyünç, "Van", İ.A, XIII, 198.

72- Vardan, age, s. 159; Uras, age, s. 74; H.D.Yıldız, agm, s. 31.

73- Şirakavan Kars bölgesinde, Arpaçay kenarındadır ve Bagratlıların ilk mevkiidir (F. Kırzioğlu, "Kars" İ. A, VI, s. 361).

74- Vardan, age, s. 159; H.D. Yıldız, agm, s. 31.

75- Vardan, age, s. 159; Uras, age, s. 74; H. D.Yıldız, agm, s. 31-2.

uzatınız, kıymetli hediyeler gönderiniz. Tüccarlarınıza onların memleketine giden yolu açınız ve bu sayede onların zenginlikleriyle hazinenizi doldurabilirsiniz. " şeklindeki ifadelerle Afşın ile bir barış yapmak istediğini talep etti. Afşın, bu talebi kabul edip, Smbat ile barış yaparak geri döndü.⁷⁶

Fakat Smbat, kısa bir süre sonra Dvin'de bulunan Müslüman garnizonundan rahatsız olduğunu beyan ederek halifenin kendisine taç giydirdiği için bu bölgelerin kendi hakkı olduğunu iddia etti. Aniden şehre baskın düzenleyerek ele geçirdiği komutanları sadakatini ıspatlamak için Leon'a gönderdi.⁷⁷ Smbat'ın bu hareketi Leon ile imzaladığı anlaşmanın Afşın'a iddia ettiği gibi ticari bir anlaşma değil, bilakis siyasi metbuluk anlaşması olduğunu gösterir.

Afşın - Smbat çekişmesi bölgenin istikrarını bozduğundan Ermenilerin huzurunu kaçırdı. Afşın, Bagrat sülalesinden Smbat'a karşı Vaspurakan beylerini destekleyerek bölgede denge sağlama yoluna baş vurdu. Fakat Afşın, Azerbaycan'da baş gösteren bir salgın hastalığına yakalanarak öldü. Yerine vali olarak kardeşi alim ve şair Yusuf atandı.(901) ⁷⁸ Yusuf, ağabeyi Afşın'ın politikasını takip ederek Ardzruni ailesinden Vaspurakan hanedanını destekleyerek bu hanedanın şefi Gagik'e de kral unvanı verdi. Böylece Ermeni krallarının sayısı ikiye çıkmış oluyordu.⁷⁹

Yusuf, Ermeniler arasında vukua gelen ihtilaf ve mücadelelerde hakem konumunda kalmaya özen gösteriyor, fakat el altından da Smbat'a karşı Aşot'u destekliyordu. Yusuf'un bu tavırları diğer Ermeni feodal beylerin etrafında toplanmasına ve Yusuf'dan makam ve mansıp beklemesine sebep oldu. Bu gelişmeler Smbat'ın aleyhine cereyan etti ve Ermeniye'nin kontrolü hemen hemen Yusuf'un eline geçmiş oldu.⁸⁰ Smbat, içine düştüğü zor durumu kavradıktan sonra hemen acilen Bizans imparatorluğuna müracaat etti. İmparator Leon, Smbat'a yardım edebilmek ve bölge üzerindeki emellerini devam ettirebilmek için 100 000 kişilik bir ordu hazırladı. Fakat İmparator Leon ordunun hareket edeceği günlerde

⁷⁶- H.D.Yıldız, *agm*, s.32.

⁷⁷- H.D.Yıldız, *agm*, s. 33.

⁷⁸- Aristakis, *age*, s.26; H.D.Yıldız, *agm*, s. 38; Streck, *İ.A.* c. 4, s. 319; Parmaksızoğlu, *T.A.*, c.15, s.329.

⁷⁹- Aristakis, *age*, s. 26; Vardan, *age*, s. 166; Uras, *age*, s. 74; H.D.Yıldız, *agm*, s. 40; Streck, *İ.A.*, IV, 320; Parmaksızoğlu, *T. A.*,XV, . 329.

⁸⁰- H.D.Yıldız, *agm*, s. 42.

öldü. Yarine geçen Aleksandr gerek iç meseleler ve gerekse güney sınırlarındaki mücadele sebebiyle Smbat'a yardım gönderemedi. Yusuf, Smbat'ın bu müracaatını öğrenmiş ve ilk fırsatta Smbat'ı cezalandırmaya karar verdi. Kısa bir süre sonra da Smbat'ın elindeki kaleyi muhasara etti ve Smbat'ı esir aldı. Bir yıl sonrada Smbat'ı öldürdü.(914) ⁸¹

Smbat'ın oğlu Aşot babasının öldürülmesi üzerine derhal Bizans İmparatorunun yanına gitti. İmparator, Aşot'a krallık unvanı vererek tac giydirdi. böylece Bizans doğuda tekrar Ermenileri bir müttefik olarak istihdam edebilecekti. Bu durumu daha da pekiştirmek için Ermeni katolikosunu İstanbul'a çağırıldılar fakat katolikos mevcut kilise itilafları yüzünden bu daveti kabul etmedi. ⁸²

Bizans İmparatorluğundan krallık ünvanı alan II. Aşot Ermeniye'ye geri döndü ve Bagrat sülalesinin başına geçti. II. Aşot İstanbul'da iken topraklarının büyük bir kısmı Yusuf tarafından alınmış, diğer taraftan Bagrat sülalesinin ileri gelenleri Aşot'a siyasi rekabetten dolayı cephe almışlardı. Babası gibi Yusuf'a karşı yalnız kalan Aşot çok zor günler geçiriyordu. Ermeni halkını ve ileri gelenlerini etrafına toplamaktan ümidini kesen Aşot, Yusuf'a karşı vur kaç, gerilla harbi uygulamaya başladı. Bu sırada Yusuf ise cereyan eden siyasi olayları takip edebilmek için Rey şehrine gitmişti. ⁸³

Doğudaki olayları yakinen takip eden İstanbul patriki Nikolaus, İmparator üzerindeki nüfuzunu da kullanarak Ermeni katolikosu Hohannes'e bir mektup gönderdi. Mektupda yumuşak bir üslub kullanılarak mezhebi meselelere hiç temas edilmiyordu. Patrik, İmparatorun yardımcı kuvvetler göndereceğini, ancak bu kuvvetlerin bölgeye ulaşmasından evvel bütün Ermeni feodal beylerin, Gürcistan kralının ve Abhaz ileri gelenlerin müslümanlara karşı birleşmelerinin şart olduğunu ifade ediyor. Bölgenin diğer Hıristiyan halkıyla da temasa geçmenin icap ettiğini ve ortak hareket sayesinde korkunç düşmanlarından kurtulunabileceğini ilave ediyordu. ⁸⁴

⁸¹- Vardan, *age*, s. ; Uras, *age*, s. 75; H.D.Yıldız, *agm*, s. 44; Streck, İ.A. IV, . 320; Parmaksızoğlu, T.A,XV, 324.

⁸²- Vardan, *age*, s. 161; Vasiliev, *age*, s. 398.

⁸³- H.D.Yıldız, *agm*, s. 45.

⁸⁴- H.D.Yıldız, *agm*, s. 46.

Ermeni katolikosu Hohannes, bu mektup üzerine heyecanla Ermeni feodal beylerini ziyaret ederek aralarındaki itilafı kaldırdı ve onları barıştırıp Yusufun da bölgede olmayışından istifade ederek Müslümanların elinden bir iki kaleyi geri almaya muvaffak oldular.⁸⁵ Yusuf, bu gelişmeler üzerine Azerbaycan'a geri döndü ve aceleyle Ermenilerin üzerine yapacağı seferin hazırlığına başladı. Yusufun beklenmedik ve ani geri dönüşü Ermeni feodal beylerini çok korkuttu. Ermeni beyleri çareyi dağlara kaçmakta buldular. Ermeni katolikosu ise Yusuf'la baş edilemeyeceğini anlayınca İstanbul patriğine acelle bir mektup yolladı. Bu mektupta vaad edilen yardımın acele gönderilmesi talep ediliyordu. Katolikos, Bizans'ın güneyde müslümanlara karşı elde ettiği başarıları tebrik ederken, doğudada bu başarıların devam edebilmesi için muhakkak Ermenilere yardım edilmesinin gerektiğini vurguluyordu. Bizans patriğinin teşvikiyle başlayan isyan sonucu Ermenilerin maruz kaldığı kötü durumu ve Ermenilerin uğradığı zararları açık bir şekilde ifade ettikten sonra " Hz. İsa tarafından taclandırılmış Roma'nın kudretli imparatoru, bize yardım için birliklerinizi gönderiniz. Çünkü biz çok kötü bir durumdayız. Bizi bu kötü durumdan kurtarınız ve intikamımızı alınız." diye feryad ederek hıristiyan dünyasının en büyük devletini adeta bir haçlı seferine davet ediyordu.⁸⁶

Bizans imparatoru bu gelişmeler üzerine Ermeni kralı Aşot'u İstanbul'a çağırdı. İmparator doğu sınırlarınının güvenliği için bazı tedbirler almayı planlarken, Aşot'un amcasının oğlu Sperapet Aşot, Ermeniye'de ısyan ederek büyük karışıklıklara sebebiyet verdi. İstanbul'dan temin ettiği kuvvetlerle hızla hareket eden kral Aşot ilk karşılaşmada Sperapet Aşot'u mağlup etti. Fakat olaya müdahale eden katolikos iki Aşot'u barıştırarak bölgede asayişini temin etmeye çalıştı.⁸⁷ Azerbaycan valisi Yusuf ise bölgedeki gelişmeleri yakinen takip ettiğinden Bizans-Bagrat sülalesi yakınlaşmasını tesirsiz hale getirebilmek için iki Aşot'un mücadelesinden faydalanma yolunu tercih etti. Dvin'de oturan Sperapet Aşot'a tac giydirerek Ermenilerin kralı olarak tanıyacağını ilan etti.⁸⁸

Bunun üzerine telaşa kapılan ve Bizans'ın desteğine rağmen Ermeniye'nin hakimi olamayacağını anlayan II. Aşot, Azerbaycan valisi Yusuf'a müracaat

⁸⁵- Vasiliev, *age*, s. 398; H.D.Yıldız, *agm*, s. 46.

⁸⁶- H.D.Yıldız, *agm*, s. 47.

⁸⁷- Vasiliev, *age*, s. 398; H.D.Yıldız, *agm*, s. 48.

⁸⁸- H.D.Yıldız, *agm*, s. 48; Parmaksızoğlu, T.A,XV, 329.

ederek tabiyetini bildirdi. Yusuf ise Azerbaycan valiliğine geldiği günden beri mücadele ettiği ve bir türlü kesin hakimiyeti altına alamadığı Bagrat sülalesinin şefi Aşot'un bu teklifini kabul ederek Onu Ermeniyeye kralı olarak tanıdı.⁸⁹

Böylece Aşot bölgede tehlike olmaktan çıktı. 928 de de çocuksuz bir şekilde ölünce yerine Kars'ı merkez edinen kardeşi Abas geçti. Azerbaycan emirleriyle dostluk kuran Abas karadeniz kıyılarını ve Abazaları itaati altına soktu.⁹⁰ Fakat fazla yaşamayarak erken ölen Abas'ın yerine oğlu İnayetkar III Aşot geçti.⁹¹ Hükümet merkezini Anı'ya taşıyan III Aşot şehri imar etti.⁹² Ermeni beylerinin genel karakteri gereği III. Aşot'da müslümanlarla mücadeleye girişti. Dvin'de hüküm süren Revandilerden Muhammed bin Şeddad, Aşot'u maglup edince Aşot'un kardeşi yeni bir krallık kurarak Kars'a yerleşti ve kardeşinden ayrıldı.⁹³

Aşot ise Anı ile başladığı imar faaliyetlerini diğer topraklarında da sürdürerek hastahane, kilise, manastır ve düşkünler evi tesis etti. Bu tesisleri yaparken Fransız kralı Lui ile İngiltere kralı III. Henri'nin büyük yardımlarını gördü. ⁹⁴ Bu iki kralın daha bu tarihlerde Ermenilere yardımlarda bulunmaları hıristiyan batı aleminin doğuya karşı beslediği emellerin Ermeniler vasıtasıyla gerçekleştirme niyetinde olduğunu gösterir. Merhametli olarak anılan III. Aşot 977 de ölünce yerine oğlu II. Smbat geçti.⁹⁵ Halife, III. Aşot'a Şah-ı Armen " Ermeniyeye" kralı, oğlu II. Smbat'a ise Şahınşah " Ermeniyeye krallar kralı" unvanıvermişti.⁹⁶ II. Smbat Anı'da yerleşti ve bu şehrin surlarını sağlamlaştırıp yeni binalar inşa ederek şehri güzelleştirdi.⁹⁷

Cihangir tesmiye edilen II. Smbat başa geçtiğinde Gagik ve Kurken isminde iki kardeşi vardı ve Gagik Lor, Gence şehirlerinin kuzey kısımlarını, Kurgen ise diğer şehirleri aldı. ⁹⁸ Bagrat sülalesi böylece üçe bölünmüş oluyordu. Daha

⁸⁹- Vasiliev, *age*, s. 397; H.D.yıldız, *agm*, s. 49.

⁹⁰- Barthold, " Abaza", *İ.A*, I, 30; F. Kırzioğlu,"Kars", *İ.A*, VI, 361; Parmaksızoğlu, *T.A*, XV, 329.

⁹¹- Vardan, *age*, s. 164; Mateos, *age*, s. 6.

⁹²- Barthold, "Anı", *İ.A*, I, 435.

⁹³- Vasiliev, *age*, 399; Honigman, *age*, s. 157; F. Kırzioğlu, *İ.A*, VI, 362.

⁹⁴- Mateos, *age*, s. 14 nt.43; Honigman, *age*, s. 157; L. Arpee,*age*, s. 86.

⁹⁵- Vartan, *age*, s. 164; L.Arpee, *age*, s. 86.

⁹⁶- Vartan, Aynı Yer; L. Arpee, *age*, s. 86; Streck, *İ.A*, IV, 320.

⁹⁷- Vartan, Aynı Yer; Mateos, *age*, s. 24 nt. 71; Barthold, *İ.A*, I, 435.

⁹⁸- Vartan, Aynı Yer

sonraları da Kurgen kolundan David, Abas ve Gazyen krallıkları çıkararak Ermeni feodalizmini içinden çıkılmaz bir hale soktular.⁹⁹ Bagrat krallar kralı II. Smbat ölünce yerine I.Gagik geçti (990- 1020) ¹⁰⁰ Bagrat sülalesi I. Aşot un krallık unvanı alışından beri İslam- Bizans çekişmesi içinde bulunmuş ve çoğunlukla müslümanlara tabi olarak vergi vermişlerdir. Hilafet merkezine uzak yerlerde halifenin otoritesi azalıp kontrol valilerin eline geçmeye başlamıştı. Ermeniye bölgesi de bu bağımsız valilerin kontroluna geçtiği dönemlerde Bizans - İslam çekişmesinin Suriye cephesindeki mücadele Bizans lehine gelişmişti. Bu durumdan istifade etme yollarını arayan Bizans, Ermeniye meselesini kökünden halletmeyi planlıyordu. Gagik aniden ölünce zaten az olan toprakları üç oğlu tarafından paylaşıldı.¹⁰¹ Fakat Gagik'in oğullarından Aşot'a düşen yerlerdeki Ermeni prenslerin itaatsizliği Aşot'u Bizans imparatoru II: Basil'e müracaata zorladı. Bizans Aşot'a asker verdi ve Aşot bu askerlerle asileri itaat dairesi içerisine soktu. Kendisi Trak'da kardeşi Abas ise Kars'da kral oldu.¹⁰²

⁹⁹- Vartan, *age*, 168; Aristakis, *age*, s. 27.

¹⁰⁰- Başkumandan Smbat Vekayinamesi, (Çeviren. H. Andreasyan T.T.K. kütüphanesindeki gayrı matbu nüsha) s. I; Vartan, *Aynı yer*.

¹⁰¹- Vartan, *age*, s. 167; C. Diehl, *age*, s. 92; Ostrogorsky, *age*, s. 291.

¹⁰²- Vartan, *Aynı Yer*; F. Kırzioğlu, *İ. A.*,VI, 362.

II. BÖLÜM

A- SELÇUKLLARIN ANADOLU'YA AKINLARINDAN MOĞOL İSTİLASINA KADAR ERMENİLER

I- SELÇUKLU- BİZANS MÜCADELESİNDE ERMENİLER

Bizans'ın Ermeni sınırları valisi Bardes Sıklaros (976-979) Bizans'a karşı isyan etti. Askerlerini Ermenilerden teşkil eden Sklaros'u Grigor ve Bagrat Ermeni beyleri de destekleyerek bölgede Bizans'ın hakimiyetini çökerttiler.¹⁰³ Fakat Ermeni David ve Bizans komutanlarından Bardes Puhakos bu isyanı bastırdılar. Bizans imparatoru Basil, David'e küropolatlık unvanı ile beraber Tayk bölgesinin idaresini verdi.¹⁰⁴ Bizans komutanı Bardes Phokos ise bu isyanı bastırdıktan sonra manastıra çekilerek münzevi bir hayat seçti. Fakat bir müddet sonra İstanbul'da karışıklıklar baş gösterince manastırdan ayrılarak imparator Basil'e karşı krallığını ilan etti. Phokas'ın bu isyanı Sıklaros tarafından da desteklendi. Küropolat David'e

¹⁰³- Aristakis, *age*, s. 29; Mateos, *age*, s. 36; Honigman, *age*, s. 148; Kaşkarlı, *Ermeni Baronluğu*,s. 18.

¹⁰⁴- Aristakis, *age*, s. 30; Kaşkarlı,...*Aynı Yer*

de bu isyanı desteklemesi için davet yapıldı. David de bu isyana katıldı.¹⁰⁵ Durumun zorluğu karşısında Basil İstanbul'dan hareket ederken Kiev'den de yardım istedi ve bu yardım sayesinde asileri yenebildi. Puhokos savaş meydanında ölmüş, David ise kaçarak canını zor kurtarabilmişti. Basil hızla David'in üzerine yürüyerek onu cezalandıracaktı. Fakat David pişmanlık duyarak Basil'den özür dileyerek kurtulabileceğini umuyordu. Ermenilerin bu iki yüzlü politikasından bıkan Bizans David'e öldükten sonra topraklarını Bizans'a bırakmak şartıyla affedilebileceği bildirildi. David, başka çare olmadığı için bu şartı kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰⁶

Basil, batıda Bulgarlarla, doğuda Ermenilerle uğraşmak durumunda kaldığından doğudaki isyanı bastırır bastırmaz bir çok Ermeni'yi Bulgarlara karşı mücadele etmeleri için batı sınırlarına mecburi ikamete tabi tuttu. Böylece batıda Bulgar meselesini halleden Basil, stratejik öneme haiz David'in topraklarını ele geçirebilmek için bir tertip düzenleyerek David'i öldürttü. Daha önce varılan anlaşma gereği toprakları alabilmek için kışı geçirdiği Tarsus'tan hareket ederek Malatya üzerinden Tayk'a geldi. İmparator burada Aphaz kralı Bagarat, İberia kralı Gurgen, Kars kralı Abas, Vaspurakan kralı Senekerim ve onun kardeşi Gurgen'i huzuruna kabul ederek onlara zengin hediyeler verdi.¹⁰⁷ Topraklarını aldıktan sonra Tayk asilzadelerini İstanbul'a gönderen imparator, Vaspurakan'ın Müslüman komşu Emirlerine mektuplar yazarak Vaspurakan'a karşı yağma, ahalsinin esir edilmesi gibi her türlü düşmanca tutumu yasakladığını bildirdi. İmparatorun bu davranışı müslümanlara gözdağı vermekten ziyade Vaspurakan'a karşı alakasından ileri gelmekte olup, daha o zamanlarda bölgeyi ilhak etmeyi tasarladığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁵- Aristakis, *age*,s. 31; Mateos, *age*. s. 41; Kaşkarlı...Ermeni Baronluğu, s. 19.

¹⁰⁶- Aristakis, *Aynı Yer*; Honigman, *age*. s. 154; Kaşkarlı, *Aynı Yer*

¹⁰⁷- Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*. Ankara 1983. s.8; Aristakis, *age*. s. 32; L.Arpee, *age*. s. 89; Honigman, *Aynı Yer*.

¹⁰⁸- M. H. Yınanç, *Anadolunun Fethi*. İstanbul 1944 .s. 25; İbrahim Kafesoğlu, " Doğu Anadolu'ya Yapılan İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", D.T.C.F. *Köprül Armağanı*, Ankara 1953, s.226; Mateos, *age*. s. 44; Honigman, *age*. s. 156; N. Göyünc, *İ.A.*,XIII, 198.

a- ÇAĞRI BEY'İN DOĞU ANADOLU SEFERİ

Tuğrul ve Çağrı beyler dedeleri tarafından birer lider olarak yeyiştirilmişlerdi. Amcalarına bağlı kalmakla beraber Maveraünnehr'de kendilerine bağlı birlikler teşkil ederek adeta bağımsız hareket ediyorlardı. Gün geçtikçe güçlenen iki kardeşin varlığı bölge hükümdarları için tehdit unsuru idi. İki kardeşe karşı bir komplo kurup ortadan kaldırma teşebbüsü başarısız olunca buralarda tehlike olduğunu gören iki kardeş Rum ülkesine akınlar yapıp yurt tutmaya karar verdiler. Bu akınlardan ilki Çağrı Bey komutasında Ermenilerin yaşadığı bölgeye 1016 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarih, tarihçiler arasında itilaf mevzuudur. Fakat o devirde yaşamış ve olayları günü gününe kaydetmiş olan Ermeni tarihçisi Aristakis 1016 tarihini vererek bu seferin tarihini kaydetmiştir.¹⁰⁹ Yine bir Ermeni tarihçisi olan Smbat da 1016 tarihini verir.¹¹⁰ Mateos ise olayları doğru kaydetmiş fakat tarihi yanlış vermiştir. En fazla kullanılan Ermeni tarihi olduğundan tarihçileri bu kaynak yanıltmıştır.¹¹¹

Ermeniler, uzun saçlı, ıslık çalan okları olan, yılan gibi kıvrak atların üzerindeki bu savaşçılardan müthiş korkmuşlar ve bu savaşçılara karşı koyamadan bozguna uğrayarak savaş meydanlarından kaçmışlardır. Vaspurakan hakimi Senekerim'in oğlu David bu korku manzarayı babasına anlatınca vesveseye kapılan Senekerim artık sonlarının geldiğine karar vererek topraklarını Bizans'a bırakmaktan başka çare bulamadı.¹¹² Çağrı bey ise bu topraklardan elde ettiği şanimetlerle geri dönerek bölgenin güzellikleri hakkında Tuğrul Bey'e uzun uzun bilgiler vererek buraların yurt tutmak için elverişli yerler olduğunu anlattı.¹¹³

⁰⁹- Aristakis, *age.* s. 34.

¹⁰- Smbat, *age.* s. 18.

¹¹- Mateos, *age.* s. 48.

¹²- Aristakis, *age.* s. 34; Smbat, *age.* s. 18; Mateos, *Aynı Yer*; Kafesoğlu, *agm.*, s. 271; Honigman, *age.* s. 167; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yay. İstanbul 1980 s. 14.

¹³- M.H.Yınanç, "Çağrı Bey", *İ.A.* III, 324; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I Ankara 1979, s. 105-110; Ayn. Mücl. *Selçuklu Devri Türkiye Tarihi*, Ankara 1989, s. 32-33; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara 1985, s. 20; Oğuz Ünal, *Horasandan Anadoluya*, Ankara. 1980, s. 84.

b- BİZANS DEVLETİNİN ERMENİLERİ ORTAANADOLU'YA GÖÇ ETTİRMELERİ

Vasपुरakan hakimi Senekerim Bizans ile müzakereler yaparak topraklarına karşılık Sivas ve havalisine yerleşmeyi kabul etti. Bizans imparatoru, Senekerim'e magistros¹¹⁴ unvanı vererek istihdam etme yolunu seçti. Senekerim ile birlikte 40 bin Ermeni Orta Anadolu bölgesine göç etti. Ermeniler bu göçü 1. barış hicreti olarak isimlendirdiler. Bizans imparatoru savaş ve ya hile yoluyla ele geçirmeyi planladığı bu yerleri Çağrı Bey'in akınları sayesinde zahmetsiz bir şekilde ele geçirinçe hiç vakit kaybetmeden bölgede askeri garnizonlar kurmaya başladı.¹¹⁵

Çağrı Bey'in bu dehşetli akını yalnız Senekerim'i yıldırılmamıştı. Anı kralı, Bizans imparatorluğuna Trabzon valisi vasıtasıyla müracaat ederek Anı'daki hakimiyet hakkından vaz geçebileceğini bildirdi. Ancak öldükten sonra topraklarını Bizans'a terk edebileceğini vaad etti.¹¹⁶ Daha sonraları Anı kralı Hovannes ölünce Basil'in doğu siyasetini takip eden Kostantin hemen bölgeye asker göndererek şehri ele geçirdi. Bizans askeri sistemi gereği burada bir thema kuruldu ve adına Anı thema'sı dendi.¹¹⁷

Bizans, doğu sınırının güneye nazaran daha nazik olduğu kanaatindeydi. Türkler karşısında duyduğu korku Basil'i imparatorluğa en yakın olan Ermeni feodal beylerinin topraklarını ilhaka, ve bundan sonra da Ermeniye'nin güney doğusunu teşkil eden topraklarla Kars bölgesini derhal işgale sevk etti.¹¹⁸

Bizans, Ermeniye bölgesinin ilhakına askeri sebeplerlerden dolayı baş vurmuştur. Feodal Ermeni beylerine güvenilemeyeceği Bizans'ın yıllardır elde ettiği acı bir tecrübedir. Ermeniler aynı dinden olmalarına rağmen Müslümanlardan daha fazla Bizans'dan nefret ediyorlardı. Bizans'la Ermaniler

¹¹⁴- Bizans'da devlet müsteşarlığına eş bir görevdir.

¹¹⁵- Der Nersesyan, " The Kingdom of Cilician Armenian", *The History of Crusades*, London 1968, II, 630-31; Aristakis, *age*, s. 34; Honigman, *age*, s. 171; Kafesoğlu, *agm*, s. 272; N.Göyünc, " Van", *İ.A.*, XII, 198; 198; M.H.Yıncı, *Anadolunun fethi*, s. 34-6.

¹¹⁶- Smbat, *age*, s. 20; Barthold, *İ.A.*, I, 435.

¹¹⁷- Fahreddin Kırzioğlu, " Anı'nın Selçuklular Tarafından Fethi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, Ank. 1970, s. 121; Aristakis, *age*, s. 81; Mateos, *age*, s. 72; Smbat, *age*, s. 26; Ostrogorsky, *age*, s. 309; Honigman, *age*, s. 166; Barthold, *İ.A.*, I, 435.

¹¹⁸- Vardan, *age*, s. 178; Honigman, *age*, s. 173; F. Kırzioğlu, *İ.A.*, VI, 361.

arasında kültür ve ticari ilişkilerinin sürekliliğine, imparatorluğa göçerek burada yüksek makamlara kadar yükselmiş bir çok Ermeninin varlığına rağmen bu düşmanlık hiç bir zaman ortadan kalkmadı. Ermeniye bölgesinin vadilerinden Anadolu'nun kalbine akın yapmak çok kolaydı. Bizans'ın askeri makamları böyle bir tehlike yuvasını kontrolleri dışında bırakmak mesuliyetini üzerlerine alamazlardı. Zira Bizans'ın askeri politikası gereği sınırlardaki Ermeniler boşaltılmış, içlere çekilen Ermeniler bir çok yükümlülükten kurtulmuşlardı. Böylece Bizans daha önce tampon bölge olarak tutmaya çalıştığı bölgeyi ilhak etti. Askeri themalar tesis ederek savunmayı bizzat kendi askerleri vasıtasıyla gerçekleştirme yoluna gitti.

Bizans, stratejik ve ticari öneme haiz Sivas, Kayseri, Malatya gibi şehirlere yerleştirdiği Ermenilere kendi reislerinden valiler tayin etmişti. Bu jeste mukabil Ermenilerden sadakat göstermelerini, isyan etmemelerini ve ortak düşmanları Türklere karşı birlikte karşı koymalarını istiyordu. Bizans'ın bu olağan üstü hal karşısında yardımlarını beklediği Ermeniler ise Bizans'ın şimdiye kadar yapmış olduğu zulüm, işkence ve taassubi mezhep iddialarını unutmamıştı.¹¹⁹

Çağrı Bey'le başlayan Türk akınları Sultan Alparslan devrinde doruk noktasına çıktı. Bizans'ın Ermeni ve Ermeniye bölgesi politikasının iflas ettiğinin alameti olan Malazgirt savaşı Bizans için bütün gücün ve kendinden emin olmanın doruk noktasıydı.¹²⁰ Bu savaştan kısa bir süre sonra Türkler Orta Anadolu'ya hatta Ege sahillerine kadar akınlar gerçekleştirdiler.

Bizans, Ermeniye bölgesini Türk akınlarına karşı boşaltıp kendi savunma sistemini uygulamasının acı sonucuna katlanırken Ermeni vekayinamecisi Smbat

"Öksüzlüğün ve kötü Grek milletinin yüzünden hıristiyanların müslümanlar tarafından maruz kaldıkları akıbeti tarif etmek imkan haricindedir. Grekler fena tabiatlarıyla Ermeni milletini felaketlere sürüklemişlerdi. Çümkü onlar keklik sürülerini dağıtan atmacalar gibi düşmanlarını kovalayan muzaffer kralları Ermeni

¹¹⁹. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çeviren. Yıldız Moran, E Yay.

İstanbul 1980. s. 80; Kaşkarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 148; Ostrogorsky, *age*, s. 318.

¹²⁰. Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya ilk Girişleri", *Bellekten*, S.201, s. 1398; İ.Kafesoğlu, "Malazgirt", *İ.A.*, VII, 242; Smbat, *age*, s. 44; Mateos, *age*, s. 140; Abulfarac, *age*, s. 322; Anadolu'nun Fethi hakkında daha geniş bilgi için(M.H.Yınanç, *Anadolunun Fethi*); Mehmet Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, I Ankara 1983, s. 66; M. Şeker. *age*, s. 25; O. Ünal, *age*, s. 118.

memleketinden uzaklaştırmışlardır. Ermeni kahramanlarının yerine hadım vali ve kumandanlar tayin etmişlerdir. Onlar kahramanlık ve harp işleriyle hiç meşgul olmamışlardır. Onlar cesur bir Ermeni askerini görünce gözlerini çıkarıyorlar, kendileri ise kurtlara karşı koyun sürülerini müdafa edemeyen köpekler gibi kaçıyorlar ve memleketi yağma ve esir edilmek üzere düşmana terk ediyorlardı." diyerek Bizans'ın izlediği politikanın ne kadar yanlış olduğunu acı feryatlarla anlatıyordu.¹²¹

Mateos ise " Ermeni milleti öksüzlüğün yalancı hamilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ızdırapları kim birer birer tasvir edebilecekti. Çünkü Grekler Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, Kurt köpeğini görünce kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler. Grekler, Ermeniyeye kalesini tamamıyla yıkmak işinde büyük gayretle çalışır, ve Türkler tekrar tekrar taarruz ettikleri vakit kazanılan zaferleri kendilerine mal ettiler. Onlar utanmaksızın hadım kumandanlar ve haremağası askerlerle Ermeniyeye'yi müdafaaya kalkıştılar. Halbuki Müslüman Türkler bütün şarkın sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber bir sene içinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlediler. Bütün Roma eyaletlerini, liman şehirlerini ve adalarını zaptettiler. Grek milletini mahpus gibi İstanbul'un içine tıkadılar. Ermeniyeye Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler Romalılardan bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular. Fakat onlar bundan sonra da Ermenilere karşı başka türlü mücadeleler icad ettiler. Onlar bu defa muharebe ve kahramanlık sahasından nefret ederek Ermeni mezhebinin tetkiki ile uğraştılar ve Allah'ın kilisesinin içinde kargaşalık ve kavgalar çıkardılar. Onlar Türklere karşı harp etmekten kaçınıyorlar, fakat hakiki Hıristiyanları inançlarından döndürmek için büyük gayret sarfediyorlardı. Onlar bu gayretleriyle bütün Ermeni prens ve kumandanlarını şarktan çıkarıp kendi memleketlerinde ikamet etmeye mecbur ettiler."¹²² Diyerek Bizans politikasının başarısız olmasının sebeplerini izah ediyordu.

¹²¹- Smbat, age, s. 38.

¹²²- Mateos, age, s. 112.

c- ERMENİ FİLARETOS'UN FAALİYETLERİ

Bizans imparatorluğu kurulduğu yıllardan beri Ermenilerle uğraşiyor, onları itaat altına aldıktan sonra kısmi tehcire tabi tutuyordu. İşte bu tehcir neticesi Ermenilerden ayrılarak Bizans kültür dairesi içerisinde Ermenilik şuurunu kaybeden bu topluluk zamanla Bizans'ın Ortodoks mezhebini kabulleniyorlardı. Bizans'ın istediği ise sadece kendi mezheplerinin kabul edilmesidir. Orta Anadolu bölgesine yerleştirdiği Ermenilerin içinden Ortodoks mezhebini seçen Filaretos'u Malatya valiliğine atayan Bizans, böylece Ermenilerin üzerinde hakimiyet kurabileceğini ve mezheplerinin Ermeniler arasında yayılabileceğini umuyordu.¹²³ Doğu meselesinde hassasiyet gösteren Roman Diojen, Filaretos'u Malatya - Antakya savunma hattında görevlendirmiş, daha sonra önce küropolat, peşinden de Domastik unvanıyla bu hattın komutanı yapmıştır.¹²⁴

Fakat Filaretos'un Bizans'a sadık olduğu konusu pek şüphelidir. Zira daha 1068 yılında gerçekleşen bir Türk akını sırasında Filaretos, pek gayret göstermeyerek ordusunun büyük bir çoğunluğunun telef olmasına sebep olmuştu.¹²⁵ Filaretos, aynı tavrı Malazgirt savaşında da göstererek doğru dürüs savaşmadan savaş meydanından çekilmiştir. Bozguna uğrayan Bizans ordusunda bulunan 8 bin kadar ücretli Frank askeri ve bu askerlerin komutanı Rainboud, Malatya dolaylarına çekilen Filaretos'a katıldı. Bizans devletinde savaştan sonra Roman Diojen ve Mikail Dukas kıyasıya mücadele edince meydana gelen otorite boşluğu Filaretos'un işine yaradı. Toros dağlarının ulaşılmaz yerlerine yerleşerek geçitleri kapattı. Böylece Filaretos müstahkem bir mevki sahibi oldu.¹²⁶ Orta Anadolu'da baş gösteren otorite boşluğundan istifade eden Filaretos, Ermeni halkını etrafına toplamaya başladı. 1074 de prensliğini ilan ederek Antakya valisi İsaak'ı bozguna uğratmaya muvaffak oldu. Muş ve Harput dağlık bölgeside Bizans'a bağlı kalarak varlığını sürdürmeye çalışan Sasun ve Thornik Ermeni şeflerine savaş açtı. Bu savaşta Frankların komutanı Rainboud öldü. Fakat Filaretos bu iki Ermeni şefini yenerek yerlerine el koydu.¹²⁷ Tarsus, Misis, Anazarba, Urfa ve Antakya'yı ele geçiren Filaretos, Ruben ve Oşin

¹²³- C. Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 86

¹²⁴- Mateos, *age*, s s. 147, 381, 393; O. Turan, *Türkiye Tarihi*. s. 68.

¹²⁵- C. Cahen, *Aynı Yer*.

¹²⁶- O. Turan, " Süleyman Şah I ", *İ.A.*, c. XI, 213; Kaşkarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 21.

¹²⁷- O. Turan, *Türkiye Tarihi*. s. 69; Ayn Müel, *İ.A.*, XI. 213.

Ermeni feodal beylerini de itaat altına aldı. Filaretos bir zamanlar Bizans'ın resmi valisi olduğundan halk onun emrine girmeyi Bizans'a tabi olmak şeklinde yorumluyordu. Bu gelişmelere rağmen kendini emniyette hissetmeyen Filaretos, Mihail Dukas'ın ölümünden sonra başa geçen Nikephoros'a sadakat yemini ederek kendisini affettirdi. Elinde bulundurduğu yerlerin idaresini Bizans adına idare etme yetkisi aldı.¹²⁸ Fakat bu tabiyet Bizans'ın zayıflamasından dolayı sözde kalıyordu. Filaretos iyi bir idareci olmadığından halka zulüm ederek varlığını idameye çalışıyordu. Bu durum pek fazla sürmedi ve Filaretos topraklarını kaybetmeye başladı. Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Süleyman Şah, Filaretos'un elinde bulunan Antakya ve havalisini ele geçirerek ona büyük bir darbe vurdu. Kısa bir müddet sonra da Maraş, Göksun ve Elbistan Emir Buldacı tarafından alınınca Filaretos Urfa'ya doğru hareket etti. Fakat başta oğlu olmak üzere şehir halkı yaptığı zulümlerden dolayı onu şehre sokmadılar. Filaretos çareyi müslüman olmakta buldu ve Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkarak elinde bulundurduğu yerler için vergi vermek ve sultan adına hutbe okutmak şartıyla Maraş'a vali tayin edildi.¹²⁹

Filaretos'un iki yüzlü ve müstebit politikası tarih sahnesine çıktıklarından beri güçlü devletler arasında varlıklarını sürdürmeye çalışan Ermenilerin genel politikalarıydı.

Filaretos baskı ve zulümlerini Ermenilerin dini temsil makamı olan katalikosluk makamına karşıda şiddetlendi. Anı'daki katalikosu kendi emri altına alamayınca topraklarında bir katolikosluk kurarak dini otoriteyi ikiye bölmeye çalıştı. Bu gelişmeler karşısında Anı katolikosu Barseg bazı Ermeni prens ve din adamlarıyla birlikte Sultan Melikşah'ın yanına gittiler. Melikşah bu heyeti izzet-i ikram ile kabul ettikten sonra Ermeni katolikosluğunun tek bir makamda temsil edilmesi, bütün manastır, kilise ve din adamlarının vergiden muaf tutulması hususlarını ihtiva eden bir emirname hazırlatarak Katolikos Barseg'e verdi. Sultan Melikşah bu emirlerin uygulanmasını takip için Azerbaycan valisi Kudbeddin İsmail'i görevlendirdi. İsmail bu görevini büyük bir başarıyla yerine getirdiği gibi

¹²⁸- Stefan Runcıman, *Haçlı Seferleri tarihi*, (Çeviren Fikret Işıltan) Ankara 1986, c. I, s. 57.

¹²⁹- Abulfaraç, *age*, c. I, s. 333; Vartan, *age*, s. 183; Ali Sevim, *Anadolunun Fethi*, T.T.K. yay. Ankara 1988, s. 87 Ayn. Müel, *Genel Çizgileriyle*, s. 24-5; O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 69; Ayn. Müel, *İ.A.*, XI, 215; Runcıman, *age* I, 58.

Ermenilerin yaşadıkları yerleri imar etti.¹³⁰ Sultan Melikşah'ın ölümü Ermeniler arasında mateme sebep oldu. Zira Sultan, Ermenileri yok olmaktan kurtarmıştı. Tarihçi Mateos Sultan Melikşah'ın ölümünü "Herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük Sultan Melikşah öldü." diyerek büyük bir üzüntü içinde yazmaktadır. ¹³¹ Başta Ermeniler olmak üzere monofizistlerin Türklerle giriştiği bu münasebet Bizans'ı korkutmuştu. Bizans bu ilişkinin kökleştiğini zannederek intikam için İstanbul'a yerleşmiş olan Ermenileri katlederek meseleyi çözebileceğini hesaplıyordu. ¹³²

Oysa Ermeniler, Türklerin bu sürekli yardımlarına rağmen onlara meyletmedikleri gibi Türk fütühatını Allah'ın bir belası olarak nitelemektedirler. Bu bela nitelemesini hiç bir iyi niyeti ortadan kaldıramadığı gibi Ermenileri bu "bela" karşısında kurtaran Bizans'a da herhangi bir temayül gerçekleşmemiştir. Ermeni şefleri siyasi varlıklarını idame ettirebilmek için Bizans'a karşı onlardan gözüdürken Ermenilere karşıda dindar bir Ermeni mezhebi müntesibi şeklinde kendilerini takdim ediyorlardı. Aksi takdirde Ermeni ileri gelenleri tarafından dışlanma korkusu söz konusudur. ¹³³

Filaretos'un bu maceracı teşebbüsleri Ermenilere Bizans'ın müsadese ve himayesiyle yerleştikleri yerlerde bağımsız yaşayabileceklerini öğretmesi bakımından iyi bir tecrübe oldu. özellikle Bizans'ın güç kaybından sonra bir çok Ermeni derebeyi fırsatları kollayarak bağımsız yaşayabilme yollarını aradılar.

II- HAÇLI SEFERLERİ VE ERMENİLER

Genellikle Ortaçağda Hıristiyan ve İslam dünyası arasında münasebet kesintiye uğramadan devam etmiştir. Haçlı seferlerinden önce hatta bir dereceye kadar bu seferler esnasında Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında ticari münasebetler devam etmiştir. Müslüman memleketlerinde Hıristiyanlar büyük bir hoşgörü içinde Müslümanlarla beraber yaşamışlar, kendi dinlerinin bütün

¹³⁰- Vartan, a.g.e, s. 180; Ali Sevim, " Büyük Selçuklular Döneminde Selçuklu Ermeni İlişkileri",

Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu, Erzurum 1983, s. 71-2.

¹³¹- Mateos, a.g.e, s. 178.

¹³²- C. Cahen, age, s. 205.

¹³³- C. Cahen, age, s. 207.

gereklerini büyük bir hoşgörü içerisinde serbestce icra edebilmişlerdi. ¹³⁴ Çünkü İslam hukukuna göre cizye vermek şartıyla İslam ülkesinde ehli kitabın kendi inanç sistemine göre yaşayabilme hakkı mevcuttur.¹³⁵

Selçuklular, Anadolu'ya akınları neticesi yerleşmeye başladığı dönemlerde Bizans kiliselerinin ekarte edildiği Ermeni ve Süryani nüfus kesafetini yoğun bulunduğu yerlerde bile yerli kiliselerin durumunu korumuş ve güçlenmeleri için yardımlarda bulunmuşlardır. Türkler akınları neticesi ele geçirdikleri yerlerde bulunan halkın dinini değiştirmek gibi bir meseleyle uğraşmıyorlardı. Hatta Türkler, askeri ihtiyaçlarını temin ettikten sonra artık yerli halkın - ister Müslüman olsun ister Hıristiyan olsun - mahalli idarelerini değiştirme düşüncesini taşımıyorlardı. Fakat bölgeye askeri garnizon ve şıhna gönderiyorlardı. ¹³⁶ Bu tutum ve idare Selçukluları yerli halka sevdirdi. Doğru dürüs bir mukavemetle karşılaşmadan kısa zamanda Türk orduları İstanbul'un kapılarına dayanmıştı. İzmir sahillerine yerleşen Çaka Bey ise kurduğu donanmayla Rumeli'deki Peçeneklerle irtibata geçerek Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştı. Bu iki Türk gücü karşısında telaşa kapılan Bizans imparatoru Aleksios, Papa Urban'a müracaat ederek Avrupa Hıristiyanlarından yardım istedi. ¹³⁷ Bu müracaat tek başına etkili olmadı. Filistinli Hıristiyan rahipler, sadaka toplamak için sık sık Avrupa devletlerine seyahatler düzenliyorlardı. Soylulardan

¹³⁴- Sencer Tonguç, " Ortaçağ Avrupası ve İslam Dünyası.", **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1974, S.1-2, s. 2.

¹³⁵- **Kur'an-ı Kerim**, 9/29; Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Nesil yay. İstanbul 1981, c. III, s. 279 vd; Muhammed Faruk en Nebhar, **İslam Anayasa ve İdare Hukuku Genel Esasları**, Çeviren Servet Armağan, Sönmez Neş. İstanbul 1980, ss. 175-6.

¹³⁶- Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Nakışlar Yay. İstanbul 1980, 483; C. Cahen, **Bellekten**, S. 201, s. 1430-31.

¹³⁷- Runciman, " Anadolu'nun Ortaçağlardaki Rolü" , **Bellekten**, S. 27, s. 554; Ayn. Müel. , "Ortaçağın Başlarında Avrupa ve Türkler", **Bellekten**, S. 29 s. 45; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları**, T.T.K. Yay. Ank. 1983, s. 179; V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, (Çeviren Azer yaran) Onur Yay. Ankara 1988, s. 42; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", **D. G. B. İ. T.**, VIII, 225; Ostrogorsky, age, s. 334; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 35 İstanbul 1994, s. 66.

ve zengin esnaf kesiminden daha fazla para toplayabilmek için "Türkler bize işkence ediyor, dinimize hakaret ederek bizleri zorla dinimizden döndürmeye çalışıyorlar " şeklinde hikayeleri ağlayarak ve yükses sesle sokak sokak dolaşarak anlatıyorlardı. Böylece halk nezdinde bir kamuoyu teşekküle zemin hazırlanmıştı. Bununla birlikte Ortaçağ dünyasında şehirlere girmek için bir miktar ücret alınırdı. Parasını veremeyen şehre sokulmazdı. Bu gelenek hem hıristiyan, ve hem de müslüman şehirleri için geçerlidir. Çoğunlukla parasız ve sefil batılı hacılar müslüman memleketlerine gelirlerdi. Bunlar kente ücret ödmeden kesinlikle sokulmazlardı. Bu kurala Kudüs şehrinde çok daha fazla dikkat edilirdi.¹³⁸ Frank kontlarından bir zat Kudüs kapısında galayana gelerek bu uygulamaya karşı direnmek istedi fakat çıkan kargaşalıkta kontun gözü çıktı. Kont, çaresizlik içinde gözünü cebine koyarak geri döndü. Roma sokaklarında feryat ederek dolaşıp bu durumu halka anlatmaya başladı. Halk galeyana hazır vaziyette idi. ¹³⁹ Bu hikayeler Papalık makamını da harekete geçirdi. Bütün rahip ve din adamları mesayisini bu konu üzerinde yoğunlaştırarak vaazlar tertip edip müslümanlara karşı savaş vaktinin geldiğini söylüyorlardı. Papa Urban büyük bir kalabalık önünde haçlı seferleri için resmen faaliyete geçilmesini teklif etti. ¹⁴⁰

İslam ve fütühatı Avrupa için büyük bir problem teşkil ediyordu. Kutsal kent Ruhul Kudüs müslümanların elindeydi ve onlara karşı ne yapılması gerektiği içinden çıkılması zor bir durumdu. Zira ne yapmalı, Haçlı seferi mi düzenlenmeli, onları dinlerinden dönmeye mi zorlamalı, yoksa onlarla yan yana yaşamaya mı razı olunmalıydı. Müslümanlık yeni bir din miydi, yoksa dünyanın sonunun geldiğini haber veren bir alametmi. Hıristiyanlığın gelişmiş bir şekli mi, yoksa şeytanın insan oğlunu yanıltmak için ortaya attığı bir oyun mu. Bu soruları cevaplayacak bilgi birikiminden mahrum hıristiyan Avrupa dünyası fevkalade tedirgin durumdaydı. ¹⁴¹

Bu tedirginlik ve korku içindeki keşiş, papaz ve rahiplerin hummalı faaliyetleri neticesinde hazırlanan Haçlı ordusu kutsal toprakları kurtarabilmek ve müslümanları cezalandırmak için hızla harekete geçti. Bu ordu kalabalık ve başı

¹³⁸. Kaşkarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 54.

¹³⁹. Vartan, *age*, s. 186-7.

¹⁴⁰. Runciman, *age*, c.1, s. 88-90; A. Sevim, *Suriye Filistin*, s. 180.

¹⁴¹. Andre Miguel, *İslam ve Medeniyeti*, ankara 1991, c. 1, s. 262; S. Tonguç, *G.D.A.A.D*, agm, s. 38; I. Demirkent, agm, s. 69.

bozuk bir halde Bizans topraklarına dayandı. İmparator Aleksios haçlı komutanlarıyla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre şövalyeler, İmparatoru alacakları bütün yerlerin hakimi olarak tanıyacaklarına ve bütün geri alınacak yerlerin evvelce imparatora ait olanları imparatorluk memurlarına teslim edeceklerdi. Şövalyeler bu maddeler üzerinde yemin ettiler. ¹⁴² kısa zamanda Anadolu topraklarına geçirilen haçlılar İznik'i kuşatarak teslim aldılar ve şimdilik sözlerinde durarak bu şehri Bizans memurlarına teslim ettiler. Bizans ise haçlılarla yaptığı anlaşmanın kendisini ilgilendiren bölümlerini yerine getiriyordu. Bunlar, haçlı ordularına yardım etmek için bir ordu hazırlamak, haçlı şövalyelerinin masraflarını karşılamak, ve onların devamlı işlerini sağlamakla beraber mihmandarlık görevleriydi.¹⁴³ Bu haçlı ordusunun komutan ve askerlerini genellikle bu günkü Fransa'yı meydana getiren Franklar oluşturduğundan bu topluluğa Franklar da denilmiştir. ¹⁴⁴

a- ERMENİLERİN HAÇLILARI KARŞILAMALARI

Frank orduları komutanlarından Boudouin belkide Papadan aldığı gizli bir emirle Ermeni meselesiyle ilgilendi. Zira Ermeniler sık sık Papaya müracat ederek kendilerini kurtarmalarını istiyorlardı. Haçlılar İznik'te bulunduğu sırada Kogh Vasıl isminde bir Ermeni derebeyinin kardeşi Bagrat, Boudouini bularak onun hizmetine girdi.¹⁴⁵ Ermeniler haçlıların doğuya gelmelerini büyük bir sevinç içinde karşıdılar. Böylece Türkleri Anadoludan söküp atacaklar, geldikleri yer olan orta Asyaya süreceklerdi. İstanbuldan Kudüs'e kadar uzanan yol boyunca Haçlılar Ermenilerle karşıdılar. Ermeniler, Hıristiyan ordusuna yardım edebilmek için birbirleriyle adeta yarışıyorlardı. Oturdıkları yöreleri haçlılara açtıklarından uzun yolculuktan her türlü maddi manevi sıkıntıdan bitkin düşen haçlı askerleri yatacak yer, yiyecek içecek buluyor ve rahatca konaklayabiliyordu. Bizansın hazırladığı sefer planı gereği Konya Ereğli'den Kayseri'ye dönülecekti. Fakat haçlılar Bizansın işine gelen bu plana

¹⁴²- Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, Ed. Fak. yay. İstanbul 1974, I, s. 4; Ostrogorsky, *age*, s. 336; Runcıman, *age*, I, 117; Gordlevski. *age*, s. 43.

¹⁴³- Runcıman, *age*, I, 122.

¹⁴⁴- I. Demirkent, *age*, I, XVI.

¹⁴⁵- Runcıman, *age*, I, 151; Demirkent, *age*, I, 4; Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu*, s.34.

itiraz ettiler. Haçlı komutanlarından Tangrat yolunu Gülek Boğazına çevirdi. Boudoun da Tangratdan önce davranarak Ermeniler vasıtasıyla kurmayı düşündüğü devleti için Çukurova istikametine yöneldi.¹⁴⁶

Ermeniler bölgelerindeki kaleleri ihanetlerle haçlılara teslim ediyorlardı. Haçlıların gelişleri bölgedeki Türk garnizonlarını çekilmeye zorladı. Böylece haçlılar sahil limanlarını ele geçirerek bölgeye deniz yoluyla ikmal imkanını elde ettiler. Toros dağlarında yaşayan Ermeniler bu sayede sahillere inmeye başladılar.¹⁴⁷

Bagrat'ın rehberliği sayesinde haçlılar Ermeni reisleriyle temasa geçiyor, Malatya ve Urfa emirleri törenlerle bu yeni gelen kurtarıcılarını karşıyorlardı. Urfa hakimi Thoros, Boudoun'u oğulluğa kabul etti. Ermenilerin bu hevesli tavırları daha haçlı seferlerinin başlamasından yirmi yıl evvel bu seferlerin hazırlığından haberdar olmuşlardı. Bu seferleri daha da hızlandırmak ve Ermenileri kurtarmaları için Romaya bir piskopos göndermişlerdi. Fakat Ermenilerin bu safane niyetleriyle haçlı komutanlarınınki aynı paralellik arzetmediği çok sonraları ortaya çıkacaktı.¹⁴⁸

Franklar, Ermenilerin sayesinde Bizans'la yaptığı anlaşmayı ekarte ederek Urfa,¹⁴⁹ Antakya,¹⁵⁰ ve Kudus¹⁵¹ de birer kontluk kurdular.

Ermeniler dindarane gayelerle İsa'nın mezarını kurtarmak üzere yola çıkmış bulunan haçlıların, doğudaki hıristiyan ahaliyi boyundurukları altına alacaklarını hiç te tasavvur edememişlerdi. Oysa daha bir kaç yıl evvel papaya büyük ümitlerle baş vurmuşlardı. Hatta haçlı seferleri başlarken haçlı reisleri ermeni şeflerine mektuplar göndererek kutsal yerlere giderken Ermenilerin de haçlılara yardım etmelerini rica ediyorlardı.¹⁵² Haçlılar, hem Bizans'a hem de büyük fedakarlık yapan Ermenileri hayal kırıklığına uğrattılar.¹⁵³

¹⁴⁶- Mateos, *age*, s. 193; Runcıman, *age*, I, 152; Demirkent, *age*, I, 5; Gordlevski, *age*, s.45

¹⁴⁷- O. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 104; Ayn. Müel. " Kılıçarslan" *İ.A.*, VI. 685.

¹⁴⁸- Runcıman, *age*, I, 157-7; Demirkent, *age*, I, 18.

¹⁴⁹- Mateos, *age*, s. 195; Demirkent, *age*, I, 36; E. Honıgman, " Urfa", *İ.A.*, XIII, 54.

¹⁵⁰- Streck, " Antakya", *İ.A.*, I, 456.

¹⁵¹- F. Buhl, " Kudüs", *İ.A.*, VI, 957.

¹⁵²- Mateos, *a.g.e.* s. 191; Demirkent, *age*, I, 20.

¹⁵³- Runcıman, *age*. c.1, s. 159.

Franklar, davetli olarak geldikleri topraklarda Ermeni şeflerini katletmişlerdi. Özellikle Boudoun, Ermeni şeflerini mahvetmişti. Haçlıların Papa II. Urban'a 11eylül 1098 de yazdıkları mektupda "Heretik (kafir) Grek, Ermeni ve Süryanileri yok edemedik (nesillerini tüketemedik) gel bize sen otoritenle bizim kuvvetlerimizi kullanarak hangisi olursa olsun bütün herezileri kökünden kazıyıp yok et." ¹⁵⁴

Ermeniler, haçlıların bu beklenmedik tutumlarına rağmen meydana gelen otorite boşluğundan istifade ederek Toroslar - Çukurova bölgesinde Filaretos'un başlattığı hareketin devamını gerçekleştirme imkanı elde ettiler.

III- ÇUKUROVA TABİ ERMENİ BARONLUĞU

a- KOGH VASIL (1110-1112)

Filaretosun ölümünden sonra dağılan askerlerini toplayan Kogh Vasıl Keysun Roben ve Ronkla'yı idare ediyordu.¹⁵⁵ Vasıl'in, kardeşi Bagrat, haçlı seferlerinin başlangıcında İznik'e gitmiş ve haçlıları çukurova bölgesine davet etmişti. Ermeni çıkarlarıyla Frank çıkarları çatışmaya başladığı sıralarda Ermenilerin şefi Gogh Vasıl 1112 de ölünce yerine Dgha Vasıl geçti.¹⁵⁶

b- DGHA VASIL (1112- 1129)

Frank komutanlarından Tangred'in Dgha Vasıl'ın topraklarında gözü vardı. Tangred, hazırlıklarını yaparak çocuk yaştaki Vasıl'ın topraklarına gireceği sırada öldü. Diğer bir Frank komutanı Boudoune ise bu olaylar cereyan ederken başşehirindeki Ermenileri Samsat'a sürmüştü. Bu sürgünler Vasıl'in amcası Bagrat'ın ısrarla Çukurova bölgesine çağırdığı Franklardan kurtulabilmek için Aksungur El Porsuki'ye müracat etti. Fakat Vasıl beklediği yardım gelmeden Rubenyan hanedanından Toros ile ittifak yapmayı uygun gördü. Toros ise bir evlilik merasimi sırasında Dgha Vasılı yakalayarak Frank komutanı Bodoun'e teslim etti. Bodoun önce Dgha'nın sonrada Bagrat'ın asrazisini topraklarına kattı. Bagrat böylece kaderin bir cilvesi olarak haçlı seferlerine öncülük etmenin cezasını çekti.¹⁵⁷ Bu gelişmeler neticesinde artık Toroslarda Rupenyanlar'dan

¹⁵⁴- Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu* s. 11.

¹⁵⁵- Der Nersesyan, *agm.c.* III, s.632.

¹⁵⁶- Mateos, *age*, s.248; Runcıman, *age*, II, 102; Sımbat, *age*, s.50.

¹⁵⁷- Abulfarac, *age*, II, 353; Mateos, *age*, s.257; Runcıman, *age*.II, s.107; Nersesyan, *agm.* III, 635;

Ermeni feodal beyi kalmadı. Çukurovanın küçük bir yerini elinde tutan Rubenyanlardan Toros, topraklarında serbest olarak hakimiyetini sürdürebilmek için çok dikkatli olmak gerektiğini anladı. Hırslı ve güçlü Frank komşularıyla iyi geçinmeliydi. Onlara düşmanca davranmamalıydı. Bunun için Haçlılara kardeşi Leo komutasında askeri yardımlarda bulundu.¹⁵⁸ Fakat bilinmez bir sebepten Ermenilerle Frankların araları açılınca Franklar çukurova bölgesine saldırdılar. Bu esnada Gümüştigin'de askerleriyle bu bölgede olduğundan Franklar bozguna uğradı bozgundan kaçan Franklar ise Leo tarafından katledildiler.¹⁵⁹

c- I. LEO (1129 - 1140)

Leo bulunduğu yerlerde göçebe yaşayan Türkmenlere saldırınca Emir Gazi 1131 de Çukurova'ya girdi. Bölgenin bir çok kalelerini fethettikten sonra Leo kendini zelil bir halde göstererek bir daha Türk topraklarına yağma akını yapmayacağına ve yıllık vergi vereceğine yemin etti. Böylece Çukurovada kurulma aşamasında bulunan Ermeni baronluğu kurulmadan Selçuklulara tabi olmak zorunda kaldı.¹⁶⁰ Emir Gazi Gümüştigin'in bu fetihleri Frankları harekete geçirdi. Birleşik Frank kuvvetleri hızla Çukurova'ya girerek bazı yerleri geri aldı. Fakat Antakya kontluğunun bu yayılcı siyaseti Bizansı telaşlandırdı. Büyük bir Bizans ordusu Çukurova bölgesine ulaştı. Bizans cephesinde meydana gelen bu gelişme Franklarla Ermenileri barıştırdı Bizansa karşı savaş tedbirleri almaya sevketti. Fakat Bizans ordusu Adana, Mamistra ve Anazarbayı Ermenilerin elinden aldı. Ermeni şefi Leo, şiddetli mukavemet göstermesine rağmen Bizanslı askerler tarafından yakalanarak karısı, oğulları Ruben ve Toros zincirlere vurularak İstanbula götürüldü.¹⁶¹ Böylece Çukurova Ermeni yönetimi dağıldı.

Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu, s. 10.

¹⁵⁸- Mateos, age, s.263; Nersesyan, agm, III, 636.

¹⁵⁹- O.Turan, Türkiye selçukluları, s.170; Demirkent, II, 92

¹⁶⁰- Abulfarac, age, II, 363; O.Turan, Türkiye Selçukluları, s.171; Nersesyan, agm, III, 636.

¹⁶¹- Urfalı Vahram, Kilikya Kralları Tarihi, Çeviren. H. Andreasyan, T.T.K. kütüphanesinde gayri

matbu matbu nüsha, s. 7; Grigor Senyörü Hetum, Hetum Vekayinamesi, Çeviren H.

Andreasyan, T.T.K Kütüphanesindeki gayri matbu nüsha, s. 3; Mateos, age, s. 293; Smbat, age,

s. 53; Abulfarac, age, II, 374; İbnulesir, age, II, 356; O. Turan, Türkiye Selçukluları, s. 174;

Demirkent, age, II,120; Ç. Diehl, age, s. 139; Ostrogorsky, age, s. 350; Runciman, age, II,

174; Nersesyan, agm. III. 637.

Bizans İmparatoru Antakya'yı da kuşatarak bu kontluğu vassallığına geçirdi. Bizans doğuda yıllardır Ermenilere uyguladığı tampon bölge statüsünü Suriye'den gelebilecek tehlikeye karşı Antakya kontluğuna uygulamaya başladı.

d-TOROS (1144 - 1169)

Fakat Türkler, Bizans'ın Çukurovada ele geçirdiği yerleri geri almakta gecikmediler. Çukurovada bu olaylar olurken İstanbul'da esir olan Leo ölmüş, oğlu Toros ise gizlice saraydan kaçarak çukurovaya ulaşmıştı. Vahka (Feke) kalesini ve Mamistra ile Tarsus'u zaptetti.¹⁶² İmparator Manuel'in kuzeni Andranikos kumandasında bir Bizans ordusu hızla Toros'un üzerine yürüdü ve Mamistra'yı kuşattı. Toros zifiri karanlıktan istifade ederek kaçmayı başardı. Çukurova feodal beylerinden bazıları Bizans saflarında savaşmış ve ölmüşlerdi. Böylece Toros bölgede Ermenilerin lideri konumuna geçti. Bizans ise bölgeye sefer düzenleme yerine Toros'u dolaylı yollarla altetmeyi planlıyordu.¹⁶³ Bizans İmparatoru Selçuklu sultanı Mesud'a hediyeler vererek Onu Ermeniler üstüne gitmeye razı ederek Ermenilerin aldıkları kaleleri tekrara geri almak arzusuna kapıldı. Sultan Mesud ordusunu toplayarak Ermeni sınırlarına yaklaşıp otağını kurdu. Bu gelişmeler Ermenileri çok korkuttu. Kendilerini savunabilmek için çok gayretler sarfettiler. Sultan Mesud, Toros'a bir elçi göndererek " Biz, senin memleketini tahrip etmek için gelmedik. Bize itaat edip cebren almış olduğun toprakları İmparatora iade et. O zaman bize bir evlat ve dost olacaksın." diye haber gönderdi. Ermeniler bu tekliften dolayı büyük bir sevinç duydular. Toros, elçileri kabul ettikten sonra Sultan'a bir heyet gönderdi. Heyet, sultan'a " Bir hükümdar olarak sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Siz bizim terakkimizi hiç bir vakit kıskanmamış ve memleketimizi tahrip etmemişsiniz Fakat bizim memleketimizi Romalılara vermek hususuna gelince bunu asla kabul edemeyiz." Sultan Mesud bu cevap üzerine bir ahidname yazdırıp Toros'a imzalatıldı. Sonra da memleketine döndü ¹⁶⁴ Bu barıştan kısa bir süre sonra Ermeniler, belkide Sultan Mesud'un güçsüzlüğüne hükmederek onun topraklarına saldırdılar. Aynı zamanda

¹⁶²- Vardan, *age*, s. 203; Smbat, *age*, s. 54-5; Nersesyan, *a.g.m*, c. III, s. 638.

¹⁶³- Smbat, *a.g.e*, s. 55; Vardan, *a.g.e*, s. 203; Vahram, *a.g.e*, s. 10; Mateos, *a.g.e*, s. 306;

O.Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 190; A. Sevim, *Genel çizgileriyle*, s. 29; Runcıman, *age*, II 385; Nersesyan, *agm*, s. 639.

¹⁶⁴- Mateos, *age*, s. 307-8; smbat, *age*, s. 56; Vahram, *age*, s. 12; O. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 141; Nersesyan, *agm*, s. 639; C. Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 111.

Antakya kontluğuyla da birleşerek Bizans'ın Tarsus garnizonuna saldırdılar. Burada otuz bin Bizans askerini bozguna uğrattılar.

Sultan Mesud güney sınırındaki bu gelişmeleri yakinen takip ettiğinden aniden Anazarva, Misis yöresine kadar ilerledi. Yakup bey ise Antakya üzerine yürümüştü. Fakat Yakup bey Stefan ve Templier şövalyeler tarafından pusuya düşürülerek ordusu dağıtıldı. Bu sıralarda baş gösteren veba ve salgın hastalıkları Selçuklu ordusunun başarısını engellediğinden Sultan Mesud geri çekildi. Ermeni Toros bunu fırsat bilerek Develi'ye kadar uzanan bir yağma hareketine girişti.¹⁶⁵

Sultan Mesud ölünce yerine II. Kılıçarslan geçti. Fakat kardeşleri arasında taht kavgaları olduğundan ülkede karışıklıklar çıktı. Bu durumdan istifade eden Danişmend emiri Yağısan bir kaç Selçuklu şehrini işgal etti. İki Türk ordusu bir birlerine galebe çalmak için karşılaştılar fakat araya giren din adamları bu iki kuvveti barıştırdılar. Kılıçarslan'ı Yağısan ile asıl barıştıran sebep memleketine diğer düşmanların saldırısıydı.¹⁶⁶ Selçukluların bu iç mücadelesinden yararlanma cihetine giden Toros'un kardeşi Stefan Sultan'ın topraklarına akın yaptı. 1156 da Maraş beyinin bir Ermeni köyüne girmesi üzerine Stefan, Maraş'a girerek tanrip ve yağma etti. Hıristiyan halkını esir ederek katletti. Danişmendli Yağısan ile acil barış yapan Kılıçarslan bizzat Göksun bölgesine girdi. Yerlerinden kaçan hıristiyan ahaliyi geri getirtti. Besni beyine karşı ayaklanan hıristiyan halkı Stefan'ı davet etti. Bu hıristiyanlardan bir kısmı Stefan'ın yerlerine göçtü. Fakat Sultan bunları da yerlerine geri getirdi. Stefan ise Kılıçarslan ile mücadeleyi göze alamayınca Pertus kalesini Sultan'a teslim ederek iyi geçinme yollarını aradı.¹⁶⁷ Kılıçarslan ise bu sırada vuku bulan Nureddin'in tecavuzlerine karşı bir güç oluşturmak istiyordu. Bunun için hıristiyan komşularıyla barıştı. Toros'a, Kudüs'e ve Antakya kontluğuna ittifak fikriyle elçiler gönderdi.¹⁶⁸ Nureddin kayınpederi Mesud ile Franklara karşı yaptığı anlaşmayı bozarak Ayntap ve Raban kalelerini işgal etti. Bunun üzerine Kılıçarslan Ayntap'ı ele geçirdi. Raban'a yürüdüğü

¹⁶⁵- Smbat, *age*, s. 56; Asulfaraç, *age*, II, 391-2; Vahram, *age*, s. 12; C. Cahen, *Aynı Yer*.

¹⁶⁶- Mateos, *age*, s. 315; O. Turan, " Kılıçarslan", *İ. A.*, VI, 689.

¹⁶⁷- Mateos, *age*, s. 317; Abulfarac, *age*, II, 395; O. Turan, *İ. A.*, VI., 689; Ayn. Müel, *Türkiye Selçukluları*, s.199; A. Sevim, *Genel Çizgileriyle*, s. 31; Nersesyan, *agm*, III, 639.

¹⁶⁸- Mateos, *age*, s. 319; Nersesyan, *agm*, s. 639.

sırada Kudüs kralı ile Antakya prensi Nureddin'e hucum ettiler. Nureddin durumun nazikliği karşısında işgal ettiği yerleri boşalttı ve Halep'e çekildi. ¹⁶⁹

Ermeni hakimi Toros'a kardeşi Stefan bir tuzak kurarak onu ortadan kaldırmaya teşebbüs etti. Fakat Toros bu hileyi sezip kardeşini yakayatarak hapsedti. Franklar devreye girerek Stefan'ı kurtardılar ve onu hizmetlerine aldılar.¹⁷⁰ Kılıçarslan'ın güçlenmesi ve Ermenilerin tavırları Bizans İmparatoru Manuel'i 1158 de Çukurova bölgesine bir askeri harekate zorladı. Manuel, daha önce Antakya kontuna Ermeni seferi için teklifte bulunmuş, tüm masrafları üstleneceğini vaad etmişti. Fakat Franklar bu konuda söz vermediği gibi Ermenilerle birleşerek Kıbrıs'a üç hafta süren bir yağma akını düzenlediler. İşte bu sebepler Bizans'ı sefere mecbur etti. Bizans ordusu Çukurovaya geldiğinde Toros ancak kaçabilmeye fırsat bulabildi. Antakya prensi Reginald ise İmparatorun intikamından korkmaya başladı. Pişman edalarla Manuel'in yanına giden Reginald vassallık yemini ederek ölümden kurtulunca Ermeni şefi Toros da saklandığı yerden çıkarak İmparator'dan özür diledi. Manuel'in ordusunun at ihtiyacını karşılama vaadinde bulunan Toros böylece merhamete nail oldu. Bizans'da imparatorluk ailesinden prenlere verilen "Sebostos" unvanı ile mükafatlandırılan Toros'un toprakları bir kez daha Bizans'ın kontroluna geçmiş oldu. ¹⁷¹ Manuel, Ermeniler üzerinde kesin hakimiyet kurabilmek için 1166 da Katolikosluk makamına geçen Der Nersesyan'a bir mektup yazarak O nu Bizans mezhebine davet etti. Fakat Der Nersesyan cevabında "Bizim esasen çok kuvvetli ve güzel bir mezhebimiz var." diyerek bu teklifi nazikce reddederek imparatorun niyetini akamete uğrattı. ¹⁷² Bu reddiyeye rağmen Manuel Ermenileri dağıtmayarak Selçuklulara karşı ileri karakol olarak kullanmaya devam etti. Zira Manuel, Toros'u İstanbul'da ikamete mecbur tutsa başka bir Ermeni sergede ortaya çıkacak ve içinden çıkılmaz sonuçlara sebebiyet verebilecekti. İşler bu mecrada seyrederken Toros'un kardeşi Stephan Bizans'ın Çukurovadaki garnizonlarının davetine giderken yolda ölü bulundu. Toros ve Mleh kardeşinin

¹⁶⁹- O. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 200; C. Cahen, *age*, s. 112.

¹⁷⁰- Abulfaraç, *age*, II, 396.

¹⁷¹- Abulfarac, *age*, II, 398; Mateos, *age*, s. 322-4; Smbat, *age*, s. 57; Zettersteen, "Nureddin", *İ. A*, IX, s.360; Ostrogorsky, *age*, s. 357; C.Diehl, *age*, s. 140; C. Cahen, *age*, s. 112; Nersesyan, *agm*, s. 640; C. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, İstanbul 1985, s. 153.

¹⁷²- Vardan, *age*, s. 207.

intikamını almak için hemen bir kuvvetle Bizans garnizonlarını katlettiler. Fakat müslüman tehlikesi barışı mecbur kıldığından Kudüs kralı araya girerek Ermenilerle Bizansı barıştırdı. Toros bu barıştan sonra Frank ve Bizanslılarla beraber müslümanlara karşı savaşmaya devam etti.¹⁷³

Toros, yapabileceklerinin büyük bir kısmını tamamlayarak Ermeni baronluğunu tekrar kurmayı, kendisinin bölge üzerindeki kontrolü sınırlı olmasına rağmen ve Bizans'ın vassalı olmasına rağmen mirascılarına tamamlayabilecekleri bir imkan bıraktı.ve 1168 de öldü. Yerine varis olarak küçük oğlu Ruben geçti. Fakat Ruben küçük olduğundan teyzesinin oğlu Tomas'ın idareyi ele almasını vasiyet etmişti.¹⁷⁴

Bu tayinden memnun kalmayan Mleh, Nureddin'in temin ettiği askerlerle Çukurovaya girerek bir çok esir aldı. Ermeni ileri gelenleri kan dökülmemesi için Mleh'i baron tayin ettiler. Ruben ise güvenlik için Rumkla'ya getirildi. Vasisi Tomas Antakya'ya kaçınca Mleh, Ruben'i Rumkla'da boğdurarak öldürttü.¹⁷⁵

e- MLEH (1170 - 1175)

Mleh, hırsı ve Nureddin'e güveni sayesinde topraklarını genişletmeye cesaret etti. Amanos, Adana, Mamistra ve Tarsus'u aldı. 1172-3 de Kostantin Colaman'ın birleşik ordusunu yendi. ve onu esir alarak hediyelerle Nureddin'e gönderdi. Mleh'in Nureddin sayesinde güçlenmesi Frankları da endişelendirdi. 1173 de Mleh'in üzerine yürüdüler ve Nureddin sayesinde Mleh bir kez daha galip gelerek Çukurovanın tek hakimi oldu. Fakat Nureddin'in ölümü Mleh'in sonu oldu. Hıristiyanlara karşı Nureddinle birlik olduğu için Ermeni ileri gelenleri Mleh'i yakalayarak cesedini parçaladılar. O'nun yerine de kardeşi Stefan'ın oğlu III. Ruben'i başa geçirdiler.¹⁷⁶ Ruben işe amcasını öldürenleri ortadan kaldırmakla başladı. Abulfarac'a göre Ruben, amcasını öldürenler Onu öldürdükten sonra cesedini gömmeyerek köpeklere yedirdikleri için öldürmüştür.¹⁷⁷

¹⁷³- Mateos, *age*, s. 335; Abulfarac, *age*, II, 398-400; Kaşkarlı, *age*, s. 13.

¹⁷⁴- Abulfarac, *age*, II, 405; Smbat, *age*,s. 59.

¹⁷⁵- Abulfarac, *age*, II, 405; Vahram, *age*, s. 13; Nersesyan, *age*, s.662.

¹⁷⁶- Abulfarac, *age*, II, 420; Vahram, *age*, s. 14; Smbat, *age*, s. 60; Nersesyan, *age*, s. 643

Nureddin'in faaliyetleri hakkında (bak İbnülesir, *age*, c. XI, s. 311-50; Ayrıca Nureddin için Zettersteen " Nureddin " İ.A, IX, 359- 62; C. Alptekin, *The Reign of Zangi*, Erzurum 1978.)

¹⁷⁷- Abulfarac,*age*, II, 421; Smbat ise Ruben, amcası Mleh'in katillerini cezalandırdı der.

(Smbat, *age*, s.61).

f- RUBEN (1175 - 1187)

Ruben, amcası Mleh'in müslümanlarla birlik politikasından nefretle Franklarla birlik politikasına döndü. 1180-1 de Kudüs'te Taronlu III. Humprey'in kız kardeşi ile evlenerek Franklarla akrabalık tesis etti. Harim'e karşı yapılan savaşta yer aldı. Fakat Frank ordularının geri çekilmesi Ruben'i hayal kırıklığına uğrattı. Zira müslümanlar onların baş düşmanıydı ve onlara karşı kesinlikle çok sert davranılmalıydı.¹⁷⁸ Ruben Türklere olan düşmanlığını had safhaya çıkarttı. Toros dağlarında hayvanlarını otlatma müsadese verdiği Türkmenlere Harim savaşından bir kaç sene sonra ani bir baskın düzenleyerek bir kısmını öldürdü ve mallarını gasp etti. Kılıçarslan ile Selahaddin bu gelişme üzerine aralarındaki ihtilafa son vererek Selahaddin hızla Çukurova bölgesine girdi. Büyük bir yağma akınından sonra Ruben aldığı malları geri verdi ve özür dileyerek hayatını kurtarabildi.¹⁷⁹

Ruben, Türklere karşı Franklarla iyi geçinmesine rağmen Antakya kontluğu Rubenyanların güçlenmesinden rahatsız olmaya başladı. Bir hile ile Ruben'i ele geçiren Antakya kontu Bohemond, bir yıl sonra 30000 dinar ve Sarvantigar, Talhamdun, Mamistra ve Adana'yı alarak Ruben'i serbest bıraktı. Fakat Ruben fidyeyi ödedikten kısa bir süre sonra verdiği toprakları tekrar savaş yoluyla geri aldı. Ruben, Frankların bu tavırları karşısında sukutu hayale uğradığından yerini kardeşi II. Leo'ya bırakarak manastıra kapandı.¹⁸⁰

¹⁷⁸- Harim bir kale olup Antakya'nın 33 km doğusundır. Haçlılar Antakya'nın muhasarası sırasında burayı zaptederek yıkık olan hisarını yeniden inşa ettiler. 1163 te Nureddin bu civarda birleşik haçlı ordusuna karşı kesin bir galibiyet elde ederek Harim tekrar müslümanların eline geçti hıristiyanlar çok uğraşmalarına rağmen burayı ele geçiremediler.(İ. A. c. 5/1. s. 237.)
Runcıman. age. II. s.333; Smbat. age. s. 62.)

¹⁷⁹- İbnülesir, age. XI. 372; Abulfarac, age. II. 426; O. Turan. Türkiye Selçukluları.
s. 213; Kaşkarlı. age. s. 14; Nersesyan. a.g.m. s. 643.

¹⁸⁰- Vartan. age. s. 212; Abulfarac. age. II. 439; Runcıman, age. II. 360; Nersesyan. age. s. 644;
Bazı Ermeni tarihçileri Ruben öldüğü için Leo başa geçti diye kaydederler.(Smbat. age. s. 62;
Vahram. age. s. 15; Hetum. age. s. 8.)

g- II. J.EO (1187 - 1219)

Leo, haçlı seferleri sayesinde kurulma zemini bulan baronluğunun başına geçer geçmez Antakya kontluğu ile mücadeleye girişti. Fakat bu uzun ve yıpratıcı mücadele Leo'ya hiç bir şey kazandırmadı. Bu tecrübeden sonra Leo haçlılarla tekrar iyi geçinme yollarını aradı ve Papalık ile irtibata geçti.

Bu sıralarda başlayan III. haçlı seferini iyi bir fırsat bilen Leo, hemen harekete geçerek Alman Kralı Frederick Barbaroso'yu istikbale çıkıttı. Barbaroso bu sırada Konya önlerinde Selçukluları yenmiş ve Konya'ya girmişti. Leo, Barbaroso'ya Sis katolikosu Grigor ile bir mektup yollayarak Ermeni halkının heyecanla haçlıları beklediklerini bildirdi. Kral ve maiyeti Leo'nun bu tavırları karşısında duygulanarak haçlı seferi emrindeki görevleri bitip geri döndüklerinde Ermeni feodal şefi Leo'ya muhakkak taç ve elbiseler göndereceğini vaadetti.¹⁸¹

Beklenmedik bu gelişme karşısında çok sevinen Leo, kralı topraklarında misafir etti. Bizans İmparatorunun yiyecek ve içecek vermediği haçlıların bu ihtiyaçları Ermeniler tarafından memnuniyetle karşılandı. Antakya üzerinden Kudus'e gitmeyi planlayan Frederic Barbarosso Tarsus Çayından karşıya geçerken veya serinlemek için girdiği nehirde boğularak ölünce Ermenilerin krallık tacı hayallerinin gerçekleşmesi biraz gecikti.¹⁸²

Ermeniler daha Haçlı seferleri başlamadan bu seferlerin yapılması için büyük bir istekle papalığa müracat etmişlerdi. Fakat ilk haçlı seferlerindeki hummalı faaliyetleri haçlı komutanlarınca istismar edilmişti. Bununla birlikte papalık bir haçlı seferinin başarılı olabilmesi için Ermenilerin varlığının şart olduğuna kanaat getirdi. Onun için papa II. Laciüs maiyetini toplayarak bir emirname yayınladı. Bu emirnamede şu konulara temas ediyordu. "Bizim semavi ve dünyevi anahtarlarla bu taraftaki bütün milletler üzerine hükmettiğimiz gibi, Ermeni patriğide denizin öbür tarafında Ermeniler ve Rumlar üzerine hükmedecektir. Kardeşim Ermeni patriği ile armızda bulunan yol çok uzun olduğundan ona benim yakalığımı, tacımı, papuçlarımı ve yüzüğümü gönderiyorum ki onları giyerek mukaddes ayin yapsın."¹⁸³

¹⁸¹- Vardan, *age*, s. 215.

¹⁸²- Ramazan Şeşen, "İmamuddin Al-Katip El İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihi ile İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 353; Vardan, *age.*, s. 215; İbnül Esir, *age.*, XII, .48; Abulfara, *age.* II, 454; Kaşgarlı, *age.*, s. 41; C. Cahen, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁸³- Vardan, *age*, s. 213.

Leo, Frederik'in ölümünden sonra haçlıları yalnız bırakmayarak onlarla birlikte Akka kuşatmasına katıldı. Richard'la beraber savaştı ve Kıbrıs'ın işgalinde bulundu.¹⁸⁴ Böylece topraklarını güven altına alacağını hesaplıyordu. Ermeniler'in bu güven verici hareketleri papalığa mektuplar göndererek de devam etti. Leo ne halkının denenmiş yiğitliği, ne de ülkenin etrafını hemen hemen aralıksız bir sur gibi çeviren dağ silsilelerinin memleketinin güveni için yeterli olmadığını biliyordu. O gerek kendisini ve gerekse haleflerini hem müslüman hükümdarlarına hemde Bizans'a kafa tutabilmeleri için batı devletleriyle ve onların Suriye'deki sömürgeleriyle samimi bir anlaşma yapma mecburiyetini duyuyordu. Bu kanaati olgunlaştıktan sonra bir dizi faaliyete başladı.¹⁸⁵ Önce topraklarındaki teşkilatlanmayı Latin sistemine göre tesis etti ünvan ve görevleri Latince isimlendirdi. Feodal sistemini Avrupa baronluk sistemine çevirdi.¹⁸⁶ Batı tipi saray inşa ettirdi. Şato ve kalelerinin büyük bir kısmını şövalye tarikatlarına dağıttı. Sahil limanlarında Avrupalı tüccarlar için antrepolar ve onların itilaflarına bakmak için mahkemeler tesis etti. Böylece ülkesine gelecek tüccarların rahatlığını göz önünde bulundurarak gümrük indirimine gitti.¹⁸⁷ İmar faaliyetlerini de ihmal etmeyen Leo, haçlı mimarlarının yardımıyla onların Orta Doğu'da inşa ettiği kaleleri örnek alarak memlektinde yeni kaleler yaptı.¹⁸⁸

Kıbrıs kralını Papa'dan bir taç isteyerek krallığını teyid ettiğini duyan Leo Alman kralı VI.Heinric 'e elçiler göndererek krallık tacı istedi. Heinrich ise kaçamak cevap vererek yakında oralara sefer yapacağını ve bu sırada Ermeni meselesini inceleyeceğini bildirdi. Oysa Ortaçağ anlayışına göre krallık tacı istenmez, uygun görülürse Papa veya kral tarafından verilirdi. Tac istemek ise tabiyet, vassallık ifadesidir. Leo bu isteğinin olumsuzluğu karşısında yılmayarak bu sefer de Papa'ya müracaat etti. Fakat Leo'nun önüne fanatik Ermeni dindarları ile Papa'lığın taassubu meselesi engeli çıktı. Önce kendi Ruhanilerini ikna eden Leo Papa'lığa ise Ermeni kilisesinin Roma kilisesine bağlanacağını vaad etti.¹⁸⁹

184. Nersesyan, a.g.m., s. 646.

185. W. Heyt, *Yakın Doğu ticaret Tarihi*, I, Ankara 1984. ss. 406-7.

186. *Smbat Vekaynamesi Zeyli*, s. 114.

187. Şerafettin Turan, *Türkiye İtalya İlişkileri*, I, İstanbul 1990, s. 67; W. Heyt, *age*, s. 408.

188. A. A. Kampman, "Yakın Doğu'da Haçlılar Devrine Ait Kaleler", *Bellekten*. XXIII, Ankara 1959, s. 624; Ş Turan, *age.*, ss. 67-8.

189. Runciman, *age.*, III, 179; Mersesyan, *age*, s. 647.

Leo'nun bu vaadi hem Papa'yı hemde Alman İmparatoru Heinrich'i sevindirdi. Zira Heinrich, Frederich Barbarosso'nun Doğu politikasını takip ederek Bizans'a hakim olmayı planlıyordu. Kudüs'un yolunu açacak bir tampon devlet ve Doğu topluluklarıyla Almanlar arasında kurulabilecek bir yapı Almanlar'ın işine geliyordu. Fakat Almanların bu politikası iflas etti. Almanlar yerini Franklar ve Papa'lığa bıraktı. Papa'lık Leo'ya gönderdiği bir mektupta Müslümanlara karşı kahramanca savaşmalarını istemekte yeni bir haçlı ordusunun yola çıktığını, Doğu'ya haberci olarak gönderdiği iki temsilcisine "haçlı bayrağını" kendi eliyle teslim ettiğini haber veriyordu. Böylece Papa, Ermeni baronu Leo'ya "kral" ünvanını haçlı seferlerini kolaylaştırmak, sonuçlandırmak için verebileceği anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Bu diplomatik münasebetlerden sonra Papalık Leo'ya krallık tacı gönderdi. Böylece Çukurova bölgesinde vassal Ermeni baronluğu kurulmuş oldu.¹⁹¹

Leo, bu gelişmelerden istifade ederek hem varlığını sağlamlaştırma, hem de yapılacak yeni bir haçlı seferi arefesinde oldu bittiye getirip Antakya' yı ele geçirmeyi planladı. Bu şehri miras yoluyla elde edemediği için her fırsatta şehre karşı saldırıya geçiyordu. ¹⁹² Leo bu planının daha iyi işleyebilmesi için 1201 de Papa'ya bir mektup yazarak Ermeni kilisesinin Roma kilisesi kontrolüne kabulunu rica etti. Böylece Papalık nezdinde makbul bir manevra ile Antakya üzerindeki emellerini Papa'ya tasdik ettirecekti. Mektupta Antakya ve Trablus Kontluklarının kendi aleyhine ittifak yaptıklarını ve kendisini tahtdan düşürecek kadar ileri gittiklerini bu hususun da gizli casusları vasıtasıyla elde edebildiğini yazdıktan sonra Selçuklulara karşı da bir haçlı seferi talebinde bulundu. ¹⁹³

¹⁹⁰. Smbat, *age*, s. 68; Kaşgarlı, *age*, s. 59.

¹⁹¹. Vahram, *age*, s. 16; Hetum, *age*, s. 9; Smbat, *age*, s. 68; Vardan, *age*, s. 218; Runcıman, *age*, III, 179; Nersesyan, *agm*, s. 648. Ortaçağ Avrupa hukukuna göre bu bir krallık değil ancak vassal bir baronluktur. Bu siyasi teşekkülün geniş bir tartışması için bak (Mim Kemal Öke, " Hukuk - Tarih - Siyaset Üçgeninde ' Kilikya Ermeni Baronluğu' Polemiği", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1987, s. 115 - 128; Ayn. Müel., **Ermeni Meselesi** , İstanbul 1986.)

¹⁹². Nersesyan, *age*, s. 649.

¹⁹³. Migue, *Patrologie Latine*, CCXIV, s. 1004-6 dan naklen O. Turan, **Türkiye Selçukluları**, s. 250; Runcıman, *age*, III, 120.

Leo, Selçuklu şehzadeleri arasında çıkan itilaflardan istifade ederek Kayseri yakınlarına kadar yağma saldırısında bulundu. Bunun üzerine Selçuklular iç gailelerini hallettikten sonra Ermeniler üzerine sefer hazırlığına başlandı Hatta uçlardaki askerler akınlara başlamışlardı bile. Ermenilerin saldırıları sebebiyle Suriye - Anadolu kervan yolunun güvenliği ortadan kalkmış, işleyemez bir duruma gelmişti. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci sefer Selçuklu tahtına geçtikten sonra 1208/9 da Maraş istikametinden bir Selçuklu ordusu Ermenilerin yaşadıkları yerlere girdi. Leo, bu durum karşısında Halep ve Mısır Eyyubi hükümdarları aracılığıyla barış talebinde bulundu. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tabiyetine sadakat göstermesi, Anadolu - Suriye kervan yoluna ve Halep topraklarına bir daha saldırmaması şartıyla Leo'nun istediği barışı kabul etti. Böylece Papalık ve Alman İmparatorunun tac göndermesiyle "kral" unvanı alan Leo ve idaresindeki Ermeniler, yine Selçuklulara tabi olarak Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev adına para kestirmek zorunda kaldılar.¹⁹⁴

Leo, Selçuklular karşısında aldığı bu hezimetin tesirlerini giderebilmek için hemen Antakya'yı alarak bu durumu da Papa'ya tasdik ettirebilmek için Papalığın hassasiyetle üzerinde durduğu haçlı seferlerine yardım konusunu gündeme getirerek doğabilecek tepkileri yatıştırdı.¹⁹⁵ Papalığı ve Avrupa kamuoyunu tam manasıyla lehine çeviren Leo, ilk fırsatta Selçuklulara saldırarak söz verdiği barış şartlarını unutmakta gecikmedi. Çukurovada Papalığın ve Avrupa krallarının himayesinde güçlenmeye çalışan Ermeniler, hemen her fırsatta Selçuklulara saldırmaktalar, onlara karşı Avrupa ve Papalık güçlerinin bir ileri karakolu vazifesini ifa etmekteydiler. Papalık destekli Ermeniler, böylece sorumsuzluk içinde şımararak İncil üzerine yaptığı yeminleri bozma pahasına her fırsatta Türk'lere olan kinlerini kusmaktaydılar. Selçukluların iç gailelerinden istifade ederek her fırsatta saldırmaktalar, fakat hemen her seferinde yenildiğinden barış teklif etmekte ve yine bu sözlerini kendileri bozarak tekrar saldırıya geçmekte. İşte Leo, yine böyle bir durumdan istifade edebilmek için Torosları aşip Selçuklu topraklarına bir saldırı düzenledi. Fakat mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldığından 1218 de Selçuklu Sultanına bir elçi gönderip özür diledikten sonra barış teklifinde bulundu ve yapılan yeni bir anlaşmaya göre:Savaş esnasında

¹⁹⁴- A. Sevim, *Genel Çizgileriyle*, s. 34; O. Turan, *age*, s. 286-7; Leo'nun Sultan adına kestirdiği paralar için bak. (Morgan, *Histoire de Peuple Armenien*, Paris 1986, s. 200)

¹⁹⁵- Runciman, *age*, III, s. 122.

Selçukluların aldığı esirler cizye karşılığı serbest bırakılacak, bazı sınır kaleleri Selçuklulara terk edilecek, Ermeniler yeniden Selçuklu vassallığına girecekler, Sis (Kozan) da Sultan adına para bastırılıp hutbe okutulacak, gerekli görüldüğü takdirde Ermeniler Selçuklulara 500 asker gönderecek, her yıl 20 bin altın vergi verilecek ve buna karşılık Sultan Leo'ya vassal Sis hakimi olarak tanıyan bir menşur verecekti. Yapılan barış töreninde Leo, anlaşmaya sadık kalacağına dair Ermeni ileri gelenleriyle beraber yemin etti.¹⁹⁶

Leo, Papanın da desdeğiyle bitmez tükenmez mücadeleleri bulunduğu bölgede Selçuklular'a karşı her zaman tehlike olmuştu. Fakat Selçuklular İslam hukukuna göre yalnızca onları tabiyetleri altına almış, topyekün imha ve ya siyasi varlıklarına son verme yolunu takip etmemişlerdi. Leo, bu yoğun siyasi olayların cereyan ettiği yıllarda 1219 da hayata gözlerini yumdu ve cesedi Akner manastırına defnedildi.¹⁹⁷

Yerine geçecek erkek evladı olmadığından Avrupa feodal sistemine göre büyük kızını kendine varis tayin etti. Fakat bu kızı kocası tarafından dayakla öldürülmüş, ve yeni doğan çocuğuda bu hengamede ölmüştü. Böylece veraset küçük kızı İzabella'ya geçti.¹⁹⁸ İzabella'nın durumunu görüşen Ermeni ileri gelenleri Ermenilerin elinden henüz kurtulan Antakya Kontluğunun hakimi IV. Bohemond'un oğlu Philippe ile İzabella'yı evlendirerek bölgede doğabilecek karışıklıkları önlemeyi hesapladılar. Pilippe'ye bazı şartlar ileri sürdüler. Bu şartlar Ermeni kilisesinin kabulü ve Sis'de oturmak şeklinde idi. İlk önceleri Philippe'nin tutumlarından memnun kalan Ermeniler zamanla Philippe'nin bu sözlerine sadık kalmayarak tüm vaktini Antakya'da geçirmeye başlayınca O'nu geri Sis'e çağırdılar ve yakalayarak esir ettiler. Bir müddet sonra da zehirleyerek öldürdüler.¹⁹⁹ Böylece Ermenilerin yaşadıkları bölgede yine siyasi otorite boşluğu doğdu.

196- Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1984, s. 134; A. Sevim, *age*, s. 36;

O. Turan, *age*, 315; C. Alptekin, *D.G.B.İ.T.* VIII, 285-6.

197- Vahram, *age*, s. 18; Hetum, *age*, s. 14; Smbat, *age*, s. 77.

198- Smbat, *age*, s. 82; Vahram, *age*, s. 19; Hetum, *age*, s. 15; Runcıman, *age*, III, 144.

199- İbnülesir, *age*, XII, 423-4; Smbat, *age*, s. 82.

h- HETUM (1226 - 1270)

Nemron Senyörü ve İzabella'nın hamisi Kostantin, bu durum karşısında İzabella'yı oğlu Hetum ile evlendirerek bölgedeki siyasi otorite boşluğunu doldurma yolunu seçti. Böylece Çukurova'da Ermeni idaresi Hetumlular sülalesinin eline geçmiş oldu. ²⁰⁰ Kostantin hiç vakit kaybetmeden Papa'nın ve Avrupa krallarının tepkilerini üstüne çekmeden onlara birer mektup yazarak İzabella ve oğlu Hetum'un itaatkarane kulluklarını arzetti. Ayriyetten Papa'ya Ermeni kilisesinin emrine amade olduğunu ilettili. ²⁰¹ Hetum, babasının bu manevrasının hemen peşinden kızkardeşini Antakya Kontu IV. Bohemot'a vererek aralarındaki husumeti kaldırma yoluna baş vurdu. Böylece Selçuklulara karşı zinde bir güç birliği gerçekleşmiş olacaktı. Papalığın hazırlayacağı herhangi bir haçlı seferi için de hem öncü kuvvet ve hemde güçlü bir müttefik olabileceklerdi. ²⁰² Papalık ise, Kıbrıs krallığını ve Antakya Kontluğunu sık sık uyararak Ermenilere karşı iyi davranmalarını ve aralarındaki itilafları ortadan kaldırmalarını istiyordu. Böylece yapacağı bir haçlı seferine zemin hazırlayacağı gibi Selçuklulardan gelebilecek tehlikeyi de önlemiş olacaktı. ²⁰³

Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat ise hemen güneyinde cereyan eden bu gelişmeleri yakinen takip ediyordu. Hiç vakit kaybetmeden ordusunu hazırlayarak iki koldan Ermenilerin üzerine sevk etti. Birinci kol Maraş üzerinden Çukurova'nın içlerine kadar ilerlerken ikinci kol İçel bölgesine kadar ilerleyerek buraları işgal ettiler. Ermeniler her taraftan feryatlarla yardım istediler fakat imdatlarına kimse yetişemeyince Selçuklularla tekrar barış yapmak zorunda kaldılar. Bu barışa göre Ermeniler, Selçuklulara bir çok kalenin idaresini terk ettikten sonra zaruret halinde 1500 asker gönderecekler ve yıllık haraçlarını iki katına, yani 40000 dinar altına olarak ödeyeceklerdi. ²⁰⁴ Bu barış Alaaddin Keykubat'ın da istekleri doğrultusunda idi. Zira doğu sınırlarında bir takım hareketler baş göstermeye başlamıştı.

²⁰⁰- İbnülesir, *age*, XII, 425; Smbat, *age*, s. 84; Vahram, *age*, s. 20; Hetum, *age*, s. 16;

Morgan, *age*, s. 203.

²⁰¹- Runcıman, *age*, III, 152.

²⁰²- Kaşkarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 63.

²⁰³- Runcıman, *age*, III, 200.

²⁰⁴- O. Turan, *age*, s. 346; Ayn. Müel. " Keykubat I ", İ.A. VI, 650; E. Merçil, *age*, s. 140;

C. Alptekin, *agm*, D.G.B.İ.T, VIII, 284.

IV- MOĞOLLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKMALARI

Moğolların kökenleri ve Türklerle olan akrabalık ilişkileri tarihçiler tarafından tartışılan bir konudur. Türkiye'de XIX. y.y dan beri tartışılan Moğolların Türk olup olmadıkları konusu Kafesoğlu tarafından açıklığa kavuşturularak Moğolların Türk olmadıklarına karar vermiştir. ²⁰⁵ Moğolların ilk ortaya çıktıkları yerler ziraata elverişli değildi. Kabilelerin belli bir reisleri ve yöneticileri yoktu. Bunun içinde birlik olamıyorlar ve bir birleriyle devamlı kanlı mücadelelere girişiyorlardı. ²⁰⁶

Cengiz Han Monghol, Tatar, Merkit, Kereyit, Nayman, Karakitat ve Uigur kabilelerini birleştirerek 1196 da bu kabilelerin reisi seçildi. ²⁰⁷ Bu kabilelerin alfabeleri yoktu dalayısıyla okuma yazma ve yazılı kanunları söz konusu değildir. Cengiz Han bu eksikliği giderebilmek için Uygur alfabesini kabul ederek bir yasa yaptı ve bunu her tarafa dağıtarak kurmuş olduğu devletin temellerini sağlamlaştırdı. ²⁰⁸ Komşularıyla mücadeleye giran Cengiz Han, topraklarını emniyet altına aldıktan sonra ticarete önem verdi. Bölgede kol gezen eşkiyaları ortadan kaldırarak yolları güven altına aldı. Böylece güvenlik sağlandığı için Moğol ülkesine tüccarlar rağbet etmeye başladılar. ²⁰⁹

a-MOĞOL-HARZEMŞAHLAR MÜCADELESİ

Cengiz Han'ın büyük askeri faaliyetleri neticesi topraklarının sınırları Müslüman bir ülke olan Harzemşahların sınırlarına dayandı. İki taraf da

-
- ²⁰⁵⁻ İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", İ.Ü Ed. Fak. **Tarih Dergisi**, İstanbul 1953, VIII. 105 - 136; Bu makalede Z. V. Togan'ın Moğollar hakkındaki iddiaları çürütülmüştür. Togan'ın görüşleri için bak (Z. V. Togan, **Moğollar Cengiz ve Türkler**, İstanbul 1941)
- ²⁰⁶⁻ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa**,(Çeviren Mürsel Öztürk) Ankara 1988, I, 93; Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, Çeviren H. Andreasyan İstanbul 1954, s. 3.
- ²⁰⁷⁻ Ahmet Temir, **Cengiz Han**, Ankara 1989, s. 135-8; Bartholt, " Cengiz", **İ. A.** III, 93; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **T.D.V. İ.A.**, VII, 368.
- ²⁰⁸⁻ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**,(Çeviren H. D. Yıldız)İstanbul 1980, s. 478; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**,(Çeviren M. R. Uzmen) İstanbul 1980, s. 217.
- ²⁰⁹⁻ Cüveyni, **age**, I, 135; Abulfaraç, **age**, II, 482; Ayn. Müel. (İbnülîbri), **Tarih-i Muhtasarüddüvel**, (Çeviren Ş. Yaltkaya) İstanbul 1941, s. 7.

birbirlerini kollayıp değerlendirebilmek için tüccar taifesini casus olarak kullandıkları vakidir. İşte bu karşılıklı güvensizlik ortamında Cengiz Han, Sultan Muhammed'in önemli şehirlerinden Otrar'a 450 kişilik bir tüccar kafilesi yolladı. Fakat Otrar valisi İnalçık, bu tüccarların casus olabileceğinden şüphelenerek durumu Sultan'a bildirerek ne yapılması gerektiğini sordu. Gelen habere göre hareket eden İnalçık, bu tüccarları astırarak Türk İslam dünyasının başına büyük bir bela olacak olan Moğol tehlikesinin başlamasına sebebiyet verdi.²¹⁰ Cengiz Han hemen büyük bir ordu hazırlayarak Otrar üzerine gönderdi. Harzem Sultanınada bir elçi göndererek bu savaşın sebebinin Otrar'da öldürülen tüccarlar olduğu bildirildi. Moğol ordusu karşısında Otrar şehri ancak 5 ay dayanabildi. Moğollar şehre girerek halkı şimdiye kadar görülmemiş bir gaddarlıkla katlettiler. Şehir yağma edilerek yakılıp yıkıldı.¹²¹⁸²¹¹ Burada Sultanın gücünüde ölçen Cengiz Han, hızla Harzemşahların şehirlerine saldırmaya başladı. Sırada Buhara ve Semerkant vardı. Bu şehirlerde Moğollara fazla dayanamayarak korkunç yağma ve katliamlara uğradılar. Moğollar, bir şehri alabilmek için çevre eyaletlerden, köy, kasaba ve tarlalardan, açık şehirlerden erkek ahaliyi toplayıp bunları ölüm tehdidiyle kuşatacakları şehrin hendek ve surlarına sürüyorlardı. Bu zavallı halk kaleden atılan oklar ve Moğolların katliamlarıyla hendekleri cesetleriyle dolduruyorlardı. Moğollar bazen bu esirlere Moğol asker elbisesi giydirip ellerinede bayraklar vererek büyük bir kalabalık meydana getirerek düşmanın gözünü korkutmaktaydılar. Bu savaş hilesi sayesinde küçük bir Moğol müfrezesi büyük bir şehri rahatlıkla alabiliyorlardı. Daha sonrada lüzumsuz hala gelen bu esirler ise boğazlanıyorlardı. Buhara esirleri ile Semerkant, Semerkant esirleri ile de Urgenç kuşatılarak teslim alındı. Böylece Moğollar Türk'ü Türk'e kırdırmıştır.²¹² Ortaasya'yı kasırğa gibi kasıp kavuran Moğol istilasını Türk - İslam dünyasında büyük infiallere sebebiyet vermiştir. Ünlü tarihçi İbnülesir: "

Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim.

-
- ²¹⁰- İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 241; M. F. Köprülü, "Harzemşahlar", *İ.A.*, VII, 273; Kramers, "Otrar", *İ.A.*, IX, 457; Cüveyni, *age*, I, 137; İbnülesir, *age*, XII, 316; Abulfaraç, *age*, II, 482; İbnülibri, *age*, s. 8; Barthold, *Türkistan*, s. 491; Grousset, *age*, s. 233; A. Temir, *age*, s. 94.
- ²¹¹- Abulfaraç, *age*, II, 496; İbnülibri, *age*, s. 9; İbnülesir, *age*, XII, 319; Barthold, *Türkistan*, s. 501; Ayn. Müel., *İ.A.*, III, 96; Grousset, *aynı yer*.
- ²¹²- Grousset, *age*, s. 237.

Bu büyük ve deşet verici olay, muazzam musibet gün ve gecelerimizi kararttı, hayatımızı perişan etti. Bölgede yaşayan bütün insanları ve özellikle müslmanları kökünden kazıdı...Moğol istilasını felaketini yazan tarihler bu olayı bütün dehşetiyle ne kadar anlatıp dursalar yine de kıyısından geçmemişlerdir diyebilirim."²¹³

Ermeni müverrih Aknerli Grigor ise Moğol zulmünü şöyle tarif eder. " Bu zamanların dert ve belasından hangi birini yazayım? Baba ve anaların çocuklarından ayrılmalarını mı? sevgili ve akraba muhabbetlerinin zevalini mi? Malların gasp edilmesini ve güzel evlerin yıkılmasını mı? Yakışıklı, zarif gençlerle kızların çırıl çıplak yalın ayak esarete sevkedilmelerini mi? Vay benim fani başım bütün bunlar günahlarımızdan dolayı başımıza gelmiş olsa gerek."²¹⁴ Yine bir Ermeni müvrihi olan Kiragos ise bu zulümleri şöyle tarif eder:" Moğol ordusu geçtiği yerlerde tesadüf ettiği insanları, hatta köpeklere varıncaya kadar bütün hayvanları katli ve imha, ve atlar müstesna olmak üzere kıymetdar elbise ve eşyayı bile tahrip ediyorlardı." ²¹⁵

Cengiz Han'ın İslam dünyasına saldırması yalnız Harzemşahların ani ve korkunç bir şekilde yıkılmasıyla kalmadı. Türk - İslam dünyasında yüzbinlerce insanın ölümüne sebebiyet veren ve bir çok tarihi neticeler doğuran bu istila da Harzemşah Sultanı Alaaddin Muhammed'in sorumluluğu çok büyüktür. Onun gurur ve tamahkarlığı bu istilanın sebebi sayılır. ²¹⁶ Kafesoğlu bu istilaya sebebiyet verenin Sultan olmakla beraber sultanla arası bozuk olan Halifenin cezalandırılması için Cengiz Han'a müracaat ettiğini söyler. Şamanist olan Cengiz Han ise Halifelik tarafından cezalandırılmak istenen Sultan'ın artık korkulacak bir manevi üstünlüğü kalmadığına inanarak bu istilayı gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Halife böyle bir müracaattan dolayı bu istila ve katliamların sorumlularındandır.²¹⁷ Bu gelişmelerden sonra Cengiz Han, Sultan'ı yakalamaları

²¹³- İbnülesir, *age*, XII, 312.

²¹⁴- Aknerli Grigor, *age*, s. 13.

²¹⁵- Kiragos - Dulaurier, " Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar Müverrih Kiragos'tan Müstahrec", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1925, II, s. 142.

²¹⁶- M.F.Köprülü, "Harzemşahlar", *İ.A.*, VI/1, 275.

²¹⁷- Kafesoğlu, *age*, s. 245-6. Halife ile Harzemşahların çekişmesi için bak ("Harzemşahlar" *D.G.B.İ.T.*, IX, 39.)

için komutanlarından Cebe ve Subutay'ı görevlendirdi. ²¹⁸ Uzun mücadelelerden sonra Sultan bir kalede eceliyle öldü 1220-1221. Yerine Oğlu Celaleddin geçti Fakat fiilen Harzemşahlar devleti yıkılmış, Celaleddin'in şahsi gayretleriyle 10 yıl daha varlığını devam ettirebilmişti. ²¹⁹

Cengiz han, dağınık ve teşkilatsız bir halde bulunan kabileleri birleştirerek kurduğu devletin sınırlarını kısa zamanda oldukça fazla genişlettikten sonra Ağustos 1227 de öldü.²²⁰ Yerine oğlu Oktay geçti. Oktay, ileri görüşlü, sağlam karakterli ve askeri bir dehaya sahipti. ²²¹ Babasının Harzemşahlar politikasını yakinen takip eden Oktay, batıya iki ordu gönderdi. Birinci orduyu karadenizin kuzeyine, ikincisini ise komutanlarından Carmoğan'ın idaresinde Celaleddin'in üzerine sevketti.²²² Moğolların sünit kabilesine mensup olan Carmoğan, baş kumandanlığını yürüttüğü ordu 4 tünden oluşuyordu ve bu ordu aileleriyle birlikte hareket ediyordu. Böylece işgal edilen yerlere yerleşilecekti. ²²³ Bu Moğol kalabalığının önünde büyük bir Türk kitlesi göç ederek Anadolu Selçuklu topraklarına akın akın geliyorlardı. ²²⁴ Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat, Moğolların bu tehlikeli gelişi ve Türk göçü karşısında bir dizi tedbir aldı.

²¹⁸- İbnülesir, *age*, XII, 324; Cüveyni, *age*, I, 187; Kafesoğlu, *age*, s. 279.

²¹⁹- Aydın Taneri, *Celaleddin Harzemşah ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 23; Kafesoğlu, *age*, s. 285; Köprülü, *İ.A.*, VI, 275; M.H.Yınanç, *İ.A.*, III, 50.

²²⁰- *Moğolların Gizli Tarihi*, Çeviren Ahmet Temir Ankara 1986, s. 71; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *T.D.V.İ.A.*, VII, 368; Bartkold, "Cengiz", *İ.A.*, III, 97; Ayn. Müel., *Türkistan*, s. 560; Abulfaraç, *age*, II, 523; Kiragos, *agm*, T.M, II, 150;

²²¹- *Gizli Tarih*, s. 192; Abulfaraç, *age*, II, 525; Barthold, *Türkistan*, s. 567.

²²²- Robert Blake - Richard Frye, *History of the Nation of the Archers*, Cambridge, Massachusetts 1954, s. 29; Howart, *Moğol Tarihi*, Çeviren S.Hikmet Baban T.T.K.Kurumu Kütüphanesinde gayrı Matbu Nüsha. III, s. 22; Cüveyni, *age*, I, 213; M.H.Yınanç, "Celaleddin Harzemşah", *İ.A.*, III, 52; Vartan, *age*, s. 225; Kiragos, *agm*, T.M, II, 150; Grigor, *age*, s. 7.

²²³- Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *S.A.D.*, I, s. 2.

²²⁴- Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1967, s. 130; Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1981, s. 65; O.Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 506; F. Sümer, *agm*, I, 3.

b-ALAADDİN KEYKUBAT'IN GÜVENLİK POLİTİKASI

Alaaddin Keykubat daha saltanatının başında meydana gelen bu göç hareketi ve moğol istilasının doguracağı meseleleri göz önünde bulundurarak bir dizi tedbir aldı.

İlk olarak güney sınırında Papalıktan güç alarak bir dizi faaliyete geçen Ermenileri itaat altına almakla başladı. Akdeniz sahilinde bulunan Alaiye'yi alarak burada bir donanma tesis ederek haçlıların Ermenilere güvenerek bölgeye yeni bir sefer düzenlemelerini engelleyerek bütün gücünü Mogollardan gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmeye teksif etti.²²⁵ Konya, Kayseri ve Sivas şehirlerinin surlarını tahkim ettikten sonra doğu sınırlarını güvenlik altına alabilmek için bir takım askeri manevralar gerçekleştirdi. Moğollarla amansız mücadeleler içinde bulunan Celaleddin Harzemşah islam dünyasıyla büyük bir cephe oluşturacağına Ahlat şehrini yağmalayarak Selçuklu topraklarına tehlikeli saldırılarda bulunmaya başladı.²²⁶ Bu gelişmeler Selçuklu - Harzemşah savaşını mecburi kıldı. İki ordu Yassıçimende karşılaştılar ve Selçuklu ordusu Celaleddin'in ordusunu bozguna uğrattı.²²⁷ Bu gelişmeleri yakinen takip eden Moğol orduları komutanı Carmoğan, Celaleddin'i adım adım izlettirdiğinden Celaleddin devamlı yer değiştiriyordu. Bir dağ köyünde adamlarıyla kısırılan Celaleddin buradan da kaçmayı başardı fakat dağlarda bir eşkiya tarafından

²²⁵- İbni Bibi, *Selçukname*, Çeviren M. Nuri Gençosman Ankara 1941, s. Osman Çetin,

"Sultan I. Alaaddin Keykubat ve Selçuklu - Moğol Münasebetleri", *Uludağ Ünivrsitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, IV, s. 112- 131; O. Turan, *İ.A.*, VI, 647; Ayn. müel., *Türkiye Tarihi*, s.131.

²²⁶- Şehabeddin Ahmed Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, Çeviren Necip Asım İstanbul 1934,

s. 115; İbnül Esir, *age*, XII, 418; Abulfaraç, *age*, II, s. 527; " Harzemşahlar", *D.G.B.İ.T*, IX, 54,

²²⁷- Nesevi, *age*, s. 116; İbnül Esir, *age*, XII, 450; Abulfaraç, *age*, II, 528; İbni Bibi, *age*, s. 154;

O. Turan, *İ.A.*, VI, 650; Ayn. Müel., *Türkiye Tarihi*. s. 369; M.H.Yınanç. *İ.A.*, III, 52;

A. Taneri, *age*, s. 71; " Harzemşahlar", *D.G.B.İ.T*, IX, 55.

öldürüldü böylece Selçuklularla Moğollar arasında tampon vaziyeti gören Harzemşahlar devleti yıkılmış oldu. ²²⁸

Celeddin'in ölümünden sonra Moğollar, Erzurum, Diyarbakır ve Meyyafarıkın mıntıkalarını yağmaladılar. Beş günlük bir muhasaradan sonra Mardin yakınlarındaki Sared'i zaptettiler. 15000 kişilik halk kılıçtan geçirildi. peşinden Mardin de aynı akıbeta uğradı. Nusaybin, Araban ve Habur tamamen harap edildi. diğer bir Moğol askeri kolu Musul'a doğru ilerleyerek bu bölgeyi yağma ettiler. ²²⁹ Moğollar yağmaladıkları bu yerlerde öyle büyük bir korku salmışlarki halk silahsız bir Moğol askerine bile itaat etmekte, hatta silahsız Moğol askeri silahını alıp gelene kadar oldukları yerde çakılı kalmışlar ve bu asker silahını aldıktan sonra onları öldürmüştür. ²³⁰ Harzemşahların ortadan kalkması ve doğu ve güneydoğu Anadolu'ya yapılan bu yağma akınları neticesi Carmoğan, Irak Azerbaycan, Ermeniyeye ve Arran'ı ele geçirerek komutanlarına dağıttı. ²³¹

Alaaddin Keykubat, doğudan gelen bu istila selini yalnız askeri güçle durdurulmasının çok zor olacağını hissetti ve Moğollarla siyasi temasları başlatarak onlarla dostluk ilişkileri kurarak gelecek tehlikeyi bertaraf etme yolunu seçti. ²³²

Selçuklu Sultanı 1232 yılında Moğollara bir elçi göndererek onlarla diplomatik ilişkiye girişti. ²³³ Moğol Han'ı Oktay, Emir Şemseddin Ömer isimli bir elçiyi Sultan Alaaddin Keykubat'a göndererek bu diplomatik münasebet devam etti. ²³⁴ Elçi ile gönderilen mesajda Oktay Han, kendisinin dünya hikimi olduğunu söyleyerek dostluğun herkese fayda, düşmanlığın ise zarara vereceğini bildiriyordu. Ayrıca Oktay Han, Alaaddin Keykubad'a dünya hakimiyetini tanıyarak Moğollara tabi "İl" olmalarını tavsiye ediyor ve böylece dostluklarını

²²⁸. Abulfaraç, *age*, II, 529; Nesevi, *age*, s. 157; M.H.Yınanç, *İ.A.*, III, 53; A. Taner., *age*, s. 82.

²²⁹. İbnül Esir, *age*, XII, 450-9; Howart, *age*, III, 22;

²³⁰. İbnül Esir, *age*, XII, 460.

²³¹. Howart, *age*, III, 53.

²³². O. Çetin, *agm*, s. 113.

²³³. O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 376; Ayn. Müel., *İ.A.*, VI, 655.

²³⁴. İbni Bibi, *age*, s. 183; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1980, s. 308.

kazanıp ülkesinin Moğol istilasından uzak olacağını ima ediyordu.²³⁵ Bu gelişme karşısında Alaaddin Keykubad, bir elçilik heyeti ve kıymetli hediyeler göndererek Moğlların isteklerini kabul etti ve Moğollardan gelecek tehlikeyi şimdilik bertaraf etti.²³⁶ Celaleddin Harzemşah'ı yenerek büyük itibar kazanan Alaaddin Keykubat bu durumu gurur meselesi yapmayarak hemen Moğollara istedikleri hediyeleri göndermesi O'nun izlediği emniyet politikasının ne kadar ileri görüşlü olduğunu ortaya koyar. Zira Moğollar hemen bütün Türk kültür müesseselerini kabul ettikleri gibi Türk cihan hakimiyeti telakkisini de benimsediklerinden dünyada tek hakim olma siyasetini takip ediyorlardı. Fakat bir taraftan da Selçukluların gücünden çekindiklerinden yumuşak bir üslup kullanmayıda ihmal etmemişlerdi. Bununla birlikte Selçuklu ülkesinde karışıklıklar çıkarmanın yollarını arayan Moğollar, Selçuklu ülkesine göç eden kalabalık kitleler arasında casuslarını göndermeyi ihmal etmiyorlardı. ²³⁷ Keykubat ise bu dostluk atmosferinden istifade ederek Harzemşahlarla giriştikleri mücadelede harap olan doğu sınırlarını tahkim ederek kaleleri tamir ettirdi. Harzemşah askerlerini çeşitli yerlere ikamet ettirdi. Orduda bir takım yenilikler yaptı.²³⁸ Keykubat genç yaşta 1237 de vefat etmesi bu tedbirlerin tam manasıyla gerçekleşmesini engelledi. ²³⁹ Yerine geçen Gıyaseddin Keyhüsrev babasının tedbirlerini almayı bıraktığı gibi devlet yönetimindedede bir takım zaaf lar gösterdi.

Selçuklu ülkesinde 1240 yılında başlayan ve adına Babailer hareketi denilen büyük bir ayaklanma baş gösterdi. Bu ayaklanma güçlkle bastırıldı fakat Alaaddin Keykubad'ın mamur ve güçlü olarak bıraktığı devlet oldukça güç kaybetmiştir. ²⁴⁰

²³⁵- İbni Bibi, *age*, s. 184; O. Çetin, *agm*, s. 114; O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 385; Ayn. Müel., *İ.A.*, aynı yer; Ayn. Müel., *Cihan Hakimiyeti*, s. 309.

²³⁶- İbni Bibi, *age*, s. 185; Abulfaraç, *age*, II, 532; O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 386; Ayn. Müel., *İ.A.*, aynı yer; Ayn. Müel., *Cihan Hakimiyeti*, aynı yer; F. Sümer, *agm*, S.A.D, s. 6.

²³⁷- Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, Ankara 1992, s. 67;

²³⁸- O. Turan, *İ.A.*, VI, 656.

²³⁹- İbni Bibi, *age*, s. 188; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, X, 382.

²⁴⁰- Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980, s. 55; Ayn. Müel., "Babailer", *T.D.V.İ.A.*, IV, 374; Ayn. Müel, *Kalenderiler*, s. 69; Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara 1984, I,68;

Abulfaraç, *age*, II, 539; İbni Bibi, *age*, s. 206; O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 420; Ayn. müel.

Carmoğan, Anadolu'da cereyan eden bu gelişmeleri yakinen takip ettiği bir sırada felç oldu ve artık fiili olarak komutayı yardımcısı Baycu Noyan'a bırakmak durumunda kaldı. ²⁴¹ Baycu Noyan, Moğlların Bisuit kabilesine mensup olup Oktay Han'ın karısı tarafından bu göreve getirilmiştir. ²⁴² Baycu Noyan, hırsı ve Oktay Han'ın yerine geçen dul karısı Törekene'ye olan itimadı ile hareket ederek Selçuklu topraklarına saldırmaya başladı.

c - KÖSEDAĞ SAVAŞI

1242 yılı sonbaharında Baycu, büyük bir orduyla Selçuklu topraklarına girdi. Ordusunun önemli bir bölümünü Ermeniye bölgesi Ermenileri oluşturmaktaydı. ²⁴³ Erzurum kısa zamanda Moğlların eline geçti ve tahrip edildi. Baycu, Selçukluların tepkisini ölçebilmek için Mugan'a geri çekildi. Aynı zamanda kışın ağır geçmesi de geri çekilmelerinde etkin olmuştu. ²⁴⁴ Selçuklu meclisi Moğol tehlikesine karşı toplanarak alınacak tedbirleri görüştüler. Bütün Selçuklu kuvvetlerinin sevk edilmesinden başka Müslüman ve Hıristiyan tabiler ve komşu devletlerden yardım istenip onlara elçiler gönderilerek tehlikenin boyutları anlatılma yoluna gidildi. Ücretli askerler temini için büyük meblağlar ayrıldı. Selçuklu devletine tabi Çukurova Ermenilerine haber gönderilerek daha önce yapılmış olan barış gereği göndermeleri gereken askerlerin yanında daha fazla yardım istendi. elçiler her gittiği ülkede "Eger bu meselede ağır davranılırsa

Gıyaseddin Keyhüsrev II", İ.A. VI, 623; Kafesoğlu. İ.A., X, 384; C. Alptekin, D.G.B.İ.T, VIII, 303.

- ²⁴¹- Chi Tang, Moğllar Döneminde İslam Alemiyle İrtibata Geçen Şahıslar. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1969, s. 155; Aknerli Grigor, age, s. 15; Blake - Frye, age, s. 39; Cleaves, age, s. 143; Howart, age, III, 53.
- ²⁴²- Kiragos, age, T.M, II, 140; Howart, age, III, 63.
- ²⁴³- Kiragos, age, T.M, II, 141; Aknerli Grigor, age, s.16; İbni Bibi, age, s. 213; Blake- Frye, age, s. 4 1;Abulfaraç, age, II, 541; C. Alptekin, D.G.B.İ.T., VIII, 304; Turan, Türkiye Tarihi, s. 427; Ayn.Müel., İ.A., VI, 624.
- ²⁴⁴- İbni Bibi, age, s. 214; O. Turan, İ.A., VI, 625; Ayn. Müel., Doğu Anadolu Türk devletleri Tarihi, İstanbul 1980, s. 27.

Allah göstermesin iş işten geçmiş olur. Şüphe yokki Selçuklu devletine ulaşacak bir felaket az bir zaman sonra sizin memleketlerinizi de kaplayacaktır." ²⁴⁵

70000 i bulan Selçuklu ordusu Sivas'da beklerken Baycu Noyan komutasında, Gürcü ve Ermeni askerleri de dahil olmak üzere Moğol ordusunun hareket ettiği haberi geldi. İleri görüşlü Devlet adamları Moğolları Sivas'da karşılamayı isterken sultan Gıyaseddin ve etrafı düşmanı karşılama konusunda tereddütle karışık bür korku içinde hareketle Erzincan'a doğru yürünerek Moğolları yeneceklerini ileri sürdüler ve ordu Sivas'da gecikmeli de olsa hareket etti. Köseadağ mevkiinde Moğollarla ciddi bir savaş yapmadan askerlerin büyük bir kısmı ve Sultan savaş meydanından kaçtılar. Moğllar önce bu işin bir savaş taktiği olduğunu zannettiler. Fakat ilerleyen zamanda böyle bir şey olmadığı anlaşılınca Sultanın çadırları yağma edilerek Selçuklu ordusu Köseadağ mevkiinde Moğollara mağlup olmuş oldu. ²⁴⁶

Köseadağ savaşı Selçuklular için yıkılma döneminin başlangıcı oldu. artık ülkede tam bir kaos yaşanırken Selçuklu elçilerinin dediği gibi felaket tüm İslam aleminin başına sarılıyordu.

²⁴⁵- İbni Bibi, *age*, s. 215; O. Turan, İ.A., aynı yer; Ayn. Müel., *Türkiye Tarihi*, s. 431.

²⁴⁶- Kerimüddin Mahmud Aksarayi, *Selçuki Devletleri Tarihi*, Çeviren M. N. Gencosman Ankara 1943, s. 130; İbni Bibi, *age*, s. 216; Abulfarac, *age*, II, 542; Aknerli Grigor, *age*, s. 17; Kiragos, *age*, T.M.,II, 182;

O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 436; Ayn. Müel., İ.A, VI, 626; Ayn. Müel., *Doğu Anadolu*, s. 28;

C. Alptekin, *D.G.B.İ.T.*, VIII, 305; Howart, *age*, III, 64; A. Sevim, *Genel Çizgileriyle*, s. 38;

F. Sümer, *agm*, S.A.D, I, 9.

III. BÖLÜM

A- MOĞOLLARIN ORTADOĞU'YA YAYILMALARI

a- ERMENİ BARONU HETUM'UN FAALİYETLERİ

Baycu Noyan, bu beklenmedik zaferin peşine hemen Selçuklu ordusunu takibe koyuldu. Sivas'a gelen Moğollar, şehrin kadısı ile görüşerek halka dokunulmamak şartıyla şehre girdiler ve üç gün süren yağmadan sonra da buradan ayrıldılar.²⁴⁷ Kayseri şehri ise surlarının sağlamlığı sayesinde Moğollara karşı dayandığı sırada bir Ermeninin ihaneti neticesi düştü ve şehir yağma edilerek harabe haline getirilirken halkı da kılıçdan geçirildi.²⁴⁸ Kayseri'nin tahribinden sonra Moğollar, kışlık karargahlarına dönerken yolda Erzincan'a uğrayıp istedikleri altın ve kıymetli eşyayı alamayınca mancınıklarla şehrin surlarını yıktılar ve şehre girdiler. Yağma ve katliamdan sonra şehir harabeye döndü. Moğollar arasında şiddetiyle ünlü olan Baycu, kolayca kazandığı Köseadağ zaferiyle Selçuklu ordusunun zayıflığını görüp bazı şehirleri tahrip, yağma ve savaşız aldığından, ikinci bir seferle Anadolu'nun istilasını tamamlamak düşüncesiyle Karargahı olan Mugan'a geri döndü.²⁴⁹ Köseadağ bozgunu üzerine Amasya'ya kaçan Selçuklu veziri Mühizibüddin Ali, hiç kimseye danışmadan

²⁴⁷. İbni Bibi, *age*, s. 219; B. Darkot, " Sivas", İ.A. X, 571.

²⁴⁸. İbni Bibi, *age*, s. 220; B. Darkot, " Kayseri", İ.A. VI, 485.

²⁴⁹. Abulfarac, *age*, II, 544.

Baycu'nun peşinden ona yetişerek Mugan'a gitti. Bu başarıya rağmen Selçuklu gücünden çekinen Carmoğan tabi olmaları kaydıyla Selçuklularla barış yaptı. Fakat bu anlaşma resmi olmadığından yeni bir elçilik heyeti Batu Han nezdine giderek bu anlaşmayı resmiyete döktüler.²⁵⁰

Konunun başından beri Ermenilerin devletler arasındaki tutumunun bir panoraması çizilmeye çalışılmıştır. Zira Ermeniler ikili ilişkilerde daima kaypak bir politika izlemişler ve kendi varlıklarını her şeye rağmen devam ettirmeye çalışmışlardır. Selçuklular ise Ermenilerin bu tutumlarına rağmen onlara karşı daima İslam hukukunun icaplarına göre davrandığı görülmektedir. Köseadağ savaşı öncesi Ermeniler, Selçuklulara 3000 asker yardımı sözü vermişlerdi. Fakat gönderdikleri askerler oldukça yavaş davranarak savaş meydanına varmamışlar, Kayseri yakınlarında savaşın neticesini beklemişler. Şayet savaş Selçukluların lehine neticelense idi Ermeniler hemen savaş meydanına girip Selçuklulardan yana tavır koyarak yalandan onlarla beraber olduklarını göstereceklerdi. Fakat Moğollar galip geldiğinden Ermeniler hemen ülkelerine çekildiler.²⁵¹ Ermeniler bununla da yetinmeyerek Selçuklu Sultanı Keyhüsrev'in annesi ve haremi Moğolların eline esir düşmemek için Çukurova üzerinden Mısır'a kaçarlarken Ermeni Baronu Hetum tarafından yakalanarak derhal Baycu Noyan'ın kararğahına yollandı.²⁵²

Ermenilerin bu tutumu ani olarak ve ya Moğolların baskısı neticesi olmamış, bilakis daha haçlı seferleri başlamadan Papalığa müracaat ederek Türklerden kurtulmak için yardım taleplerinde bulunmalarının bir neticesidir. Papalık mezhebi taassup yüzünden Ermenilere ilk zamanlar pek güvenememiş fakat zamanla Ermenilerin yardımından yoksun bir haçlı seferi artık başarılı olamayacağı ortaya çıkmıştı. Ermeniler ise mezhep problemini her zaman gündemde tutmaktalar ve haçlı seferleri esnasında Frankların tutumu yüzünden böyle problemlerle uğraşmayacağı bir müttefik sayesinde bölgede güçlü bir devlet kurabilme arzularını su yüzüne çıkardılar. Bu müttefik daha ilk ortaya çıktıkları günden beri Müslümanların amansız düşmanıydı. Ermeni din adamları

²⁵⁰- Abulfarac, *age*, II, 548; Bartholt, "Batu Han", İ.A, II, 352.

²⁵¹ - İbni Bibi, *age*, s. 215; Abulfarac, *age*, II, 542; Howart, *age*, III, 65;

²⁵² - Abulfarac, *age*, II, 543;

ve feodal beyler Moğolları yakinen takip ettikleri anlaşılmaktadır. Zira Moğol ordusunda bir çok Ermeni askeri bulunduğundan onların faaliyetleri hakkında haber almak kolaydı. Ermeniler bu istihbaratlar doğrultusunda Köseadağ savaşının neticesini beklemişler, savaşın sonucu bekledikleri gibi Selçukluların aleyhinde tezahür edince ilk fırsatta Moğollara yaranmak için Sultanın haremını Moğollara teslim etmişlerdir. Bununla da kalmayarak Selçuklu ülkesine tecavüzlerde bulunmuşlardır ²⁵³

Fakat Moğolların merkezinde idareyi Oktay Han'ın dul eşi Törekine Hatun elinde tuttuğundan Baycu tek başına bu bölgede daha fazla duramadı. Zira merkezde bazı idari sıkıntılar olduğundan Baycu, içerilere çekilmek zorunda kalınca Sultan'a Ermenilerden intikam alma fırsatı doğdu. Tarsus'a kadar yapılan yağma ve cezalandırma akını tam başarıya ulaşacağı sırada Sultan hastalandı ve Selçuklu ordusu barış yaparak geri çekildi. ²⁵⁴

b- HETUM'UN KARAKURUM'A SEYAHATI

Hetum, Moğolların bu galibiyeti karşısında hemen bir elçilik heyeti hazırlayarak kıymetli hediyelerle Baycu nezdine gönderdi. Bu heyeti Baycu, Carmogan'ın hıristiyan olan dul karısıyla birlikte karşıladılar. Carmogan'ın hıristiyan karısı Ermeni elçilik heyetinin başı olan din adamını yeni hıristiyan olan erkek kardeşiyle tanıştırmak onlara çok büyük iltifatlarda bulundular. ²⁵⁵ Elçilik heyeti geri dönünce Hetum, Fransa kralı IX . Louis'in de teşvikiyle Antakya Kontu VI. Bohemod ile barışarak ona kız kardeşini verdi. Böylece bölgede haçlılar ve Ermeniler lehine önemli fırsatlar doğmaya başlamış oluyordu. ²⁵⁶ Moğolların bölgedeki önemini Akdeniz hıristiyan devletçikler arasında ilk kavrayan Hetum, Moğollarla daha iyi ilişkilere girebilmek için kardeşi Smbat'ı Moğolların başkentine yolladı. Böylece Moğolları tekrar Türkler üzerine

²⁵³ - Bazı Batılı ve Ermeni yazarlar Hetum'un çaresiz kaldığı için Sultanın haremını Baycu'ya teslim ettiğini söyleyerek olayı örtbas etmeye çalışmaktalar. bunun için bak.(Nersesyan, *agm*, s. 752; Morgan, *age*, 204.)

²⁵⁴ - İbni Bibi, *age*, s. 226; Abulfarac, *age*, II, 545;

²⁵⁵ - Dulairier- Kiragos, *age*, T.M, II, 185; Howart, *age*, III, 79.

²⁵⁶ - Runciman, *age*, III, 251.

çekebileceklerdi ve Moğollar doğu hıristiyanlığı için bir kurtuluş ümidi olacaktı.²⁵⁷

Moğollar 1246 yılında büyük bir kurultay toplayarak Tğregene Hatun'un yerine geçecek Han'ın seçimini yapacaklardı. Tğregene Hatun'un naibliğinden memnun olmayan Moğol prensleri 24 agustos 1246 da Güyük'ü Han seçtiler.²⁵⁸ Ermeni Baronu Hetum bu kurultaydan haber alarak hemen kardeşi Başkomutan Smbat'ı kıymetli hediyelerle Karakurum'a gönderdi. ²⁵⁹ Smbat, 1248 yılında Karakurum'a ulaştı. Büyük iltifatlarla karşılaşan Smbat, Selçukluların ellerinden aldıkları yerleri tekrar zaptetmeleri için yardım sözü aldı. Güyük, Hetum'un kendisine şartsız bağlanmak istemesini de ayrıca sevinçle karşıladı. Smbat'ı hediyelerle ve hakim oldukları yerlerin dokunulmazlığını garanti eden bir yarlık ile geri yolladı. ²⁶⁰

Hetum bununla da yetinmeyerek Smbat'ı bu sefer Baycu'ya ve Sayın Han'a gönderdi. Sayın Han hıristiyanları çok seviyordu. Smbat'ı nazik bir şekilde karşıladı. Ona altın bir yarlık verdi. Dönüşte Hetum'a hitaben yazılmış fermanlar ve daha Leo zamanında Selçukluların eline geçen toprakların Ermeniler tarafından geri alınmasına mücade ediliyordu. ²⁶¹ Böylece Moğolların sonsuz teveccühünü kazanan Hetum, kendinden emin adımlarla arzularını yavaş yavaş gerçekleştiriyordu.

Fakat bu sıralarda Güyük ölmüş, yerine naibe olarak Oğul Gaymiş geçmişti. ²⁶²

Bu gelişmeleri yakinen takip eden Hetum, kardeşi vasıtasıyla hazırladığı zemini dahada sağlamlaştırmak için Karakurum'a bir seyahat hazırlığına başladı. Zira Moğolların taht mücadeleleri bitmiş, Mönke Han moğol tahtına geçmişti.²⁶³

Abulfarac'ın ifadesine göre Hetum, büyük Mönke Han'a hizmet etmek için yola koyulmuş.²⁶⁴ Selçuklulardan korktuğu için kendisinin değil, bir elçisini

²⁵⁷ - Nersesyan, *agm*, 752; Howart, *age*, III, 80; Runcıman, *age*, aynı yer.

²⁵⁸ - Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çeviren R. Uzmen İstanbul 1980; Abulfarac, *age*, II, 546.

²⁵⁹ - Dulairier - Kiragos, *age*, T.M, II, 192.

²⁶⁰ - Dulairier- Kiragos, *age*, T.M, aynı yer; Runcıman, *age*, III, 252; Howart, *age*, III, 80

Nersesyan, *agm*, s.75; Smbat, *age*, s. 88. .

²⁶¹ - Aknerli Grigor, *age*, 18-19; Howart, *age*, III, 81; Blake - Frye, *age*, s. 47.

²⁶² - Grousset, *age*, s. 265.

²⁶³ - Abulfarac, *age*, II, 553; Barthold, *age*, s. 601;

Moğollara gönderdiğini yayan Hetum, Selçuklu topraklarını kılık değiştirerek katetti. ²⁶⁵ Önce Baycu'yu ziyaret eden Hetum, ardından da Çukurovadan gelecek hediyeleri bekledi. Zira köylü kıyafetiyle buralara geldiğinden kıymetli hediyeler götürmemişti. Hediyeler gelince Batu Han'ın yanına gitti.²⁶⁶ Batu ve oğlu Sartak tarafından kabul edilen Hetum vakit kaybetmeden Mönke'nin karargahına ulaştı. 13 Eylül 1254 de Mönke'nin huzuruna çıktı. Mönke onun kendi isteğiyle çok uzaklardan geldiğini öğrenince bütün isteklerinin yerine getirilmesini emretti. Howart'ın ifadesine göre de Mönke Han vaftiz olarak hıristiyanlığı seçeceğini söylemiştir. ²⁶⁷ Mönke Han kendi imzasını taşıyan bir yarlıg vererek Hetum ve tebasının aleyhinde hiç kimse tecavüzde bulunamayacaktı. Ayrıca bütün kilise ve din adamlarının vergiden muafiyetine dair ayrıca bir ferman daha verdi. ²⁶⁸ Mönke bununlada kalmayarak Hetum'a, kardeşi Hulagu Han komutasında büyük bir Moğol ordusunun Bağdat'a saldıracağına, hıristiyanların can düşmanı halifeyi öldüreceğine ve kutsal toprakları hıristiyanlara vereceğine dair talimat verdiğini de işaret etmektedir.²⁶⁹ Hetum bu müjdeden sonra ülkesine dönmek için Mönke Han'ın yanından ayrılarak Hulagu Han'ın yanına uğradı. Buradaki görüşmeler hakkında her hangi bir bilgi olmamasına rağmen gelişmeler onların Moğollarla Ermenilerin beraber hareket edeceklerine dair bir görüşme yaptığı muhakkaktır. Hetum, artık Moğollar nezdinde Hıristiyanların önde gelen lideriydi. Moğollarla Hıristiyanları Müslümanlara karşı birleştirerek Kutsal toprakları kurtarıp kendisi bölgede büyük bir kral olacaktı. ²⁷⁰

²⁶⁴ - Abulfarac, *age*, II, 555.

²⁶⁵ - Abulfarac, *age*, II, 556; L. Arpe, *age*, s.205.

²⁶⁶ - J. Boyle, " The Jorney of Hetum I, King of Litle Armenia, to the Lourt of the Great Khan Mönge", *The Mongol World Empire*, London 1977, s. 179; Bretschneider, *Mediavel Researches From Easter Asiatic Sources*, London 1888, I. s167; Vardan, *age*, s. 230; Howart, *age*, III, 21; Nersesyan, *agm*, s. 752; Runcıman,*age*,III, 253; Grousset, *age*, s. 272.

²⁶⁷ - Howart, *age*, III, 21.

²⁶⁸ - Dulairier - Kiragos, *age*, T.M.,II, 200; J. Boyle, *age*, s. 181; Bretschneider, *age*, I, 168.

²⁶⁹ - Hayton, *Document Armeniens des Croisades*, II, 164-6 dan naklen Grousset, *age*, s. 273.

²⁷⁰ - Runcıman, *age*, III, 254.

B- PAPALIK - MOĞOL GÖRÜŞMELERİ

a- PAPA IV. INNOCENTUS

Moğollar, Cengiz Han'dan itibaren Orta Asya'dan başlattıkları istila hareketiyle dünya tarihinde büyük önem kazandılar. Göçebe kabilelerden kısa zamanda teşkilatlı bir ordu teşkil eden Cengiz ve oğulları Karadeniz'in kuzeyinden Polonya Macaristan içlerine; İran üzerinden Irak ve Suriye'yi geçerek Akdeniz'e dayanmışlardı. Medeni yerleşik hayatın hakim olduğu Orta Doğu topraklarında bu istila çekirge istilası gibi kasıp kavurdu. Aslında bu istiladan 150 yıl önce başlayan ve aralıklarla devam eden haçlı seferleri bölge halkını ızdırap içinde bırakmıştı. Bu siyasi kriz ve sıkıntılar üzerine gelen Moğollar taze bir güç olarak varlıklarını hemen hissettirdiler. Haçlı seferleri neticesi kurulan Kontluklar ki bunlar Kudüs, Akka, Sayda ve Antakya'dır. Papalığın Fransa ve İngiltere krallıklarının himayesinde idiler. Fakat bölgede Haçlılar açısından beklenen başarıyı gösteremiyorlardı. Mahalli Müslüman emirler devamlı surette bu kuruluşları rahatsız ederek bölgeden söküp atmaya çalışıyorlardı. Batı Hıristiyan alemi ise; Haçlı Seferleri için ileri karakol vazifesi görecek bu yerleri muhafaza etmek istiyordu. Avrupa Hıristiyan alemi, İslam dünyasına karşı başlattıkları amansız mücadeleyi kazanabilmeleri, Kudüs'ü nihayi olarak kurtarabilmeleri için bu devletçiklerin devamı şarttı. Bu siyasi ve sosyal gelişmeler cereyan ederken zuhur eden Moğolları tarafına çekebilen siyasi konjüktürü lehine çevirebilecekti.

Moğollar istila ettikleri Macaristan ve Polonya'dan Rusya içlerine çekilince Hıristiyan batı alemi, korkudan sıyrılıp onları Hıristiyanlığa davet etmek ve Müslümanlara karşı birlik kurmaya heveslendirdi.²⁷¹ Ortaçağ Avrupa'sında Doğu Hıristiyanlığını, kutsal yerleri ve Kudüs'ü kurtaracak olan Rahip - Kral Jhon efsanesi alaka görüyor, kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu güçlü kuvvetli Kralın hikayesi Moğol Han'larıyla özdeşleştirilip Hıristiyanların Moğollar tarafından kurtarılacağı Avrupa'da genel kanaat haline gelmişti.²⁷²

²⁷¹ - Denis Sinor, "Mongols and West Europa". *The Mongol World Empire*. London 1965,

s. 516; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*. Ankara 1987, s. 70; Bretschneider, *age*, I, 113; Runciman, *age*, III, 217.

²⁷² - Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Ankara 1987, s. 249; Claude Cahen, "The Mongols and the Nearest", *The History of Crusades*. III, London 1969, 721; Arnolt, *İntişarı İslam Tarihi*, Ankara 1982, s. 226; D. Sinor, *agm*, 517; Runciman, *age*, III, 217.

Papa IV. Innocent, Hıristiyanlık dininin önemli problemlerinin çözüldüğü Konsillerden sayılan I. Lyon Konsilini 1245 de topladı. Bu konsilde faydasız itikadi tartışmalara yer vermeden iki elçilik heyetinin Moğollara gönderilmesi kararını çıkardı ve Moğollarla ilgili tartışıldı.²⁷³

b- PAPA'NIN ELÇİLERİ PLAN DE CARPİNİ VE ASCELİN'İN SEYAHATI

Elçilerden casuslukla görevli Plan de Carpini, Macarların da tesiriyle kuzey yolunu takip etti. Diğer elçi Ascelin ise Kutsal topraklara giderek oralarda yaşayan dindaşlarının genel durumunu öğrendi. Ascelin, burada Simon isimli bir Rahip ile birlikte Tiflis'e hareket etti. Tiflis'de 1240 dan beri faaliyet gösteren Dominiken manastırına uğradılar ve manastırın rahibi Guichad de Cremona'yı de alarak Moğol ordusu komutanı Baycu'nun karargahına ulaştılar.²⁷⁴ Papa'nın elçisi Ascalin, diplomatik nezaketten mahrum bir şekilde Baycu'dan Moğolların Doğu Avrupa'da yaptıkları katliamı hatırlatarak böyle katliamlardan vaz geçmelerini ve Papa'nın manevi otoritesini kabul etmeye davet etti. Bu küstahlık karşısında çok sinirlenen Baycu, elçileri idam etmeye karar verdi. Fakat bu sırada karargaha ulaşan Elçigiday bu idamı durdurdu.²⁷⁵ Moğolların Bağdat'a ve İsmaililere karşı yapacakları sefere kumanda edecek olan Elçigiday, Oktay'ın hocası İlüge'nin kardeşiydi.²⁷⁶ Baycu, Büyük Han'ın yanından Elçigiday ile gelen ve yanında Papa'ya gönderilmiş olan mektubu taşıyan, Papa'nın diğer elçisi Plan de Carpin ile Ascalin'i geri gönderdi. Baycu, Papa'ya verilmek üzere bir mektup verdi ve onlara refakat etmeleri, elçilik görevi ifa etmeleri için de Aybek ve Sergis isimli iki Hıristiyan Moğol'u görevlendirdi. 1247 temmuzunda Baaycu'nun karargahından ayrılan bu heyet 1248 yılı başlarında Roma'ya ulaştı.²⁷⁷

Papa'ya gönderilen mesajda: " Kalelerinizi bize kayıtsız şartsız teslim edin. Biz biliyoruz ki siz bizimle barış yapmak istiyorsunuz. Eger bu mektuba

²⁷³ - Gino Borghezi, " Papalığın Moğollarla Münasebetine Dair", *Ülkü Mecmuası*, VII, S.42, istanbul 1936, s.450; M. Aydın, *Genel Konsiller*, s. 31; Howart. *age*, III, 101; D. Smor, *agm*, s. 517.

²⁷⁴ - Grousset, *age*, s. 332.

²⁷⁵ - Grousset, *age*, s. 332; J. Boyle, "The İlhans of Persia and the Chritian West", *The Mongol World*, London 1971, s. 554.

²⁷⁶ - Barthold, *Türkistan*, s. 595.

²⁷⁷ - Grousset, *age*, s. 333.

inanmıyorsanız bizim bildiğimiz sizin tekrar savaş istediğinizdir. Savaşın sonra ne olacağını Allah'tan başka kimse bilemez."²⁷⁸ Bu cevap Papa'nın teşebbüsünün başarılı olmadığını, aksine çok tehlikeli bir düşman kazandığını gösteriyordu. Papa, bu mektuba cevabı Aybek ve Sergis ile 22 Kasım 1248 de gönderdi. Mektupta, Moğolların yaptıkları hatadan dolayı pişmanlık duymalarını ve özür dilemelerini istiyordu. ²⁷⁹ Papa'nın gönderdiği diğer elçi Carpini ise 16 Nisan 1245'de Lyon'dan hareket etmişti. Nisan 1246'da Batu Han tarafından kabul edildikten sonra Büyük Han'a yollanan Carpini 22 Temmuz'da İmparatorluk başşehrine ulaştığında Hanlık seçimi yapılıyordu. Bu seçim merasimi neticesi Güyük İmparator olarak seçilmişti.

Güyük, Hıristiyanlığın Nasturi mezhebine meyilliydi. Nasturilerin dini ayinlerini Han'ın otağı önünde yaptıklarına şahit olan Carpini, Han'ın belli başlı nazırları, Lalası Kadak ve mühürdarı Cingay'ın Nasturi olduğunu görmüştü. Güyük Han'ın bir diğer nazırı Rabban Ata ise Hıristiyanların din işlerini yürütülmesinden sorumlu Suriye'li bir Hıristiyandı. Carpini, bu Hıristiyanların aracılığı ile Güyük Han ile görüşebildi. Fakat Han'ın cevabı Hıristiyan Avrupa için hiçte umut verici olmadı. Güyük, her hangi bir Hıristiyan mezhebini kabulden evvel Papa'nın bizzat nezdine gelip kendisine bağlılıklarını ve saygılarını bildirmesi gerektiğini söyledi. Carpini, bu olumsuz intibalardan sonra Mayıs 1247 de Elçigiday ile birlikte buradan ayrıldı. ²⁸⁰ Carpini'nin getirdiği istihbarat Papa IV. İnnocent'in gözünü korkutmuştu.

c-KRAL LOUIS

Fakat Fransa Kralı Louis bütün ısrarlara rağmen Moğollarla ilişki kurmaya gayret ediyordu. Louis, Moğollar sayesinde Müslümanlar üzerinde kesin politik avantajlar sağlamayı ve Moğolları Hıristiyanlığa kazanmayı arzu ediyordu. ²⁸¹

²⁷⁸ - J. Boyle, *agm*, s. 55, D. Sınor, *agm*, 521; Grousset, *age*, s. 333.

²⁷⁹ - Rasony, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, si 183; D. Sınor, *agm*, s. 521; Grousset, *age*, s. 333.

²⁸⁰ - Dossou, *Moğol Tarihi*, İstanbul 1328, s. 255; Deguignes, *Türklerin, Hunların, Moğolların ve Sair Tatarların Tarihi*, V, İstanbul 1926, s. 203-8; Grousset, *age*, s. 263; Runciman, *age*, III, 221.

²⁸¹ - D. Sınor, *agm*, s. 522.

Avrupada bu ilginç tartışmalar devam ederken Elçigiday, Mayıs 1248 de Louis'e ilgi çekici bir mektup taşıyan Davit ve Marcus isimli iki doğulu Hıristiyan elçi yolladı. Bu elçiler Moğolların Hıristiyanlık için duydukları sempatiyi mübalagalı ifadelerle anlattılar. Moğolların batı orduları komutanı Elçigiday, doğu Hıristiyanlarını Müslümanların boyunduruğu altından kurtararak serbestce dini ibadetlerini yapabilmeleri için Güyük Han tarafından tevdi edilen görevden bahsediyordu. Elçigiday, Fransa Kralı Louis'e Moğolların kilise ayırt etmeksizin Latin, Grek, Ermeni, Nasturi ve Yakubi bütün Hıristiyanları koruyacaklarını bildiriyordu. Hatta Elçigiday, Müslümanların elinden Bağdat'ı almak için muhtemelen bir iki sene sonra hareket edeceğini; Louis'in ise bu sırada Mısır'a saldırmasını istiyor, böylece kutsal toprakların Hıristiyanların eline kolaylıkla geçebileceğini anlatıyordu.²⁸² Bu elçilerin gelişi pek de sürprizle karşılanmadı. Zira elçilerin gelişinden bir kaç ay önce Kıbrıs Kralı, Louis'e bir mektup vermişti. Bu mektup, Kıbrıs Kralının akrabası olan ve Güyük Han'ın yanına gidip iltifatlara nail olan Ermeni Baronu Hetum'un kardeşi Smbat tarafından gönderilmiş, ve Moğolların genel durumu hakkında oldukça önemli bilgiler vardı. Mektupta, Moğollar arasında Hıristiyanlığın hızla yayılmasından bahsediliyor ve kısa bir zaman öncede bizzat Han'ın Hıristiyan olduğu haberi veriliyordu. Mektubu yazan Smbat'a göre, " Hıristiyanlara karşı günah işlemiş olan Müslümanların hesap verme zamanı gelmiştir. Daha önceleri Hıristiyanlara dehşet saçan Müslümanlar şimdi yaptıklarının cezasını iki kat çekmelidirler."²⁸³ Louis, Smbat'ın mektubu ve Elçigiday'ın elçilerinin gelişi karşısında çok sevindi. Vakit geçirmeden Elçigiday'a Arapça bilen Dominiken Andre ve kardeşi Cuillame başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi. Elçilerin yanında Hıristiyanlığı kabul etmiş (edecek) olan Güyük Han için uygun bir hediye sayılan taşınabilir bir çadır - kilise ile bunun mihrabı için gerekli kutsal emanetler ve diğer dünyevi bazı hediyeler vardı.²⁸⁴

Louis'in gönderdiği elçiler Nisan - Mayıs 1249 da Elçigiday'ın karagahına ulaştılar. Fakat Elçigiday hiç vakit kaybetmeden bu heyeti Karakurum'a gönderdi. Bu sıralarda Güyük Han ölmüş, yerine ise karısı Oğul Kaymış yeni bir Han

²⁸² - Runciman, *age*. III. 222; Howart. *age*. III. 108-9; Grousset, *age*, s. 333; D. Sinor. *agm*, s. 522;

J. Boyle, *agm*, s. 554; Barthold, *Türkistan*, s. 615.

²⁸³ - Barthold, *Türkistan*. s. 616.

²⁸⁴ - Runciman, *age*. III. 222.

seçilene kadar naibe olarak tahta oturmuştu. ²⁸⁵ Naibe Oğul Kaymış, bu misyoner elçileri iltifatla karşıladı. Fakat Louis'in hediyelerini vasalın metbuuna gönderdiği haraç addetti. ²⁸⁶ Moğol ülkesinde hanedan arasında cereyan eden hakimiyet mücadelesi yüzünden arzu edilen sefere çıkılamayacağını bildiren Naibe, daha önceki insanların başına gelenlerin kendi başlarına gelmemesi için yıllık vergi ödenmesi gerektiğini Louis'in elçilerine bildirdi. ²⁸⁷

Louis, bu haberleri getiren elçilik heyetini kabul ettikten sonra hayal kırıklığı içinde bir daha Moğollarla irtibata geçmemeye karar verdi. Bu son diplomatik gelişmeye zemin hazırlayan Elçigiday ise saltanat mücadelesine karıştığı için Mönke Han tarafından idam edildi. ²⁸⁸ Naibe Oğul Gaymış'dan sonra başa geçen Mönke Han devrinde İslam dünyasına karşı Moğol Papalık ittifakı için yeni bir ümit doğdu, fakat bu olumlu gelişmeden Louis haberdar olamamıştı. ²⁸⁹ Louis ise bu olumlu gelişmeden habersiz ve Moğol ittifakından ümidini kesmiş bir şekilde Mısır'a karşı Haçlı ordusunun başında bir saldırı gerçekleştirdi. Fakat başarılı olamayarak esir düştü ve fidye karşılığı canını zor kurtardı. Bu acı tecrübe Louis'e pahalıya mal olmuştu. Bu seferin sonunda Louis, müslümanlara karşı başarı elde edilecekse Bu ancak Moğlların yardımıyla gerçekleşebileceğine kanaat getirdi. ²⁹⁰

d-RUBRUCK'UN SEYAHATI

Moğollar, Ortaasya'da faaliyet gösteren Nasturilerden etkilenip hıristiyanlığa karşı daima meyilliydiler. Batu Han'ın oğlu Sartak Hıristiyan mürebbiyeler elinde büyümüş, ve onların telkiniyle de hıristiyan olmuştu. Babasının da rızasını alan Sartak, bir emirname yayınlayarak kilise ve Papazları vergiden affetti. Bu emirnameye göre hangi milletten olursa olsun kiliseye mensup olanlardan vergi

²⁸⁵ - Cüveyni, *age*, s.276.

²⁸⁶ - Runcıman, *age*, III, 222; Grousset, *age*, s. 266.

²⁸⁷ - D. Sınor, *agm*, s. 524.

²⁸⁸ - Duloirier- Kiragos, *age*, T.M, II, 196; Grousset, *age*, s. 333.

²⁸⁹ - D. Sınor, *Aynı yer*.

²⁹⁰ - K. Y.Koprıman, " Memlukler", *D.G.B.İ.T.*, VI, 43; Ramazan Şeşen, " Eyyubiler", *D.G.B.İ.T.*, VI, 388- 90; Runcıman,*age*, III, 238.

alan cezalandırılacaktı.²⁹¹ Yanında daima dini ayin hizmeti görmesi için çadır-kilise taşıyan Sartak'ın bu durumundan Rubruck isminde Fransisken bir rahip haberdar oldu.²⁹² Rubruck, hazırlık yaparak Sartak'ın yanına gitmeye karar verdi. Fransa Kralı Louis, Rubruck'un bu seyahatini duyunca çok sevindi ve Cremana isimli bir elçiyi Rubruck ile Sartak'ın karargahına yolladı. Louis, Sartak'a gönderdiği mektupta ısrarla Suriye'daki Haçlı devletlerinin yardımına koşmasını rica ediyordu.²⁹³ Mayıs 1253 de İstanbul'dan hareket eden Rubruck, Temmuz'da Sartak'ın karargahına ulaşmıştı. Coyat isimli bir Hıristiyan tarafından Sartak'a taktim edilen Rubruck, Sartak ile yaptığı uzun konuşma neticesinde Onun batıdaki meseleleri iyi bildiğini gördü ve çok şaşırıldı. Fakat Moğol saltanat anlayışına göre bir şehzade tek başına sefere çıkma kararını vermeye yetkili değildi.²⁹⁴ Onun için Rubruck, Batu Han'ın karargahına, oradan da Ocak 1254 de Mönke Han'ın karargahına ulaştı. Nasturi bir tercuman vasıtasıyla Mönke Han ile uzun bir görüşme yaptı.²⁹⁵ Rubruck, Moğol Han'ını Müslümanlara karşı taarruzda kararlı, Hıristiyanlarla müşterek hareket için müzakerelere hazır buldu. Mönke Han'ın tahta çıkmasıyla Moğolların istilacı tutumları tekrar gündeme geldi. Kubilay doğuda, Hulagu ise Müslümanlara karşı Moğolların istilacı emellerini gerçekleştirecekti.²⁹⁶ Bu planların gerçekleşebilmesi için Moğolların Batı Hıristiyan alemi ile birleşmesi, ittifak yapması gerekiyordu. Fakat ortada aşılması güç bir mesele vardı. Mönke Han, dünyada kendisinden başka bağımsız hükümdarın varlığını kabul edemezdi. Onun dış siyaseti ana başlıklarla gayet basit ve net idi. Bütün dostları Onun vassalı, düşmanları ise ya imha olunacak ve ya vassallığını kabul edeceklerdi. Rubruck'un bu seyahat neticesi elde ettiği, Papa ve Kralları dünya hakimi Han'a itaat ve vassallık arz etmek üzere Moğol başkentine geldikleri takdirde Hıristiyanların istediklerinden çok daha fazla yardıma mazhar olacakları hakkında hem de samimi ve mertçe söz ve vaadden

²⁹¹ - Dulairier - Kiragos, *age*, T.M, s. 196; Cüveyni, *age*, I. 280.

²⁹² - D. Sinor, *agm*, s. 525.

²⁹³ - Runcıman, *age*, III, 238.

²⁹⁴ - Grousset, *age*, s. 271; Runcıman, *age*, III, 239.

²⁹⁵ - Grousset, *aynı yer*. G. Borghezio, *agm*, si 450.

²⁹⁶ - B. Spuler, *age*, s. 59; Runcıman, *age*, III, 251.

ibaretti. Bu gelişmelerden sonra Rubruck ve beraberindeki heyet Akka'ya geri döndü.²⁹⁷

C- PAPALIK VE İLHANLILAR

a- HULAGU

1251 de yapılan büyük kurultayda Mönke Han, kardeşi Hulagu'yu İran valiliğine tayin etti. Bağdat halifeliği ve İsmaililer Hulagu'nun ortadan kaldırması gereken düşmanlarıydı. Hulagu, ilerlediği mıntikalarda itaat altına aldığı şehirlerin kaderi daha öncelerinkinden pek farklı değil, yağma ve katliamdı. Ancak bu şehirlerde yaşayan Hıristiyanların bu yağma ve katliamlardan şikayetçi değillerdi. Zira Hulagu Hıristiyanların can ce mallarına dokunmuyordu. Hulagu'nun karısı ve sarayın en nüfuzlusu olan Dokuz Hatun Hıristiyanlığın Nasturi mezhebine mensuptu. Ermeni, Süryani ve Nasturileri çok seven Dokuz Hatun, yanında devamlı çadırdan yapılmış bir kilise taşıyor, Papazları hiç yanından ayırmıyordu.²⁹⁸

Nasturilik ve Nasturi kilisesi, Hıristiyanlığın uzak bir karakolu gibi İslam dünyasının hemen yanibaşındaydı. Moğollar arasında bulunan Nasturiler, inançlarını rahatlıkla yerine getirebiliyorlar, Papalığın ve Çukurova Ermenilerinin yaptığı gibi Moğolları İslam dünyasına karşı Hıristiyan bir güç olarak çıkarmaya çalışıyorlardı. Zira Moğolların güç olarak ortaya çıktığı dönemde İslam dünyasına karşı yapılan haçlı seferlerinin gücü ve etkisi zayıflamıştı. Moğolların Hıristiyanlığa kazandırılması batı Hıristiyan alemi için çok büyük bir kazanç olacaktı.²⁹⁹

Hulagu, bu büyük görevi ifa etmek için bölgeye doğru hareket ederek ilk önce yıllardır bölgede anarşi ve fitneye sebebiyet veren İsmailileri ortadan kaldırdı.³⁰⁰

²⁹⁷ - Grousset, *age*, s. 272; Runciman, *age*, III, 253.

²⁹⁸ - Peter Brent, *The Mongol Empire*, London 1976, s. 138; " İlhanlılar", *D.G.B.İ.T*, IX, 64;

İbnilibri, *age*, s.26; Abulfarac, *age*, II, 557; Aknerli Grigor, *age*, s. 32; C. Cahen, *agm*, s. 720; Bartholt, " Hulagu", *İ.A.*, VI, 581.

²⁹⁹ - "Nasturilik", *Anabiritannica*, A. Toybe. *Tarih Bilinci*, I, 132-3; C. Cahen, *agm*, s. 722-3.

³⁰⁰ - Abdulkadir Yuvalı, " Moğolların Yakı Doğu Politikası ve İsmaililerin Akıbeti Üzerine Bazı

Bilgiler", *Erdem*, IV. S.11, Ankara 1988, s. 532; Vardan, *age*, s. 231; Abulfarac, *age*, II, 561;

Daha önce bölgede faaliyet gösteren Baycu Noyan, Hulagu'nun önünden çekilerek Anadolu'ya doğru hareket etti. Bu sırada Selçuklu tahtında oturan Sultan İzzeddin'e haber göndererek kendisine kışlık bir yer vermesini talep etti. Fakat Sultan, Hulagu ile Baycu'nun arasının açıldığını hesap ederek bu isteğini reddettiği gibi ona karşı ordu hazırladı. Baycu, Hulagu'nun baskısı sonucu askerleri ve aileleriyle birlikte hareket etti. Bu orduya Ermeni Hetum da bir orduyla iştirak ederek Sultan Önü yakınlarında Selçukluları bozguna uğrattılar. Hulagu, Ermeni Baronu Hetum'a bu savaşa iştirak ettiğinden ve başarılar gösterdiğinden dolayı taktirlerde bulundu.³⁰¹

b- HULAGU'NUN BAĞDAT'IN İSTİLASI

Baycu, Anadolu'ya yerleşirken Hulagu'da İslam düntasının kalbi olan Bağdat üzerine doğru yapacağı sefere hazırlanıyordu. Halifelik makamı İslam devletleri üzerinde manevi bir otoriteye sahiptir. Bu sebeple Bağdat'ın İslam dünyasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Halifeler burada ikamet etmekteydiler. Buna rağmen Halife yaklaşan Moğol tehlikesini pek önemsemedi.

Hulagu, Bağdat'ın önlerine ulaşınca Halife bazı tedbirler almaya çalıştı. Hatta Nasturilerin Moğollar üzerindeki etkisini bildiğinden Nasturi Patriği ile bir elçilik heyetini Hulagu'nun Hıristiyan karısı Dokuz Hatun'a yolladı. Fakat bu elçiler kabul edilmedi.³⁰² Hulagu'nun şiddetli saldırıları sonucu halife 10 Şubat 1258 de şehirden çıkarak teslim oldu. Bütün maiyeti silahları bırakmak emrine uyduktan, Halife ise hazinenin yerini gösterdikten sonra işkencelerle öldürüldüler. Şehirde katliam tüm şiddet ve dehşetiyle başladı. Hulagu'nun emriyle Hıristiyanlar bu katliamdan saklı tutuldu. İster teslim olsun, ister dirensin herkes katlolundu. Moğol ordusunda bulunan Ermeni askerleri özel bir vahşetle kendilerini şehrin tahribine adadıkları gibi, yeni doğmuş çocukları vahşice öldürmekten zevk alıyorlardı. Bağdat'da 40 gün içinde 80000 kişi öldürüldü. Fırat nehri bu 40 gün içerisinde kıp kızıl kan ve kitap aktı. Şehirde canlı olarak kurtulanlar ise Hulagu ve Dokuz Hatun'un özel emriyle kendilerine dokunulmayan Hıristiyanlardı.³⁰³

P. Brent, *age*, s.139.

³⁰¹ - Aksarayı, *age*, s.136-7; Abulfarac, *age*, II, 562; İbni Bibi. *age*. s. 254; İbnilibri, *age*, s. 27;

Dulairier- Kiragos, *age*, T.M, s. 205; Howart, *age*. s. 97; O. Turan, **Türkiye Tarihi**, s. 480.

³⁰² - Runcıman, *age*, III, 258; B. Spuler, *age*, s. 230.

³⁰³ - M. C. Baysun, " Bağdat", İ.A, II, 200; Bartholt. İ.A. V/I. 582; P. Brent. *age*. s. 138; B. Spuler, *age*,

Bağdat'ın işgali ve Halifenin katli İslam dünyasında büyük infiallere sebep olurken, Doğu ve Batı Hıristiyan dünyasında çok büyük sevinç içinde karşılandı. Bu zafer şarhoşluğu içerisinde Hulagu ve karısı Dokuz Hatun, Hıristiyanlar tarafından İsa'nın intikamını alan Tanrı'nın sevgili kulları olarak ilan ediliyordu.

304

Hulagu, Halifenin saraylarından birini Nasturi Patriği Nakkika'ya verdi. Ordusunda daima çadırdan yapılmış bir kilise bulunur ve her gün burada papazlar eşliğinde dini ayinler icra olunurdu. Moğolların karargahında her taraftan koşup gelmiş kilise mensubu din adamları sukun içinde yaşıyor, barış istemek için geldikleri bu yerden üstelik büyük hediyelerle yerlerine dönüyorlardı.³⁰⁵

Hulagu, Hıristiyanların İslam memleketlerinde yasaklanmış olan çan çalmalarına müsaade etmekle kalmıyor, karısı Dokuz Hatun'un tesis ettiği kiliselerde ibadetlere katılıyordu. Bir çok yüksek rütbeli Hıristiyan din adamıyla dostluk kuran Hulagu, Nasturi Katolikosuna Bağdat'ta tahsis ettiği kilisede kendi ve oğulları için dua edilmesini istemişti.³⁰⁶

Mönke Han, Ermeni Hetum ile görüşürken Hulagu'nun yapacağı seferden bahsetmişti. Bu seferlerin planında Hetum'un da rolü olduğu sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Zira Hetum, memleketine dönüşte Hulagu'nun yanına uğramış, onunla gizli görüşmelerde bulunmuştu.

Hulagu, Mönke Han'ın emri doğrultusunda Bağdat'dan sonra Suriye ve Mısır üzerine doğru harekete geçti. Suriye, Haçlı devletçikleriyle Eyyubiler arasında paylaşılmış bir durumdaydı. Haçlıların elinde iki belirgin sahada kıyı bölgesi vardı. Kuzeyde Antakya Prensiği ve Trablusşam Kontluğu; her ikisi de prens Bohemond'a aitti. Güneyde ise uzun zamandan beri Kudüs şehrini kaybetmiş Krallık etkinliğini kaybeden Tir Baronluğu, Akka vilayeti, Yafa Kontluğu gibi irili ufaklı Baronluklar fedarasyonu haline gelmiş Kudüs krallığı bulunuyordu. Antakya -Trablusşam Kontu VI. Bohemond Ermeni Baronu Hetum'un kızıyla evli

s. 230.

304 - Runciman, *age*, III, 259.

305 - Kiragos, *age*, T.M, s. 176.

306 - B. Spuler, *age*, s. 231.

olduğundan Moğollarla ittifak konusunda Hetum gibi hiç vakit kaybetmeden Moğollara tabi olmuştu.³⁰⁷

Bölgede Moğol tehlikesi karşısında duracak bir kuvvet kalmamıştı. Harzemşahlardan sonra Anadolu Selçukluları da Moğolların idaresi altına girmiş, Halifelik yıkılmıştı. Suriyedeki küçük Eyyubi hanedanları ise bu tehlikeye karşı yapabilecekleri hiç bir şey yoktu. Moğol tehlikesine nispeten uzak Mısır Memluklu devleti devamlı Rusya içlerine kadar yayılan Moğollardan kaçan Kıpçak Türk boyunun göçüne sahne oluyordu. Hulagu, Suriye önlerine doğru ilerlerken Mısır Memluklerde taht değişikliğine gidildi. Seyfeddin Kutuz bir tedbir olarak Memluklu tahtına oturdu.³⁰⁸

Hulagu 1259 yılı sonlarına doğru üç ayrı koldan Fırat'ı geçti. Burada Moğol ordusuna Ermeni Baronu Hetum ve Antakya Kontu VI. Bohemond katıldı ve Diyarbakır kuşatması gerçekleşti. Mardin beklenemden daha uzun dayanmasına rağmen salgın hastalık yüzünden teslim olmak zorunda kaldı. Hıristiyanlarla takviyeli Moğol ordusu Ocak 1260 da Halep'i kuşattı. Kısa zamanda teslim olan şehir yağmalanarak halkı kılıçtan geçirildi. Moğol ordusundaki Hetum ve komutasındaki Ermeniler müslümanlara yaptıkları zulüm yetmemiş gibi şehrin büyük camisini Hetum kendi ellerinle yakmıştır.³⁰⁹ Hulagu, Hetum ve Bohemont'un bu başarılarından dolayı elde ettiği mallardan onlara çok miktarda hediye olarak verdiği gibi bir kısım topraklardan da bu iki müttefike vermekten geri durmadı.³¹⁰

Suriye'de büyük bir panik başlamış ve bir çok şehir direnmeden teslim oldu. Hama, Şam bu şekilde teslim oldu. Moğol komutanı Kitboğa ve Ermeni Hetum Şam Şehrine girdiler. Moğolların şehre girmesi Süryani, Yakubi, Ermeni mezhebinden yerli Hıristiyanlara, gerçek bir intikam olarak gözüktü. Düzenledikleri törenlerde Müslümanlara hakaret ediyorlar, onların üzerlerine ve camilerine şarap döküp yakıp yıkıyorlardı.³¹¹

³⁰⁷ - Grousset, *age*, s. 342; Runcıman, *age*, III, 260.

³⁰⁸ - İsmail Yiğit, *İslam Tarihi, Memlukler*, VII, İstanbul 1991, s. 30; Kazım Yaşar Koprıman, "Memlukler", *D.G.B.İ.T.*, VI, s. 452.

³⁰⁹ - Aknerli Grigor, *age*, si 36; Vardan, *age*, s. 233; Kiragos, *age*, *T.M.*, II, 211; Grousset, *age*, s. 344; İ. Yiğit, *age*, VII, 33; Howart, *age*, III, 82.

³¹⁰ - Howart, *age*, III, 116; Nersesyan, *age*, s. 653.

³¹¹ - Deguignes, *Türklerin, Hunların Moğolların ve Sair Tatarların Tarihi*, VII, İstanbul 1924,

Hemen hemen tüm Suriye'yi işgal eden Moğollar, Gazze'ye kadar ilerlemişlerdi. Bu sırada Mönke Han vefat etmiş ve Karakurum'da taht mücadeleleri başladığından Hulagu, ordusunun büyük bir kısmıyla Karakurum'a döndü. Suriye'ye ise Kitboğa komutasında 10000 kişilik bir ordu bıraktı.³¹²

c- AYNICALUT SAVAŞI

Suriye'de bu katliam ve yağmalar devam ederken Memluk Sultanı Kutuz, hazırlıklarını tamamlayarak Moğollara karşı harekete geçti. Askerlerinden bazıları Moğollardan korkup tereddüt edince onları cesaretlendirici bir konuşmayla teskin ettikten sonra Baybars el Bundukdari'yi öncü bir kuvvetle Moğolların üzerine gönderdi. Gazze'de bir Moğol birliğini mağlup eden Memlukler, Suriye'deki müslümanlar arasında büyük sevince sebebiyet verdi. Memluk Sultanı Kutuz, Aynicalut mevkiine gelince askerlerinin büyük kısmını ormanlarda saklayarak yine Baybars'ı öncü birliğin başında ileri yolladı. 3 Eylül 1260 da Aynicalut mevkiinde Moğollar büyük bir bozguna uğradılar ve Kitboğa savaş meydanında öldü.³¹³ Savaş meydanından kaçan Moğol askerleri Ermeni Baronu Hetum'a sığınarak canlarını zor kurtardılar.³¹⁴ Aynicalut savaşı neticesinde Türk İslam dünyasında Moğollara karşı duyulan büyük korku artık yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı. Suriye Fırat sınırlarına kadar Memluklerin eline geçti.

Hulagu, Suriye'nin kaybını telafi için Ermeni Baronu Hetum'a hazırlık yapmasını emretti. 1260 Kasım ayı sonlarına doğru Moğol ermeni birlikleri bir kere daha Suriye'ye girdiler. Halep'i yağmaladılar fakat Hums yakınlarında Memluklere yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar.³¹⁵

Hulagu-Hetum beraberliği ve Suriye'de Hıristiyanlara gösterilen bu muameleler Batı Hıristiyan alemini tekrar Moğollarla görüşmelere sevketti.

s. 212; İbnilibri, *age*, s. 40-1; Grousset, *age*, s. 345; B. Spuler, *age*, s. 230; İ.Yiğit, *age*, VII, 34.

³¹² - Abulfarac, *age*, II, 576; K.Y.Koprman, *age*, D.G.B.İ.T, VI, .453.

³¹³ - Abulfarac, *age*, II, 578; Kiragos, *age*, T.M. s. 212; Aldulkerim Özyaydın, " Aynicalut", T.D.V.İ.A, IV, 276; Vardan, *age*, s. 234; Koprman, D.G.B.İ.T., VI.454; İ.Yiğit, *age*, VII, 36; Howart, *age*, III, 122; Grousset, *age*, s. 346; Ş. Tekindağ, " Kutuz", İ.A, VI, 1059; Köprülü, " Baybars I", İ.A, II, 357.

³¹⁴ - Deguignes, *age*, VI, 24;

³¹⁵ - Grousset, *age*, s. 347.

Moğl istilası Ürdün sınırlarına dayanınca Papalık ve Kudüs Kralı naibi, casus elçiler göndererek durumu öğrenmeye çalışıyorlardı. Hulagu, bu elçileri nezaketle karşıladı. Bu heyete karşılık Hulagu, Papa ve Avrupa krallıklarına elçiler gönderdi. Fakat bu elçiler çok zor şartlarda Papa'ya ulaşabildiler. Papa hiç vakit kaybetmeden Hulagu'ya yazdığı mektupta, gönderdiği elçilerden Hıristiyan olma arzusu içerisinde olduğu için duyduğu memnunluğu dile getiriyordu.³¹⁶ Suriye'da ki bu beklenmedik gelişme üzerine Hulagu, sarayında büyük bir kurultay topladı. Bu kurultaya Hetum ve ermeni müverrihi Vardan Hulagu ile başbaşa görüşerek Hıristiyanların genel durumu, Hulagu'nun Kudüs'ü aldıktan sonra onlara vereceğini ve burada vaftiz edilerek hıristiyan olacağını söylemiştir.³¹⁷ Fakat Hulagu'nun önrü bu vaadlerinin gerçekleşmesine yetmedi. 8 Şubat 1265 de öldü.

318

d- ABAKA

Hulagu'nun ölümünden sonra İlhanlı tahtına oğlu Abaka geçti.³¹⁹ Abaka döneminde Batı Hıristiyan alemiyle ilişkiler gelişmeye başladı. Zira Moğolların uğraştığı bazı meseleler bu gelişmeyi hızlandırdı. Büyük Han Mönke'nin ölümünden sonra Kubilay ile Kaydu'nun çekişmesi,³²⁰ Kitboğa komutasındaki Moğol ordusunun Aynicalut'da memluklere yenilmesi,³²¹ Memluklerin yeni Sultanı ve Aynicalut galibi Baybars'ın Hıristiyanlara meyilli İlhanlılara karşı Müslümanlığı seçen Altınordu Hanlığı ile irtibata geçmesi³²² bu ilişkileri hızlandırdı.

Baybars, Moğolların Türk - İslam dünyasına katışı bu tavır ve tutumları karşısında ilk önce Ermenileri cezalandırmakla başladı. Ermeniler, Hulagu'yu

³¹⁶ - J. Boyle, *agm*, 556; Howart, *age*, III, 197.

³¹⁷ - Vardan, *age*, s. 236-8; Dulairie, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar, Müverrih

Vardan'dan Müstahrec" *Türkiyat Mecmuası*, V, İstanbul "935, s. 45.

³¹⁸ - Vardan, *age*, s. 240; Aknerli Grigor, *age*, s. 37; Abulfarac, *age*, II, 584; *D.G.B.İ.T.*, IX, 65;

B. Spuler, *age*, s. 77; Grousset, *age*, s. 349; B. Spuler, *age*, s. 77; Bartholt, *İ. A.*, VI, 582.

³¹⁹ - Vardan, *age*, s. 242; Abulfarac, *age*, II, s. 587; *D.G.B.İ.T.*, IX, 65; Grousset, *age*, s. 349;

B. Spuler, *age*, s. 78; Bartholt, "Abaka", *İ.A.*, I, 4.

³²⁰ - Grousset, *age*, s. 283.

³²¹ - A. Özaydın, *T:D.V.İ.A.*, IV, 276.

³²² - Mustafa Kafalı, *Altınorda Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş devirleri*, İstanbul 1976, s. 56;

Yakubovskiy, *Altınordu ve Çöküşü*, Çeviren Hasan Eren Ankara 1976, s. 65.

Suriye seferine ikna etmişler, buralarda büyük tahribatlara sebebiyet vermişler ve Müslümanlara karşı daima tecavüzkar davranmışlardı. Baybars, Hama meliki ile Kalavun kumandasında bür orduyu Çukurova Ermenilerinin üzerine gönderdi. Hetum'un oğullarından Toros öldürüldü Leo ise esir edildi. Bölge tamamen tahrip ve yağma edilerek Ermenilerin hareket kabiliyeti ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Büyük ganimet ve esirlerle beraber Memluk ordusu Mısır'a döndü. Hetum ise bu sıralarda Memluklerin bir saldırı yapacağından endişelendiği için yardım alabilme umuduyla Abaka'nın yanında bulunuyordu.³²³ Doğu - Batı kiliseleri arasındaki kutuplaşma da bölgede cereyan eden gelişmeler sayesinde yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştı.³²⁴

Abaka, Papalığın babası Hulagu'ya gönderdiği mektuba cevap vererek tekrar Papalık ile ilişkileri başlatmış oldu. Papa'nın Sicilya kralıyla giriştiği mücadeleyi kazanmasının tebrik edildiği mektup Papa'yı bu ittifak görüşmelerine yeniden heveslendirdi.³²⁵ Papa bu mektubu getiren Moğol elçileriyle beraber Jalme Alarıç'i elçi olarak Abaka'ya gönderdi. Papa'nın mesajında; Abaka tarafından yazılan mektup Moğolca olduğu için anlaşılamadığı, mümkünse Latince yazışmaların Latince olması istendikten sonra iyi ilişkiler ve Memluklere karşı yapılacak ittifaktan bahsediliyordu.³²⁶ Abaka hemen bu mesaja verdiği cevapta, daha önce yazdığı mektupların kendisinin Latince bilen birine sahip olmadığı için Moğolca yazıldığını ifade ederek Papa'nın başarılarından ve kendi başarılarından bahsediyordu. Ayrıca Hıristiyanlara karşı duyduğu sevgiyi anlatıp, kiliseleri nasıl koruduğunu anlatıyordu.³²⁷ Abaka, bu ittifakın gerçekleşmesi için bir dizi plan ve proje hazırladı bunlara göre Haçlılar Filistin sahillerine çıktıklarında Abaka'da Suriye'den Memluklere saldıracak böylece iki ateş eresında kalan Memlukler

³²³ - Aknerli Grigor, *age*, s. 40; Abulfarac, *age*, II, 586; Vardan, *age*, s. 246; Dulairier, *agm.*, T.M, V, 48; Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, Hazırlayan Ziya Nur İstanbul 1980, s. 485; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihi", *A.Ü.D.T..C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1965, s. 10; Howart, *age*, s. 223; Blake-Frye, *age*, s. 87; Kopruman, *D.G.B.İ.T.*, VI, 464; İ. Yiğit, *age*, VII, 48; Runciman, *age*, III, 274.

³²⁴ - Borghezio, *agm*, s. 451.

³²⁵ - C. Cahen, *agm*, s. 722; J. Boyle, *agm*, s. 556; B. Spuler, *age*, s. 251.

³²⁶ - D. Sınor, *agm*, s. 530.

³²⁷ - J. Boyle, *agm*, s. 557.

imha edilecekti. Bu anlaşma gereği hareket eden Fransa Kralı Filistin'e çıkarma yapacağına Tunus sahillerine çıkınca bu plan kısmen suya düştü. Aragon Kralı James ise bir yıl önce Barselono'dan yelken açmış, fakat fırtına yüzünden donanmasının büyük bir kısmı geri dönmek zorunda kalmıştı. Kralın oğulları yollarına devam ederek askerlerini Akka'ya çıkardılar. küçük çaplarda meydana gelen çarpışmalarda ise Moğollarla koordinasyon sağlanamadığından başarılı olunamadı. ³²⁸ Bu başarısızlık karşısında İngiltere Kralı I.Edvard, donanmasıyla hareket ederek Tunus'a vardı. Buradan Fransa Kralı Louis ile birleşerek Filistine yelken açmayı hesaplıyordu. Fakat Tunus'a vardığı sıralarda Louis ölmüş, ordusu ise Fransa'ya hareket etmeye hazırlanıyordu. Edvard ise kışı Siçilya'da geçirdikten sonra 9 Mayıs 1271 de Filistin'e ulaştı. Buradaki Hıristiyanların ve Kontlukların durumu karşısında dehşete kapılan Edvard, Baybars'a karşı savaşı kendi ordusu küçük olduğu için göze alamadığından Moğollar sayesinde bu galibiyeti kazanarak Hıristiyanları kurtarmayı hesaplıyordu.³²⁹

Edvard, Abaka ile irtibata geçmek için üç elçisini ona gönderdi. Fakat Abaka'nın esas ordusu Türkistanda olduğu için Anadolu asayişini sağlamakla görevli 10000 kişilik bu gücü Edvard'ın isteği doğrultusunda harekete geçirdi. ³³⁰ Bu ordu süratle Antep üzerinden Suriye'ye girdi. Halep'i korumakla görevli Türkmen birliklerini mağlup etti. Yağma ve talan yapan Moğollar bölge halkı arasında paniğe sebep oldu. Bu sırada Şam'da bulunan Baybars, telaşa kapılmadan ordusunu Gazze'ye doğru harekete geçirirken Mısır'a da haber göndererek yardım istedi. Fakat Moğol birlikleri Baybars'a karşı koyamayacaklarını anlayarak ve bu sıralarda Anadolu'da karışıklıklar çıktığından ele geçirdikleri mallarla beraber Fırat'ın ötesine çekildiler. ³³¹ Fakat Abaka, Edvard ile yapmış olduğu bu sınırlı ittifakta memnun kaldı. ³³² Baybars Moğollarla uğraşırken Edvard, bir iki küçük çarpışmaya girdi. Fakat kuvvetleri az olduğundan pek başarılı olamadı. Müslimanların elinden daha fazla toprak alabilmek, Kutsal toprakları kurtarabilmek için güçlü bir Moğol ordusunun ve

³²⁸ - Runcıman, *age*, III, 282; D. Sinor, *agm*, s. 531; J. Boyle, *agm*, s. 537; Howard, *age*, III, 321.

³²⁹ - Runcıman, *age*, III, 285.

³³⁰ - İbni Şeddat, *Baybars Tarihi*, Çeviren Ş. Yaltkaya İstanbul 1941, s. 18; F. Sümer, *agm*, S.A.D, I, 39.

³³¹ - Koprıman, *D.G.B.İ.T*, VI, 458; Runcıman, *age*, III, 286.

³³² - D. Sinor, *agm*, 531.

büyük bir Haçlı seferinin lüzumuna kanaat getiren Edvard, 22 Eylül 1272 de Akka'dan ayrıldı. Edvard'a bu serüveni esnada yardımcı olan ve hiç yanından ayrılmayan Lüttich Başpiskoposu beklenmedik bir şekilde Papa seçilmişti. X. Gregorius adıyla Papa olan bu zat bizzat buraları gördüğü için Haçlı seferleri ruhunu yeniden canlandırmaya çalışmayı kendine baş görev addetti.³³³ Hemen her tarafa haberler salarak yapılacak yeni bir haçlı seferi için nabız yoklaması yaptı. Fakat Papalık taraftarları bile daha az yorucu seferlerle Tanrı'nın hoşuna gidecek işler yapma imkanı bu kadar çok iken doğu'ya zahmetli bir yolculuğu çıkmak için sebep görmemekte idiler.³³⁴

Diğer bir gurubun görüşü ise: Avrupa'dan idare edilecek doğudaki kutsal savaştan pek az ümitli olmakla beraber, İslamın sonunun yaklaşmış olduğunu iddia eden kehanetlerin etkisi altında idiler. İslamı yok edecek olanların da Moğollar olduğuna inanıyorlardı. Vaaz edici bir tarikatın mensupları olarak vaazın kudretine yürekten inanıyorlardı. Doğu'nun kılıçla değil, misyonerlik faaliyetleriyle elde edilebileceğinden emindiler. Batılı hıristiyanları misyonerlik çalışmaları için yabancı diller (Doğu Dilleri) öğrenmedikleri için de azarlıyorlardı.³³⁵

Diğer bir görüş ise: artık Tanrı'nın haçlı seferi için verecek bir şeyi kalmadığı doğrultusunda idi.³³⁶

Bu görüşler doğrultusunda hiç de iyimser olamayan Papa Gregorius, Mayıs 1274 te II. Lyon konsilini topladı.³³⁷ Papa, bu konsilde Kutsal yerleri Haçlı ordularının gelişine hazırlamak için müstahkem kalelerin yeniden tahkim edilmesini, sayıca ve kalite bakımından üstün ücretli asker gönderilmesini emretti.

Bu konsil toplantısından haberdar olan Abaka, ittifak görüşmeleri yapabilmek için Dominiken Davit ile Papa'ya, krallara birer mektup gönderdi. Fakat daha konsil bitmeden gelen Edvard'ın cevabı Abaka'yı tatmin etmemiştir.³³⁸ Hemen

³³³ - "Gregorius, X ", *Anabiritannica*, X, 34; Runcıman, *age*, III, 287.

³³⁴ - Runcıman, *age*, III, 288.

³³⁵ - Runcıman, *age*, III, 289.

³³⁶ - Runcıman, *aynı yer*.

³³⁷ - M. Aydın, *Genel Konsiller*, s. 33; *Anabiritannica*, X, 34; B. Spuler, *age*, s. 251; Runcıman, *age*, III, 290.

³³⁸ - J. Boyle, *agm*, s. 558; C. Cahen, *agm*, s. 722; Runcıman, *age*, III, 294.

hiç vakit geçirmeden Lyon Konsiline iki elçi gönderdi. Fakat elçiler Papalık tarafından vaftiz edildikten sonra aldıkları cevaplar dostane olmakla beraber kesin değildi. ³³⁹ Abaka, bütün bunlara rağmen Suriye'yi ellerine geçiren Memluklere karşı ittifak talebini yeniliyor, Edvard'a 1271 seferinde yeteri kadar yardım yapamadığı için de üzüntülerini bildiriyordu. Gönderdiği elçiler vaftiz edilip güzel laflarla geri gönderilince Abaka, Suriye seferine yalnız çıkmaya karar verdi. Baybars'ın ölümüyle başa geçen Sultan Kalavun mevkiini güçlendirmeden Suriye'yi ele geçirmeyi arzu eden Abaka, Batının kararsız politikasının neticesini beklemeden 1280 yılı eylülünde Fırat'ı geçerek Antep, Bagras ve Derpsak'ı işgal ettiler. 20 Ekimde Halep'e giren Moğollar, pazarı yağmaladılar. Ermeniler ise camileri yakıp yıktılar. Bölge halkı korku ve panik içinde Şam'a doğru kaçmaya başladı. Moğol ordusundaki Gürcü ve Ermeniler sınırsız katliamlar yapıyorlardı. Sultan Kalavun, ordusunu Şam'da toplayınca Moğollar Fırat'ın gerisine çekilmek zorunda kaldılar. ³⁴⁰ Çukurova Ermenilerinin, Hospital tarikatını ve bölgedeki Hıristiyanların Moğollara yardım etmeleri üzerine Abaka, Batıya bir elçilik heyeti daha göndererek gelecek bahara yüz bin kişilik bir orduyu Suriye'ye göndereceğini bildirdi. Batılı güçlerinde silah ve askerleriyle busavaşa katılmalarını istedi. Fakat bu arzuya da kayıtsız kalındı. ³⁴¹

Bölgedeki birleşik Frank kuvveti ile Moğolların yapacağı saldırı bile Batıdan yardım gelmeden Memlukleri yenmeye yeterliydi. Sultan Kalavun, bu tehlikeyi önleyebilmek için bir dizi tedbir aldı. ³⁴²

Abaka, Mısır'da meydana gelen bu gelişmeleri yakından takip ettiğinden bir toparlanma olmadan Memlukleri gafil avlayabilmek için 1281 eylülünde iki koldan Suriye'ye girdi. Abaka komutasındaki ordu yavaş bir yürüyüşle Fırat kıyılarındaki müstahkem mevkiileri yağmaladı. Kardeşi Megi Timur komutasındaki ikinci ordu, Ermeni Baronu III: Leo ile birleşerek Halep üzerine yürüdü. Burada Hospitaller de Moğol ordusuna katıldı. ³⁴³

³³⁹ - Howard, *age*, III, 326.

³⁴⁰ - Abulfarac, *age*, II, 606; Runciman, *age*, III, 331; İ.A. VI, 122.

³⁴¹ - Runciman, *age*, II, 332.

³⁴² - İ. Yiğit, *age*, VII, 60.

³⁴³ - B.Spuler, *age*, s. 86.

30 ekimde Memlukler ile Mengi Timur komutasındaki Moğol ordusu savaştı ve Moğollar bu savaşta yenildiler.³⁴⁴ Abaka, bu mağlubiyetten sonra yeni bir savaş hazırlığı içindeyken kederinden öldü.³⁴⁵

Sultan Kalavun, bu tehlikeleri bir daha yaşamamak için Hospitalleri cezalandırdı ve yerlerinden söküp attı.³⁴⁶ Abaka'dan sonra başa Tekedur geçti. Müslüman olup Ahmet ismini almıştı. Fakat bu durum Moğollar tarafından benimsenemediğinden tahttan uzaklaştırılarak öldürüldü.³⁴⁷ ve başa Argun geçti.

e- ARGUN

Argun'un ilk icraatı Ahmet'den dolayı İlhanlılarda başlayan İslamlaşmanın önüne geçmek oldu. Budist olmasına rağmen önemli makamlara hıristiyanları getirdi. Doğu hıristiyanları Hulagu ile başlayan saadet devirlerini Argun döneminde de devam ettirdiler. Argun, otağı yakınında bir kilise inşa ettirdi ve onun emriyle çanlar çalınmaya, ayinler yapılmaya başlandı. Kilisenin açılış merasiminde Argun, Katolikos'u dostca kabul etti. Bu kilisenin Piskoposluğuna Katolikos Mar Jahballha'nın yakın arkadaşı Bar Sauma tayin edildi.

Argun, bir çok kilise inşasına izin verdiği gibi hakimiyet bölgesindeki Hıristiyanları vergilerden muaf tutan emirnameler yayınladı. Hıristiyan batı alemiyle ilişkiye girmeyi arzu eden Argun, büyük Han Kubilay'dan gelen bir mesajı Papa'ya iletmeyi fırsat bilerek bir elçilik heyetini 18 Mayıs 1285 de yola çıkardı.³⁴⁸ Argun'un yazdığı mektupda " Geçmiş yıllarda Ahmet, müslümanlardan yana tavır içerisindeydi. Hıristiyan toprakları gasp edilmiş, ve ahmet hıristiyanları korumamıştır. Bu yüzden bizim heyetimizin sizi ziyareti gecikmiştir. Fakat şimdi bu gerçekleşebilir. Şimdi biz Müslümanların yanında değiliz. Biz size elçi göndererek sizin Mısır topraklarınızı işgal etmenizi teklif ediyoruz. Bu da şimdi olmalı. biz de diğer taraftan saldırarak düşmanı ezeceğiz. bu sizin daha önce yaptığınız gibi iyi adamlarınızı göndermeniz sayesinde olacak. Müslümanlar bizim ortamımızda kalacak ve biz yükseleceğiz.ve Büyük Han Kubilay bu

³⁴⁴ - Abulfarac, *age*, II, 607; Grousset, *age*, s. 352; B. Spuler, *age*, s. 86.Howard, *age*, III, 304;

İ.Yiğit, *age*, VII,60-1; Deguignes, *age*, VII, 254; Bartholt, *İ.A.*, I, 4.

³⁴⁵ - Abulfarac, *age*, II, 610; Howard, *age*, III, 315; B. Spuler, *age*, s. 88.

³⁴⁶ - Sobernheim, "Kalavun", *İ.A.*, VI, 122; Runciman, *age*, III, 336.

³⁴⁷ - Abulfarac, *age*, II, 615; F.Sümer, " İlhanlı Hükümdarları", *Bellekten*, Ankara 1989, S. 206,s. 185.

³⁴⁸ - Runciman, *age*, III, 338; Howard, *age*, III, 442; Snor. *agm*, s. 532; Bartholt, " Argun". *İ.A.*, I, 560.

toprakların sahibi olacak"³⁴⁹ Bu mektuptan anlaşılacağı üzere başta Kubilay olmak üzere Moğollar batı Hıristiyan alemiyle ittifak yapmak, memlukleri en azından Mısır'a hapsedmek istiyorlardı. Papalık makamında bulunan Honorius, bu mektuba cevap vermediği gibi dogabilecek muhtemel iyi durumları da kavrayamamıştı. ³⁵⁰ Moğollar ise nasihatten ziyade elle tutulur beraberlikler istiyordu. Bunun için de Mar Jahballa'nın dostu Rabban Sauma'yı tam yetkili elçi olarak Roma'ya göndermeye karar verdi. Rabban Sauma ve beraberindeki heyet 1287 yılı başında Trabzon'dan yola çıktılar. İstanbul'da İmparator Andronikos ile görüştiler. ³⁵¹ Sauma, İstanbul'dan Napoli'ye doğru hareket etti.Oradan da Roma'ya geçti. Bu sırada Papa ölmüş, ve Papalık makamında fetret başlamıştı. Fakat Sauma Kardinallerle görüştü ve onlara Moğol Hıristiyanlığının önemini anlattı. " Biliniz ki Rahiplerimizden pek çoğu Moğolların ülkesine gelmiş ve onları eğitmiştir. Bu gün çok sayıda Moğosl Hıristiyandır. Aralarında vaftiz olan ve İsa'ya inanan Han ve Hatun çocukları vardır. Ordugahlarında kendi kiliseleri vardır. argun Han Patrik ile dostluk bağlarıyla kaynaşmıştır. Suriye'yi ele geçirmek istemektedir. Kudüs'ü kurtarmak için sizin yardımınızı istemektedir."³⁵² Paris'e giden Sauma, orada Fransa Kralı IV.Philippe tarafından büyük bir törenle karşılandı. " İnşaallah Kudüs'ü kurtarmak üzere bizzat ordunun başında hareket edeceği" vaadinde bulunan Philippe, Sauma'nın yanına ittifakın teferruatını görüşmek üzere elçi olarak Gabert Diltelleville'i verdi.³⁵³ Buradan İngiltere Kralı Edvard'ın yanına giden Sauma, Edvard'ı batıda gördüğü en kabiliyetli politikacı olarak vasıflandırdı. Edvard, bizzat doğuda savaşmış, ve uzun zamandan beri Moğollarla ittifak taraftarı olduğundan Sauma'yı anlayışla karşılamıştı. Fakat ne Edvard ne de Philippe, haçlı seferine çıkacakları tarihi tam olarak bildirecek durumda değillerdi. ³⁵⁴ Ümidini biraz yitiren Sauma, IV. Nicolas'ın Papa seçildiğini duyunca Vatikan'a gitti. Papa, Moğollar tarafından gönderilen elçinin Hıristiyan olduğunu duyunca çok sevindi. Sauma'yı büyük ilgi ve sevgi ile

³⁴⁹ - J. Boyle, *agm*, s. 559.

³⁵⁰ - Howart, *age*, III, 442.

³⁵¹ - Runciman, *age*, III, 338.

³⁵² - Grousset, *age*, s. 355.

³⁵³ - Runciman, *age*, III, 339.

³⁵⁴ - J. Boyle, *agm*, s. 559.

dinledi. ³⁵⁵ Sauma, dinen tatmin olmuş, fakat siyasi bir netice elde edememişti. Batılı güçler İlhanlı Moğllarıyla birlikte Suriye'deki Frank kolonilerini Müslümsn baskısından kurtarabilecek olan bir haçlı seferine karar veremediler. Sauma'nın Tuscelun Kardinaline yaptığı şikayet dikkate şayandır. " Aziz ve asil kardeşim, ArgunHan ve Kudüs Patriği adına buralara geldim. İşte bir yıl akıp geçti. Döndüğümde Moğollara ne diyeceğim, ne cevap vereceğim." ³⁵⁶

Rabban Sauma, Philippe'nin elçisiyle geri dödü. ArgunHan'a yazılmış Nicolas, Philippe ve Edvard'ın mektupları ile hediyelerini ona verdi. ³⁵⁷ Papa'nın mektubu Argun için birazda olsa umut vericiydi. Papa, biriinci mektubunda Argun'un Hıristiyan tebasına karşı gösterdiği iyi davranışlardan dolayı tebrik ediyor, ikinci mektupta ise Argun'un Kudüs'ü geri aldıktan sonra orada vaftiz olma isteği Papa tarafından öğülüyordu. Buna rağmen Papa, Argun'un Kudüs'ün alınmasını beklemeden kabul etmesini ve vaftiz olmasını istemekteydi. ³⁵⁸

Argun, Batı Hıristiyanlığının kutsal topraklara karşı bağlılık ve sadakatlerini böylesine dindarane bir şekilde teyit etmelerine rağmen, bunları tehdit eden akıbeta böylesine kayıtsız kalabilmelerine inanmak istemiyordu. Rabban Sauma ile gelen elçi Gabert'i büyük bir samimiyetle kabul eden Argun, 1289 paskalyasından sonra uzun yıllardır ülkesinde oturan Buscarel de Gisalf isimli bir Cenevizliyi Gabert ile beraber Papa'ya gönderdi. Papa ve Krallara yazılmış mektuplar taşıyan Buscarel Eylül 1289 da Roma'ya ulaştı. Önce Papa Nicolas ve sonra da Fransa Kralı Philippe tarafından karşılanan elçi, onlara kutsal toprakların kurtarılması için Argun'un taarruz teklifini tekrar ederek Argun'un mektubunu verdi. Mektupta Argun, " Tanrı'nın kudreti ve yüce Han Kubilay'ın himayesiyle işte sözümüz: Fransa Kralı, sana Pars yılının son kış ayında (1291 ocak) sefere çıkmanı ve ilkbaharda (1291 Şubat) Şam önünde karargah kurmanı teklif ediyoruz. Tesbit edilen zamanda ordularını gönderirsen biz Kudüs'ü alacağız ve sana vereceğiz. Fakat buluşma yerine gelmezseniz bvirliklerimizi hareket ettiremeyiz" demektedir. ³⁵⁹ Bu mektuba, Buscarella'nın yazdığı, ittifakın teknik tdetaylarını içeren Fransızca bir mesaj da eklenmişti. Bu mesajda Argun,

³⁵⁵ - B. Spuler, *age*, s. 253.

³⁵⁶ - Grousset, *age*, s. 356.

³⁵⁷ - D. Sinor, *agm*, s. 533.

³⁵⁸ - J. Boyle, *agm*, s. 560; D. Sinor, *agm*, s. 533; B. Spuler, *age*, s. 253.

³⁵⁹ - Runciman, *age*, III, 341; J. Boyle, *agm*, s. 560; grousset, *age*, s. 356,

Philippe'ye 20- 30 bin atı uygun fiatla satmayı ve ya hediye olarak vermeyi düşündüğünü bildirmektedir. Çünkü bu kadar atın deniz yoluyla nali zor olacağı ortadadır. Ayrıca Argun, Philippe'den elçilerini eğitmesini istiyordu. Zira elçiler, Moğol şehzadeleri önünde diz çökerek selam vermek istemiyor, ateşle arınmayı da kabul etmiyorlardı. Bu da şehzadelerin kızgınlığına sebep oluyordu.³⁶⁰Buscarello Papa tarafından tekrar kabul edildi ve Edvard'a verilmek üzere bir mektupla Moğol elçisini İngiltere'ye yolcu etti.Mektupta Papa Edvard'a Moğol elçisine karşı dürüst davranmasını istiyordu.³⁶¹Buscarello bu mektupla önce Paris'e oradanda Edvard'ın yanına gitti.Edvard vaad edilen at yardımları için teşekkür ettikten sonra bir elçilik heyetini Argun'a göndereceğini söyledi.Fakat yapılacak haçlı seferi için tarih verilemedi. Böylece Buscarello geri döndü.³⁶²

Elçinin umutsuz bir şekilde geri dönüşü Argun'u yıldırmadı. Andrea Zagan ve Sahadin isimli iki Hıristiyan Moğol elçisini tekrar Roma'ya ittifak için yollamaya karar verdi. ³⁶³ Elçiler önce Roma'ya sonra da İngiltere Kralı Edvard'ın yanına gittiler. Protokole uygun cevaptan başka bir şey elde edemediler. Edvard'ın iç işlerinde çıkan karışıklıklar sebebiyle bu ittifak teşebbüsü de akamete uğradı. ³⁶⁴ Bütün bu gayretlere rağmen arzu ettiği ittifakı gerçekleştiramaden argun 10 Mart 1291 de öldü.³⁶⁵ Bir kaç ay sonrada Frankların başşehri Akka Memluklu Sultanı Eşref tarafından fethedildi.³⁶⁶

Akka, Haçlı seferlerinin, doğuda kurulan Haçlı devletlerinin önemli ve müstahkem yerlerindendi. Eşref, Akka şehrini planlı bir şekilde tahrip etti. Burasının Suriye'ye yapılacak bir haçlı seferinin çıkış noktası olmaması için gerekli olanı yapmaya kararlı idi. Şovalye tarikatlarının binalarını ve müstahkem kalelerini yıktırdı. sonra Eşref, Sur, Sayda ve Beyrut şehirlerini de zaptederek

³⁶⁰ - D. Sinor, *agm*, s. 534.

³⁶¹ - J.Boyle,*agm*, s.560.

³⁶² - Runciman, *age*, III. 384.

³⁶³ - Grousset, *age*, s. 356.

³⁶⁴ - Grousset, aynı yer: Runciman, *age*, III, 341.

³⁶⁵ - Abulfarac, *age*, II. 637; F. sümer, *Belleten*, s. 188; Grousset, *age*, s. 358;

³⁶⁶ - Abulfarac, *age*, II. 640; İ.Yiğit, *age*, VII, 64; Runciman, *age*, III, 355; Kopraman.

imha etti. böylece yeni bir haçlı seferini önleyebilmek için sahil boyunca bölgeyi tahrip etmiş oldu.³⁶⁷

Agun'un son elçilik heyeti vazifesini yeni bitirip döndüğü bir sırada alınan Akka'nın sukutu haberi, Batı Hıristiyan alemini üzüntüye boğdu. Hemen bir elçilik heyetini Argun'a gönderdiler. Faqkat Argun ölmüş olduğundan heyeti Geyhatu karşıladı. İlhanlı ülkesindeki karışıklıklar yüzünden bu heyete olumlu bir cevap verilemedi.

Moğolların ısrarla üstüne düştükleri ittifak teşebbüsleri Batılı Hıristiyan yetkililerce ssürekli ihmal edilmişti. Oysa Moğolların haklılığı ortaya çıkmış, Akka düştükten sonra da harekete geçmek için gayrete gelmişlerdi.

Şimdiye kadar böyle bir teşebbüs gerçekleştirilebilseydi Doğu Frank devleti uzun bir süre daha varlığını sürdürebilir, Türk - İslam dünyasının tek ayakta kalabilen devleti Memlukler yok edilemese bile Mısır'a hapsedilerek etkisiz hale getirilebilirdi. İlhanlı devleti ise Hıristiyanlığı seçer ve mevcudiyetini muhafaza edebilirdi.³⁶⁸

Argun'un yerine geçen Geyhatu, eğlenceye düşkünlüğü yüzünden pek sevilmedi. Ataları gibi Hıristiyanlığa karşı çok merhametliydi. Nasturi kiliselerine yardım eder, onları sık sık ziyaret ederdi.³⁶⁹ Geyhatu, Moğol beylerinin Baydu lehine çıkardıkları isyan neticesi de çadırında boğularak öldürüldü ve yerine Baydu geçti.³⁷⁰

Baydu, Rahipleri ve zahidleri hangi mezhebe mensup olursa olsun huzuruna kabul eder, hürmet gösterir ve hediyeler verirdi. Abaka'nın karısı ve Bizans İmparatorunun kızı Despina ile uzun yıllar süren tanışıklığı dolayısıyla Hıristiyanlara karşı iyi muamele ediyordu.³⁷¹ Baydu, kısa saltanatı döneminde ordusuyla birlikte çadır kilise ve bir çancı bulunduruyordu. Açıkça Hıristiyan olduğunu söyleyen Baydu, kendisine isyan eden Gazan tarafından 5 ekim 1295 te idam edilerek saltanatına son verildi.³⁷²

³⁶⁷ - Runcıman, *age*, III, 356-8; Koprıman, *Aynı yer*.

³⁶⁸ - Runcıman, *age*, III, 342.

³⁶⁹ - Grousset, *age*, s. 357.

³⁷⁰ - Abulfarac, *age*, II, 649; B. Spuler, *age*, s. 102.

³⁷¹ - Abulfarac, *age*, II, 655; Howard, *age*, III, 513.

³⁷² - Abulfarac, *age*, II, B. Spuler, *age*, s. 103; Grousset, *age*, s. 358; Bartholt, "Gazan", *İ.A.*, IV, 749.

f- GAZAN

Despina tarafından yetiştirilen Gazan Türklere ve Müslümanlara son derece düşmanlık besliyordu. ³⁷³ Onun için Türk - İslam dünyasının güçlü devleti Memluklere karşı üç sefer düzenledi dördüncüsünü hazırlarken öldü.

İlk hareketi Moğolların tabii müttefiki olan ve ilk günden beri Moğolları her şarta destekleyen, onlara casusluk dahil her türlü kolaylık sağlayan ermenilerin Memlukler tarafından cezalandırılmasının intikamı içindi.³⁷⁴

Memlukler, Suriye - Mısır boyunca Akdeniz sahillerindeki Haçlı kalelerini tahrip ettikten sonra Haçlıların çıkartma yapma ihtimali olan Çukurova Ermenilerinin yaşadığı yerleri de tahrip ederek Haçlı - Moğol ittifakını önüne geçmek istiyorlardı. Gazan Ermenilerin başına gelen bu felaketi duyar duymaz 22 Kasım 1299 da Memluklere karşı harekete geçilmesini emretti. Diyarbakır'da toplanan Moğol birliklerine birçok yerli Hıristiyanlarda katıldı. Bu birleşik ordu, Fırat' geçip Halep'i işgal etti. 23 Aralıkta bir memluk müfrezesi püskürtüldü. 30 Aralıkta Şam Moğolların eline geçti. ³⁷⁵ Böylece Memluk kuvvetleri Suriye'nin dışına sürülmüş oldu. Fakat uzun ve sıcak yaz sıcaklarına dayanamayan Moğol kuvvetleri çekilince bölge tekrar Memluklerin eline geçti. ³⁷⁶

Gazan, Memluklere karşı ikinci seferini Şam'ın tekrar Memluklerin eline geçmesini müteakip gerçekleştirdi. Fakat bu teşebbüs Halep'ten öteye gidemedi. 1301 Ocak ayında Şaizer'e kadar münferit Moğol ilerlemesine rağmen kötü hava şartları yüzünden Moğollar geri çekilmek zorunda kaldılar. ³⁷⁷ Gazan, Memlukler üzerine tertip ettiği bu iki sefer neticesinde Ataları gibi Batı Hıristiyan alemiyle ittifakın gerekliliğine inandı. Papalık ile mektuplaşma yoluna tekrar baş vuruldu.³⁷⁸

Gazan, Papa VIII: bonifaca'ya yazdığı mektuba Buscarello tarafından ülkesine getirilen mektuptan bahsederek başlar. Ve şöyle devam eder. " Şimdi biz planda bahsettiğimiz gibi hazırlıklarımızı yapıyoruz. Sizin de birliklerinizi

³⁷³ - Runciman, *age*, 362.

³⁷⁴ - B. Spuler, *age*, s. 111; F. Sümer, *T:A.D.*, s. 11; Howard, *age*, III, 580.

³⁷⁵ - B. Spuler, *age*, s. 112; İ. Yiğit, *age*, VII, 72.

³⁷⁶ - İ. Yiğit, *age*, VII, 73; J. Boyle, *agm*, s. 562.

³⁷⁷ - İ. Yiğit, *age*, VII, 74; B. Spuler, *age*, s. 112.

³⁷⁸ - D. Sinor, *agm*, s. 536.

hazırlamanız ve diğer yöneticilerde haber göndererek buluşmayı zamanında gerçekleştirmeyi temin etmeniz gerekmektedir. Tanrı'nın isteği üzerine Memluklere karşı yapacağımız savaş tek amacımızdır."³⁷⁹

Fakat, Gazan cevap beklemeden ve Papalık yardımından mahrum bir şekilde 1303 de üçüncü Suriye seferine çıktı. civarında yapılan savaşı Memlukler kazandı. Bu mağlubiyetin intikamını almak için Moğollar yüzbin kişilik bir ordu sevktiler. Moğol ordusu Mercus- suffer'de meydana gelen büyük savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. ³⁸⁰ Gazan dördüncü bir sefer hazırlığı içerisindeyken 11Mayıs 1304 de öldü. Yerine küçük kardeşi Olcayto geçti.³⁸¹

g - OLCAYTO

Olcaytu, Nasturi prenses Uruk Hatun'un oğlu olup Nikolas ismiyle vaftiz edilmişti. Fakat sonra eşlerinin birisi vasıtasıyla müslüman olup Şii mezhebini seçmişti.³⁸² Buna rağmen atalarının Memluklere karşı Hıristiyanlarla ittifak politikasını takip etmiştir. Olcayto, İç Moğolistan'da şehzadeler arasında devam eden kavgaların bitmesi üzerine Papalığa bir mektup göndererek Memluklere karşı ortak bir cephe için teklifte bulundu. Olcayto mektubunun devamında ise,

" Öğrendiğimize göre Avrupa Prenslerde şu anda uzlaşma içinde yaşıyorlar. Gerçekte uzlaşmadan daa iyi ne olabilir. Şimdi sizin aranızda ve bizim aramızda her hangi bir mesele olmadığına göre Tanrı sizinle ve bizimle anlaşmayanlara vereceği cezayı kendi gücüne göre belirlesin.Memluklere karşı birlik olalım topraklarımızı geri alalım."³⁸³ Olcayto, artık bir haçlı seferi düzenleme şansı kalmayan Papalık ve Krallıkara boşuna bu mektupları gönderiyordu. Zira hem Suriye sahilleri hem de Ermenilerin yaşadığı bölge ikmal yapmaya müsait değildi. Olcayto, tek başına Memluklere karşı sefere çıktı fakat kötü hava şartları yüzünden geri dömek zorunda kaldı.

³⁷⁹ - J. Boyle, *agm*, s. 562.

³⁸⁰ - İ. Yiğit, *age*, VII, 74; Howard, *age*, III, 669; J. Boyle, *agm*, 562; Grousset, *age*, s. 362.

³⁸¹ - *D.G.B.İ.T.*, IX, 72; B. Spuler, *age*, s. 117; Bartholt, *İ.A.*, IV, 730.

³⁸² - Howard, *age*, III, 821; Grousset, *age*, s. 363.

³⁸³ - J. Boyle, *agm*, s. 563.

SONUÇ

Bu çalışmada geniş bir tarih yelpazesi malzememizi oluşturdu. Hepsi farklı coğrafyada yaşayan Ermeniler, Moğollar ve Papalık zamanının bir diliminde özellikle (1243 - 1300) yılları arasında dünya tarihinin en önemli olayı için bir araya gelmişlerdir. Yer yüzünden İslamı ve onun bekciliğini yapan Türkleri silmek yok etmet. Çalışmanın esas bölümünü teşkil eden ittifak görüşmelerinin yoğun olduğu bölümde görüleceği gibi şayet bu üç kuvvetin arzu ettiği şey gerçekleşseydi bugünkü dünya coğrafyası çok daha farklı olacaktı. Moğollar, amansız düşmanı olduğu ve medeniyetinin seyrini değiştirdikleri islam dini içerisine girerek ırkı özelliklerini bile kaybederken Ermeniler, bu ittifak görüşmelerinde her zaman katolizor olmuş hatta çoğu zaman kendilerine yapılan iyiliklerin karşılığı olarak her zamanki tavırlarını sergilemişlerdir. Bu gün Türklerin başında " Eermenî Meselesi" diye bir bela sarılmaya çalışılıyor. Ermenilerin zannedildiği gibi Tanzimattan sonra başımıza sıkıntı olmadığı, tarih boyunca beraberliklerimiz hep bizim aleyhimize cereyan etmekte olduğu görülürse promlemin çözülmesi daha kolay olur. Hatta Köseadağ savaşından hemen sonra Ermenilerin tutumuyla Birinci Dünya savaşındaki tutumları arasındaki benzerlik her nedense gözardı edilmiştir. Papalık tarihi boyunca Türkleri ortadan kaldırmak hesapları içerisindedir. Onun için daima güçlü Türk devletlerine karşı gizli görüşmeler ittifaklar gerçekleştirme yolunu seçmiş, bu tavırlarını Moğollarla olan ilişkileriyle temellendirmiştir. Papalık - Moğol, Papalık - Karaman, Papalık- Uzun Hasan, Papalık Safevi görüşmeleri bu çalışma sahasında filizlenip gelişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A- ANA KAYNAKLAR

KUR'AN-I KERİM

ABULFARAC, Abulfarac Tarihi, Çeviren Ö.R.Doğrul T.T.K yay. Ankara 1987
-----, (İbnülibri) Tarih-i Muhtasarı'd-Düvel, Çeviren Şerafettin Yaltkaya
Maarif Vekaleti yay. İstanbul 1941.

AKNERLİ GRİGOR, Moğol Tarihi, Çeviren H. Andreasyan İstanbul 1951

AKSARAYİ, KERÜMÜDDİN MAHMUD, Selçuki Devletleri Tarihi,
Çeviren M.N. Gençosman Ankara 1943.

ARİSTAKİS, Ermeniyin Beyne al Bizantiniyin v'al - Atrak al Salçığıye,
Tahkikli yayınlayan Necip Faiz, İskenderiye 1983.

BRESCNEİDER, Medival Researces From Eastern Asiatic Sources,
I-II, London 1888.

CÜVEYİNİ, ALAADDİN ATA MELİK , Tarihi Cihangüşa, Çeviren Mürsel
Öztürk I-III, Ankara 1992.

DULAİRİER- KİRAGOS, " Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar, Kiragos'tan
Müstahrec", Türkiyat Mecmuası, II, İstanbul 1925.

DULAİRİER - VARTAN, " Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar, Vartan'dan
Müstahrec", Türkiyat Mecmuası, V, İstanbul 1928.

İBNİ BİBİ, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, Çeviren M.N. Gençosman Ankara 1941.

İBNİ KESİR, El Bidaye Ve'n-Nihaye Fi't-Tarih, I- XV, Beyrut 1984.

İBNİ ŞEDDAT, Baybars Tarihi, Çeviren Ş. Yaltkaya İstanbul 1941.

İBNÜ-L-ESİR, El Kamil Fi't-Tarih, Çeviren A. Ağırakca, A. Özaydın I- XII,
İstanbul 1987.

HETUM, Vekayiname, Çeviren H. Andreasyan T.T.K. Kütüphanesinde Gayr-ı Matbu
Nüsha.

MAKRİZİ, Kitabü's-Suluk, Yay . Mustafa Ziyade, Kahire 1956

MOSES KHORANATSİ, History of the Armenians, London 1986.

MUHYEDDİN B. ABDUZZAHİR, Risale, Yay. F. Sümer, Yabanlu Pazarı,
İstanbul 1985.

NESEVİ, ŞEHABETTİN AHMET, Celaleddin Harzemşah, Çev. Necip Asım,
İstanbul 1934.

SMBAT, Smbat Vekayinamesi, T. T. K. Kütüphanesinde Gayr-ı Matbu Nüsha.

URFALI MATEOS, *Vekayiname*, Çeviren H. Andreasyan Ankara 1984.

URFALI VAHRAM, *Kilikya Kralları Tarihi*, T. T. K. Kütüphanesinde Gayr-ı Matbu Nüsha.

VARTAN, MÜVERRİH, " *Türk Fütühat Tarihi*", *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1936.

B - DİĞER KAYNAKLAR

AHMED HİLMİ, *İslam Tarihi*, yay. Ziya Nur İstanbul 1980.

AKA, İSMAİL, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991

AKDAĞ, MUSTAFA, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I-II, İstanbul 1980.

ALPTEKİN, COŞKUN, " *Türkiye Selçukluları*", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII İstanbul 1990.

-----, *Dimeşk Atabegliği*, İstanbul 1985

-----, *The Reign of Zangi*, Erzurum 1978

ARNOLD, *İntişar-ı İslam Tarihi*, İstanbul 1985.

ARPE, LEON, *A History of the Armenian Christianity*, Newyork 1946

AYDIN, MEHMET, *Müslümanların Hıristiyanlara Yazdığı Reddiyeler*, Konya 1989

-----, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya 1991.

BARTHOLD, W, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, İstanbul 1980.

-----, " *Cengiz Han*", İ.A, III

-----, " *Abaza*", İ.A, I

-----, " *Anı*", İ.A., I

-----, " *Hulagu*", İ.A, 5/1

-----, " *Abaka*", İ.A., I

-----, " *Argun*", İ.A., I

-----, " *Gazan*", İ.A., IV

BAYSUN, M.C., " *Bağdat*", İ.A, II

BLAKE, ROBERT- FRYE, RICHARD, *History of the Nation of the Archers*, Cambridge - Massachusetts 1954.

BORGHEZIO, GİRO, " *Moğolların Papalıkla Münasebetine Dair Bir Safha*", *Ülkü Mecmuası*, VII, 42, İstanbul 1946.

BOYLE, J, " *İlhans of Persia and the Christian West*", *The Mongol World*, London 1976.

-----, " *The Jorney of Hetum I, King of Litle Armenia to the Lourt of the Great Khan Möngeke*", *The Mongol World*, London 1976

- BREND, P**, *The Mongol Empire*, London 1976.
- BUHL, F.**, " Kudüs", İ.A, I
- CAHEN, CLAUDE**, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çeviren Yıdız Moran
İstanbul 1986.
- , " Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", *Bellekten*, 201 Ankara 1986
- , " The Mongols and the Neareast", *The History of Crusades*, III,
London 1969.
- CHI TANG**, *Moğollar Döneminde İslam Alemiyle İrtibata Geçen Şahıslar*, İ.Ü
Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinde yayınlanmamış Doktora Tezi,
İstanbul 1969.
- ÇETİN, OSMAN**, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul 1980.
- , "Alaaddin Keykubat ve Selçuklu - Moğol Münasebetleri", U.Ü İlahiyat
Fakültesi Dergisi, IV, Bursa 1992.
- ÇÖHCE, SALİM**, " Ermeni Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme", *YakınTarihimizde*
Doğu Anadolulu ve Kars Kars Sempozyumu , Ankara 1992.
- DARKOT, BESİM**, " Sivas", İ.A, XI
- , " Kayseri", İ.A, X
- DEGUIGNES**, *Türklerin, Hunların, Moğolların ve Sair Tatarların Tarihi*, I-VII
İstanbul 1926.
- DEMİRKENT, İŞİN**, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I-II, Ankara 1990.
- DIEHL, CARLS**, *Bizans Tarihi*, İstanbul 1952.
- D'OHSSON**, *Moğol Tarihi*, Çeviren Mustafa Ziya, İstanbul 1328.
- DVORNİK, KOSTANTİN**, *Konsiller Tarihi*, Çeviren Mehmet Aydın, Ankara 1990.
"Ermeniler, Anabiritannica, VIII.
- ERZEN, AFİF**, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1986.
- GORTLESKİ**, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran Ankara 1988.
" Gregorius X", *Anabiritannica*, X.
- GÖYÜNÇ, NEJAT**, " Van", İ.A. XIII
- GROUSSET, RENE**, *Bozkır İmparatorluğu*, Çeviren M.Reşat Uzmen, İstanbul 1980.
"Harzemşahlar", D.G.B.İ.T.
- HEYD, W.** *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, I, Ankara 1984.
- HONIGMAN, ERNST**, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çeviren F. Işıltan, İstanbul 1969.
-----, " Urfa", İ.A, XIII
- HOWARD**, *Moğol Tarihi*, I-III, Çeviren S. H. Baban, T.T.K. kütüphanesinde
gayr-ı matbu nüsha.

" İlhanlılar", D.G.B.İ.T., IX

KAFALI, MUSTAFA, Altın Orda Hanlıklarının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri,
İstanbul 1980.

-----, " Cengiz Han" T.D.V.İ.A.

KAFESOĞLU, İBRAHİM, Harzemşahlar Tarihi, Ankara 1976.

-----, " Doğu Anadolu'ya Yapılan İlk Selçuklu Akını ve Tarihi",
Köprülü Armağanı, Ankara 1953.

-----, " Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", Tarih
Dergisi, VIII, İstanbul

-----, " Malazgirt", İ.A, VII

-----, "Selçuklular", İ.A, X

KAMPMAN, " Yakın Doğu'da Haçlılar Devrine Aid Kaleler", Belleten, XXII / 92
Ankara 1959

KARAMAN, HAYRETTİN, Mukayeseli İslam Hukuku, İstanbul 1990.

KAŞKARLI, MEHLİKA A., Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara 1990.

-----, " Ortaçağ Ermeni Tarihleri Kritiği", Tarih Boyunca
Türklerin Ermeni Topluluğu ile İlişkileri Sempozyumu, Erzurum 1983.

KINAL, FİRUZAN, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987.

KIRZIOĞLU, FAHREDDİN, " Kars", İ.A.

-----, "Anı'nın Selçuklular Tarafından Fethi",
Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, Ankara, 1971.

KOPRAMAN, K.Y, " Memlikler", D.G.B.İ.T., VI

KÖPRÜLÜ, M. F., " Harzemşahlar", İ.A. 5/1

-----, " Baybars I", İ.A, II

KÖYMEN, M.A, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1989

-----, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, I- II Ankara 1984

-----, Tuğrul Bey ve Zamanı, Ankara 1976

-----, Alparslan ve Zamanı, I-II Ankara 1983.

KRAMERS, " Otrar", İ.A, IX

KURAT, AKDES NİMET, Rusya Tarihi, Ankara 1988.

LOMBART, MAURÍCIE, İlk Zafer Yıllarında İslam, İstanbul 1984.

MERÇİL, ERDOĞAN, İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1985.

MIGUEL, ANDRE, İslam ve Medeniyeti, I-II Ankara 1991

MİNORSKY, " Tiflis", İ.A, XII/I

" Nasturilik", Anabritannıca,

- NEBHAR, M. FARUK, İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları,**
Çeviren Servet Armağan, İstanbul 1980.
- NERSESYAN, D. " The Kingdom of Cıhıca Armenia", The History of Crusades,**
III, London 1969.
- OCAK, A.YAŞAR, Kalenderiler, Ankara 1992.**
-----, **Babailer İsyanı, İstanbul 1986.**
-----, " Babailer", T.D.V.İ.A. IV
- OSTROGORSKY, Bizans Devleti Tarihi, Çeviren F. Işıltan, Ankara 1986.**
- ÖĞÜN, GÜLAY, " Ortaçağda Van", Van Kütüğü, Van 1993.**
- ÖKE. M. KEMAL, " Kilikya Ermeni Krallığı Polemiği", Türk Dünyası Araştırmaları,**
S. 48, İstanbul 1990.
-----, **Ermeni Meselesi, İstanbul 1986**
- ÖZAYDIN, ABDULKERİM, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,**
Ankara 1990
-----, " Aynıcalut", T.D.V.İ.A., IV
- PARMAKSIZOĞLU, İSMET, " Ermeniler", Türk Ansiklopedisi. XV**
- POİSSON, GEORGES, Avrupanın İskan Tarihi, Ankara 1950.**
- POTYEMKİN, A., Uluslararası ilişkiler Tarihi, I-III, İstanbul 1979.**
- PROVDIN, L., The Mongol Empire, London 1942.**
- RASONY, Tarihte Türklük, Ankara 1969.**
- RUNCIMAN, S., Haçlı Seferleri Tarihi, I-III, Çeviren F. Işıltan, Ankara 1990.**
-----, " Ortaçağın Başında Avrupa ve Türkler", **Bellekten, VII / 29**
Ankara 1943
-----, " Anadolu'nun Ortaçağlarda Rolü", **Bellekten, VII / 27** Ankara 1943
- SEVİM, ALİ, Suriye ve Filistin Selçukluları, Ankara 1983.**
-----, **Anadolunun Fethi, Ankara 1987.**
-----, **Genel Çizgileriyle Selçuklu - Ermeni İlişkileri** Ankara 1983
-----, " Büyük Selçuklular Devrinde Selçuklu Ermeni İlişkileri", **Tarih Boyunca**
Türklerin Ermeni Topluluğu ile İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 1983.
- SINOR, D, " Mongols and West Europa ", The History of Crusades, III, London 1969.**
- SOBERNHEİM, " Kalaun", İ.A, VI**
- STRECK, " Ermeniler", İ.A. IV**
-----, " Dvin", İ.A. III
-----, " Antakya", İ.A, I
- SÜMER, FARUK, Oğuzlar, İstanbul 1992.**

- , " Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I,
Ankara 1969.
- , " Çukur- Ova Tarihi", A.Ü. D.T.C.F.Tarih Araştırmaları Dergisi,
I, Ankara 1968.
- , " İlhanlı Hükümdarları", Belleten, 206, Ankara 1989
- SÜSLÜ, AZMİ**, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara 1990
- ŞEKER, MEHMET**, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması,
Ankara 1985.
- ŞEŞEN, RAMAZAN**, Selahaddin Devrinde Eyyubi Devleti, İstanbul 1986.
- , " İmamedin el Katip el İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihiyle
İlgili Bahisler" Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Ankara 1971.
- , " Eyyubiler", D.G.B.İ.T., VI
- TANERİ, AYDIN**, Celaledin Harzemşah ve Dönemi, Ankara 1978.
- TEKİNDAĞ, Ş**, " Kutuz", İ.A, VI
- TEMİR, AHMET**, Moğolların Gizli Tarihi, Ankara 1986
- , Cengiz Han, Ankara 1989
- TONGUÇ, SENCER**, " Ortaçağ Avrupası ve İslam Dünyası", Güneydoğu Avrupa
Araştırmaları Dergisi, I-II, İstanbul 1974.
- TOGAN, A. Z. V**, Moğollar Cengiz ve Türkler, İstanbul 1941.
- , Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1984.
- TURAN, OSMAN**, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1983.
- , Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 1993.
- , Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1986.
- , Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1979.
- , " Süleyman Şah", İ.A. 11
- , " Kılıçarslan", İ.A VI
- , " Keykubat I", İ.A, VI
- , " Keykubat II", İ.A. VI
- , " Gıyaseddin Keyhüsrev", İ.A. VI
- TURAN, ŞERAFEDDİN**, Türk İtalya İlişkileri, I, istanbul 1992.
- TÜMER, GÜNAY- KÜÇÜK, ABDURRAHMAN**, Dinler Tarihi, Ankara 1990
- UÇAR, ŞAHİN**, Anadolu'da İslam - Bizans Mücadelesi, İstanbul 1992.
- URAS, ESAT**, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1990.
- VASILIEV**, Bizans Devleti Tarihi, Ankara 1943.
- YAKUPOVSKY**, Altınordu Hanlığı ve Çöküşü, Ankara 1976.

YILDIZ, H. DURSUN, " Dört Halife Devri", D.G.B.İ.T., I

-----, " X. y.y da Türk Ermeni İlişkileri", **Tarih Boyunca Türklerin
Ermeni Topluluğu ile İlişkileri Smpozyumu, Erzurum 1983.**

YINANÇ, M. HALİL, Anadolunun Fethi, İstanbul 1944.

-----, " Erzurum", İ.A. IV

-----, " Çağrı Bey", İ.A. III

-----, " Celaleddin Harzemşah", İ.A. III

YİĞİT, İSMAİL, Memlukler, İstanbul 1991

YUVALI, ABDULKADİR, " Moğollar'ın Yakınoğu Politikası ve İsmaililer'in

Akıbeti Üzerine Bazı Bilgiler", Erdem, IV, 11, Ankara 1989

-----, "Yakınoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri", O.M.Ü,

Eğitim Falültesi Dergisi, III, Samsun 1988.

-----, " XIII. y.y. da Önasya'daki Siyasi Bloklaşma", **Türk Kültürü,**
262, Ankara 1984.

ZETTERSAN, " Nureddin", İ.A. IX